

SEYF-İ SARÂYÎ'NİN GÜLİSTAN TERCÜMESİNDEKİ BASİT FİLLER
SIMPLE VERBS IN GULİSTAN TRANSLATION OF SEYF-İ SARÂYÎ

Ümit Özgür Demirci¹

ÖZET

Gülistan Tercümesi, içerisinde Türkmençe dil özelliklerinin de bulunduğu Kıpçak lehçesinin nadir edebî eserlerinden biridir. Eserdeki basit fiiller Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun TDK., yayınları tarafından neşredilen eseri dikkate alınarak fişlenmiş, fişlenen fiillerin metindeki anlamları örnekler ile verilmeye çalışılmış, daha sonra fiilin ilk defa Türk dilinin hangi döneminde görülmeye başladığı, tarihî lehçelerdeki seyri, bu seyir içerisinde kazandığı anlamlar irdelenmiştir. Çalışmadaki bütün fiiller art zamanlı incelenmeye çalışılmış, gerekli görülen bazı fiillerin çağdaş lehçelerdeki seyirleri verilerek bu fiiller eş zamanlı olarak da incelenmiştir. Eserde geçen fiillerin kaç defa geçtikleri ile birlikte fiillerin çatıları da verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *fiil, basit fiil, Gülistan Tercümesi, Kıpçak Lehçesi.*

ABSTRACT

Gulistan Translation is one of the rare literary works of the Kıpçak dialect in which Turkmen language features are found. Simple verbs in the work of Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun TDK., Published by the publication of his work by taking into account the plug-in, the meaning of the verbs in the text tried to give examples, then the first time the verb in the Turkish language began to be seen in the course, the history of historical dialects, the meaning gained in this course is explored. All verbs in the study were tried to be examined in time and some verbs were considered in contemporary dialects and these verbs were examined simultaneously. In addition, the verbs of verbs were tried to be given.

Key words: *verb, simple verb, Gülistan Tercümesi, Kıpçak dialect.*

0. Amaç:

14. yüzyılda Seyf-i Sarâyî tarafından Farsçadan tercüme edilen eser, Türkçenin bilinen en eski Gülistan Tercümesi olmasının yanısıra, kelime ve gramer özellikleri ile Türk dili tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. J. Eckmann eseri asıl Kıpçak lehçesini temsil eden eserlerden kabul ederken, A. İnan ise eserin dilinin daha çok bozkır Kıpçakçasını andırdığını belirtir.

Gülistan Tercümesinin yukarıda belirtilen özellikleri dikkate alınarak, eserdeki fiil yapımının spesifik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Gülistan Tercümesinde tespit edilen basit fiillerin anlamları, bu fiillerin Türk dilinin hangi devresinde görülmeye başladığı, tarihî ve -bazı fiillerin de- çağdaş lehçelerdeki seyri gösterilmiş, böylece özellikle Orta Türkçe veya Kıpçak lehçesinin söz varlığı veya fiilleri üzerine yapılacak çalışmalar için malzeme ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Yöntem:

Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından hazırlanan ve TDK., tarafından neşredilen Gülistan Tercümesindeki basit fiiller fişlendi, bu fiiller; V+C, V+C+V, V+C+C,

¹ Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

V+C+C+V, C+V, C+V+C, C+V+C+V, C+V+C+C, C+V+C+V+C, C+V+C+C+V ve C+V+C+C+V+C biçiminde sınıflandırıldı. Fiillerin fişlenmesinde umumiyetle Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun okuma ve anlamlandırmaları esas alınmakla beraber, zaman zaman Karamanlıoğlu'ndan farklı düşünülen okuma ve anlamlandırmalar da bulunmaktadır.

Tespit edilen fiillerin seyirleri ile birlikte, Gülistan Tercümesinde kaç defa geçtiği ve fiilin çatısı da gösterilmiştir.

2. Basit Fiiller:

2.1.1. V+C şeklinde olan fiiller:

a:ç- “acıkmak”

a:çıp susap tākatsız bolup yürür idi “Acıkıp susayıp, takatsiz olup, (o halde) yürüyordu” (202/8)

a:çıp oturur idi “Acıkıp oturuyordu” (146/10)

“acıkmak” anlamındaki *a:ç-* fiili, *a:çs(a)r toks(i)k öm(e)z s(e)n* “Acıkırsan doyacağını düşünmezsin” (BK K 6) örneğinde görüldüğü gibi Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır. Demirci, “acıkmak” anlamındaki *a:ç-* fiilinin, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Batı Türkçesinde tespit edildiğini; Çağatay lehçesinde tespit edilemediğini belirtmiştir (Demirci 2016: 56). Ancak kelime Çağatay lehçesinde *a:ç-* “acıkmak” anlamında bulunmaktadır (Ünlü 2013: 6). Çağdaş lehçelerde sadece Azeri lehçesinde *ac-* “acıkmak” biçiminde iken, diğer lehçelerde umumiyetle *acık-* ya da *açık-* biçimlerindedir.

GT’de iki yerde tespit edilen *a:ç-* “acıkmak” fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

aç- (1) “(Göz, gönül vb... için) açmak”

közün aç “Gözünü aç” (69/5)

bu gülistan dāyima köñül açar “Bu gülistan daima gönül açar” (12/1)

(2) “(elbise, etek vb... için) açmak”

ay fakir etekini açkıl “Ey fakir eteğini aç” (41/4)

ol ağaç ayakında baş açıp du ‘a kıldı “O ağacın altında başını açıp dua etti” (134/7)

(3) “(kapı için) açmak”

ya ana sözlegil tük otursun ya eşik aç revan çıkıp kéteyim “ Ya ona söyle dik otursun ya da kapıyı aç çıkıp gideyim” (119/ 10, 11)

bu kitab ma ‘rifetke açtı sekiz türlü bāb “Bu kitap marifete sekiz türlü kapı açtı” (12/5)

(4) “(söz) söylemek”

biligli ér açıp ağzın “Bilgili adam ağzını açıp” (334/2)

ādemi ‘aybını körüp açma eğri söz köni dép ant içme “Birinin ayıbını görüp, onu (başkalarına) söyleme, eğri söz doğru deyip ant içme” (334/12)

Eski Türkçede; (1) “(mızrak, süngü vb... için) açmak” *sünügün açdımız* “Mızraklar açdık” (Tuñ 1 K 4); (2) (zincir, ip vb... şeyler için) çözmek” *yétinç kün temir sua açdı* “Yedinci gün demir zincirleri çözdü” (İKPÖ XXXIII 3); (3) “(bir şeyi) açıklamak” *açgay belgürtgey* “Açıklayacak (onun güzelliğini) ortaya çıkaracak” (M I 11 5); (4) “(kapak vb... şeyler için) açmak” *kapağın açdı* “Kapağını açdı” (M I 13 7), (5) “(davranış vb... şeyler için) açığa vurma, ortaya çıkartma” *ayıg kılınçımıznu aç* “Kötü davranışlarımızı açığa çıkararak” (TT IV 4 18) gibi anlamlarda *aç-* fiilinin kullanıldığı tespit edilmiştir. *aç-* fiili Orta Türkçede de aynı anlamlarda tespit edilmiştir (Demirci

2016: 56). Batı Türkçesinde; Anadolu ağızlarında aç- ve aş- biçimlerinde bulunmaktadır (DS 1 361).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir:

Kök. aç-, **EUyg.** aç-, **Kar.** aç-, **Har.** aç-, **Kıp.** aç-, **Çağ.** aç-, **TT.** aç-, **Az.** aç-, **Trkm.** aç-, **Özb.** oç-, **YUyg.** aç-, **Krm.** aç-, **Tat.** aç-, **Bşk.** as-, **Kır.** aç-, **Kaz.** aş-, **KBalk.** aç-, **Kum.** aç-, **Nog.** aş-, **SUyg.** aç-, **Hak.** as-, **Şor.** aş-, **Oyr.** aç-, **Tuv.** aş-, **Tof.** aş-, **Çuv.** us-, **Yak.** as- (Starostin vd... 1116).

GT’de yirmi yedi yerde tespit edilen aç- fiili; (1) “(Göz, gönül vb... için) açmak”, (2) “(elbise, etek vb... için) açmak”, (3) “(kapı için) açmak”, (4) “(söz için) söylemek” anlamlarında tespit edilmiştir, fiil etken-geçişli çatılıdır.

ak- “(kan, su vb... şeyler için) akmak”

közlerindin akıp yürek kanı “Yürek kanı gözlerinden akıp” (173/4)

tatlı su akıp “Tatlı su akıp...” (43/11)

ak- fiili Köktürk lehçesinde yoktur, kelime ilk olarak Eski Uygur lehçesinde tespit edildi (Demirci 2016: 57). Kıpçak lehçesinde **ak-** fiili **ağ-**, **aĥ-**, **aķ-** biçimlerinde bulunmaktadır (Kİ 68, İM 106b 3, CC 145 9).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Uyg.** ak-, **Kar.** ak-, **Har.** ak-, **Kıp.** ag-, ak-, ah-, **Çağ.** ak-, **Osm.** ak- (Demirci 2016, 57). **Gag.** ak-, **Az.** aĥ-, **Trkm.** ak-, **Özb.** ok-, **YUyg.** ak-, **Krm.** ak-, **Tat.** ak-, **Bşk.** ak-, **Kır.** ak-, **Kaz.** ak-, **KBalk.** ak-, **KKalp.** ak-, **Kum.** ak-, **Nog.** ak-, **SUyg.** ak-, **Hak.** aĥ-, **Oyr.** ak-, **Tuv.** ak-, **Çuv.** joĥ- (Starostin vd... 598).

GT’de yedi yerde tespit edilen ak- fiili hepsinde “(kan, su vb... şeyler için) akmak” anlamlarında kullanılmıştır. Fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

a:l- (1) “(herhangi bir şeyi) almak”

mal ve ni’met a:lıp ol tag başındağı haramiler “O dağ başındaki haramiler mal ve nimetleri alıp” (29/2)

küç bilen andan malnı a:ldılar “Zorla ondan malı aldılar” (183/3)

(2) “(can) almak”

fakir ayttı ilāhi munuñ cānın a:lgıl “Fakir bunun canını al, dedi” (39/6)

(3) “destur almak”

destur a:lıp çıktılar “Destur alıp çıktılar” (57/8)

(4) “(hatun) almak”

hatun a:lmiş oğlanları “Oğulları hatun almış” (270/10)

(5) “(ibret) almak”

ibret a:lgıl “İbret al” (261/7)

(6) “(gönül) almak”

könjülüñ a:layım “Gönlünü alayım” (266/6)

(7) “(menzil) almak”

yayag menzil a:ldı “Yaya menzil aldı” (346/3)

(8) “(öç) almak”

fakir korkup öçin a:labilmedi “Fakir korkup öcünü alamadı” (63/11)

(9) “(rengin) almak”

fırdevs-i a:lā téğ bolup bag zümürrüd rengin a:ldı “Yine bağ yüce cennet gibi olup zümrüt rengini aldı” (6/7)

(10) “(satın) almak”

on altunga satın a:ldı “On altına satın aldı” (136/11)

(11) “(yardımcı fiil olarak) muktedir olmak”

élinden almaga a:labilmediler “İlinden almaya güçleri yetmedi” (200/5)

(12) “(nasihat) almak”

a:lur² andan bilig ehli nasihât “Bilgili kişi ondan nasihat alır” (122/13)

a:l- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Türkçede “almak, zapt etmek, fetetmek, (öğüt) almak” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016: 57). Fiil, Eski Türkçeden beri çok geniş anlamlarda kullanılmıştır. *a:l-* fiilinin tarihi ve çağdaş lehçelerde kullanıldığı anlamları Mesut Şen, “al- Fiili Üzerine” 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, s. 1071-1092, içerisinde genişçe işlemiştir, bu bildiride; *a:l-* fiilinin toplamda otuz iki anlamı tespit edilmiştir.

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Kök. al-, Uyg. al-, Kar. al-, Har. al-, Kıp. al-, Çağ. al-, Osm. al-, Az. al-, Gag. al-, Trkm. al-, Sal. al-, Halç. al-, Özb. ol-, YUyg. al-, Krm. al-, Tat. al-, Bşk. al-, Kır. al-, Kaz. al-, KBalk. al-, KKalp. al-, Kum. al-, Nog. al-, SUyg. al-, Hak. al-, Şor. al-, Oyr. al-, Tuv. al-, Çuv. il-, Yak. il-, Dolg. il-** (Starostin vd... 283).

GT’de on iki anlamı tespit edilen *a:l-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

añ- “anmak, hatırlamak”

hergiz meni sen añar mı “Her zaman beni anar mısın?” (99/12)

Kelime, *kuriyu añmış tég* “kurumayı hatırlamış gibi” (BT III 280), örneğinde olduğu gibi Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, tarihi lehçelerde hep “anmak, hatırlamak” anlamlarında kullanılmıştır (Demirci 2016: 57). GT’de dört yerde tespit edilen kelime, etken-geçişli çatılıdır.

a:r- “yorulmak”

piyade aç ve armuş “Piyade aç ve yorulmuş” (147/12)

külük atlar arıp kaldı “Hızlı atlar yorulup kaldı” (333/4)

“yormak, yorulmak, zayıf düşmek” anlamındaki *a:r-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır; *yérlerig kezip arıp* “Yerleri gezip yorulup” (U III 20 5), *arıtı armadı* “Tamamiyle yorulmadı” (U IV 22 273). Karahanlı lehçesinden itibaren Eski Türkçedeki “yormak, yorulmak, zayıf düşmek” anlamıyla beraber, Eski Türkçedeki anlamından çok farklı anlamlarda da *ar-* fiili tespit edilmiştir, muhtemelen Eski Türkçedeki *a:r-* biçiminde birincil uzun vokalli olan fiilin yanısıra, kısa vokalli başka *ar-* fiili de görülmeye başlamıştır, bundan dolayı Orta Türkçede farklı anlamlarda tespit edilen *ar-* fiilleri kısa vokalli gösterildi.

Karahanlı lehçesinde *a:r-* (I) “yorulmak, dermansız kalmak” (DLT I 172), *ar-* (II) “aldatmak” (DLT I 172), Harezmi lehçesinde *a:r-* (I) “yormak, yorgun düşmek” *ar-* (II) “bozulmak” *ar-* (III) “sünnet etmek” (Ünlü 2012: 47), Kıpçak lehçesinde sadece “yormak, yorulmak, aciz düşürmek, kuvvetten düşürmek” anlamlarında birincil uzun

² İlgili kelime Karamanlıoğlu tarafından *ülür* biçiminde okunmuş ve *ül-* (?) “hisse almak” olarak anlamlandırılmıştır. Tıpkıbasımda biçiminde yazılmıştır, taranan eserlerin hiçbirinde *ül-* diye bir fiil tespit edilemediği için ve elif harfinin üzerindeki üstün işareti ile kelimenin metin bağlamındaki anlamını da göz önüne alarak, ilgili yerde müstensihsten kaynaklanan bir yazım yanlışı olmalıdır. Bundan dolayı ilgili kelime *alur* biçiminde okundu.

vokalli *a:r-* fiili vardır (KTS 10). Çağatay lehçesinde *a:r-* (I) “yorulmak, yorgun düşmek; zayıflamak; hasta olmak” *ar-* (II) “ayrılmak” (Ünlü 2013: 46), Batı Türkçesinde *a:r-* “yorulmak, yorgun düşmek” (YTS 25).

Fiilin çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Trkm.** *a:r-*, **Özb.** *hari-*, *har-*, **YUyg.** *ar-*, **Tat.** *ar-*, **Bşk.** *ari-*, **Kaz.** *ari-*, **KBalk.** *ari-*, **KKalp.** *hari-*, **Kum.** *ari-*, **Nog.** *ari-*, **Hak.** *ar-*, **Şor.** *ar-*, **Oyr.** *ari-*, **Tuv.** *ar-*, **Çuv.** *ir-*, **Yak.** *ir-* (Starostin vd... 1124).

GT’de sadece “yorulmak” anlamındaki *a:r-* fiili beş yerde tespit edilmiştir, fiil etken-geçişli çatılıdır.

a:ş- “(güneş için) batmak; (haddini) aşmak”

kün a:şa kēlgil “Güneş batınca gel” (133/2)

hadd-den a:şa gazablanmak vahşet kētürür “Haddinden fazlasını aşınca hayıflanmak vahşet getirir (327/9)

Kelime Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Eski Türkçede *a:ş-* fiili “(dağ, nehir vb yerleri) aşmak, geçmek” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016: 59).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Kök.** *aş-*, **Uyg.** *aş-*, **Kar.** *aş-*, **Har.** *aş-*, **Kıp.** *aş-*, **Çağ.** *aş-*, **Osm.** *aş-*, **Gag.** *aş-*, **Az.** *aş-*, **Trkm.** *aş-*, **Hal.** *aş-*, **Özb.** *oş-*, **YUyg.** *aş-*, **Krm.** *aş-*, **Tat.** *aş-*, **Başk.** *aş-*, **Kırg.** *aş-*, **Kaz.** *as-*, **KBalk.** *as-*, **SUyg.** *as-*, **Hak.** *as-*, **Şor.** *as-*, **Oyr.** *aş-*, **Tuv.** *aş-*, **Yak.** *as-*, **Dolg.** *a:s-* (Starostin vd... 292).

GT’de iki yerde tespit edilen *a:ş-* fiili “(güneş için) batmak; (haddini) aşmak” anlamlarında tespit edilmiştir. Fiil etken-geçişli çatılıdır.

at- “atmak”

oqın yahşı atar “Okunu iyi atar” (296/7)

yemişi köp agaçka taş atarlar “Yemişi çok ağaca taş atarlar” (59/5)

at- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, kelime Eski Türkçeden beri umumiyetle “atmak, fırlatmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 59).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Uyg.** *at-*, **Kar.** *at-*, **Har.** *at-*, **Kıp.** *at-*, **Çağ.** *at-*, **Osm.** *at-*, **Gag.** *at-*, **Az.** *at-*, **Trkm.** *at-*, **Hal.** *hat-*, **Özb.** *ot-*, **YUyg.** *at-*, **Krm.** *at-*, **Tat.** *at-*, **Bşk.** *at-*, **Kırg.** *at-*, **Kaz.** *at-*, **KBalk.** *at-*, **KKalp.** *at-*, **Kum.** *at-*, **Nog.** *at-*, **SUyg.** *at-*, **Hak.** *at-*, **Şor.** *at-*, **Oyr.** *at-*, **Tuv.** *at-*, **Çuv.** *iv’t-*, **Yak.** *it-*, **Dolg.** *it-* (Starostin vd... 1127).

GT’de 39 yerde tespit edilen *at-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

ay- “söylemek”

her bir kişi sıfatın ayur “Her birinin sıfatını söyler” (353/2)

ay- fiili, *öd t(e)ñri (a)ys(a)r* “Zaman Tanrısı söylese” (KT K 10) örneğinde olduğu gibi Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Eski Uygur lehçesinde *ay-* “söylemek”, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *ay-* “söylemek” biçiminde bulunmaktadır (Demirci 2016: 59). Batı Türkçesinde fiil ince sıraya geçer ve *-t-* fiilden fiil yapan yapım eki köke kaynaşarak *eyt-* biçiminde görülür. Biz kelimeyi Tarama ve Derleme Sözlüğünde *eyit-* ~ *eyt-* “söylemek, işittirmek” (YTS 99, 100; DS 5 1823), biçiminde görmekteyiz.

Çağdaş lehçelerde fiilin seyri şöyledir: **Trkm.** *ayt-*, **Hal.** *ha:y-*, **Özb.** *ayt-*, **YUyg.** *ayt-*, **Tat.** *ayt-*, **Bşk.** *ayt-*, **Kırg.** *ayt-*, **KBalk.** *ayt-*, **KKalp.** *ayt-*, **Nog.** *ayt-*, **Hak.** *ayt-*, **Tuv.** *ayit-*, **Tof.** *ayit-*, **Çuv.** *iyt-*, **Yak.** *iy-*, *iyit-*, **Dolg.** *iyit-* (Starostin vd... 498).

GT’de *ay-* fiili bir yerde tespit edildi, fiil etken-geçişli çatılıdır.

az- (1) “yoldan çıkmak”

uyğan ana yoldan azar “Ona uyan yoldan çıkar” (149/6)

(2) “şaşırmak”

alarnıñ sûretin körse feriştelar azar “Feriştelar onların suretini görse şaşırırlar” (246/12)

az- fiili Eski Türkçede “yoldan çıkmak, (yolunu) şaşırmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 60). Orta Türkçede de aynı anlamlarda devam eder. Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* adlı çalışmasında, Eski Türkçe ve Orta Türkçede kelimeye “yoldan çıkmak, şaşırmak, azmak” anlamlarını vermiştir (Demirci 2016: 60). Ancak, kelimenin Eski Türkçede ve Orta Türkçede sadece “yoldan çıkmak, (yolunu) şaşırmak” anlamlarında olduğu görülmektedir. DLT’de Besim Atalay, kelimeye “azmak, yoldan çıkmak” anlamlarını vermiştir; ancak DLT’de kelimenin geçtiği yerlere bakıldığı zaman, kelimenin sadece “yoldan çıkmak” anlamında kullanıldığı görülmektedir. *az-* fiili Batı Türkçesinde anlam genişlemesine uğramış, Tarama Sözlüğünde *az-* (I) “bozulmak, değişmek” *az-* (II) (1) “yolunu şaşırmak” (2) “sapkınlığa düşmek” (3) “azgılaşmak” *az-* (III) “ayrı düşmek, ayrılmak” anlamlarında bulunmaktadır (Dilçin 2009: 33).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Kök.** *az-*, **Uyg.** *az-*, **Kar.** *az-*, **Har.** *az-*, **Kıp.** *az-*, **Çağ.** *az-*, **Osm.** *az-*, **Az.** *az-*, **Trkm.** *a:z-*, **Hal.** *ha:z-*, **Özb.** *oz-*, **YUyg.** *az-*, **Krm.** *az-*, **Tat.** *az-*, **Bşk.** *ad-*, **Kırg.** *az-*, **Kaz.** *az-*, **KKalp.** *az-*, **Nog.** *az-*, **SUyg.** *az-*, **Hak.** *as-*, **Şor.** *as-*, **Oyr.** *as-*, **Tuv.** *as-*, **Çuv.** *or-*, **Yak.** *a:s-* (Starostin vd... 520).

GT içerisinde *az-* fiili toplam altı yerde tespit edildi, 149/6, 139/7, 102/8, 179/4 içerisinde (dört yerde) “yoldan çıkmak” anlamında iken, 246/12 ve 8/2 (iki yerde) “şaşırmak” anlamında bulunmaktadır. Fiil etken-geçişli çatılıdır.

iç- “içmek”

şerbetni ol habib élinden alıp içti “Şerbeti sevgilinin elinden alıp içti” (243/10)

iç- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Eski Uygur lehçesinde *suv içipen* “su içip” (Irq 17); *kanıñızlarnı içgeli* “Kanlarınızı içeli” (U IV 12 108) örneklerinde görüldüğü gibi “(su, kan vb... için) içmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Karahanlı lehçesinde de tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi *iç-* “içmek” biçiminde ve anlamında bulunmaktadır (DLT I 164). Biz Harezmi lehçesinden itibaren *iç-* fiilini; hem *iç-* hem de *iş-* biçimlerinde görmekteyiz (NF 367 1; 369 10; MD 6b 3). Kıpçak lehçesinde de hem *iç-* “içmek” hem de *iş-* “içmek” biçiminde görülmektedir (KTS 106, 115). Çağatay lehçesinde *iç-* “içmek” (Ünlü 2013: 508), Batı Türkçesinde hem *iç-* “içmek” hem de *iş-* “içmek” biçiminde tespit edilmiştir (YTS 131).

Fiilin çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Gag.** *iç-*, **Az.** *iç-*, **Trkm.** *iç-*, **Sal.** *iç-*, **Hal.** *iç-*, **Özb.** *iç-*, **YUyg.** *iç-*, **Krm.** *iç-*, **Tat.** *éç-*, **Bşk.** *és-*, **Kırg.** *iç-*, **Kaz.** *iş-*, **KBalk.** *iç-*, **KKalp.** *iş-*, **Kum.** *iç-*, **Nog.** *iç-*, **SUyg.** *iş-*, **Hak.** *es-*, *eş-*, **Oyr.** *iç-*, **Tuv.** *iş-*, **Tof.** *iş-*, **Çuv.** *eş-*, **Yak.** *is-*, **Dolg.** *is-* (Starostin vd... 1141).

GT’de yirmi yedi yerde tespit edilen *iç-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

é:g- “eğmek, bükmek”

benefşe boynın é:gdi gülge karşı “Menekşe güle karşı boynunu eğdi” (6/5)

ol başları yoğ kim kişiye baş é:ggeyler “Kişiye baş eğecek başları yok” (310/2)

körüp altun é:gip başın yér oper “Altını görüp başını eğip” (256/7)

Eski Türkçede kelime *é:g-* ve *é:η-* biçimindedir, Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *é:g-* biçiminde tespit edilen kelime, Kıpçak lehçesinde *é:g-* ve *é:η-* biçiminde, Batı Türkçesinde *é:g-* > *e:g-* biçimindedir (Demirci 2016: 60). Eski Türkçede “eğmek, bükme” anlamlarında kullanılan *é:g-* fiili, Karahanlı lehçesinde de aynı anlamda tespit edilmiştir (Demirci 2016: 60). Harezmi lehçesinde iki tane *é:g-* fiili vardır, *é:g-* (I) “eğmek, bükme” *é:g-* (II) “fikrini değiştirmek” (Ünlü 2012: 165). Harezmi lehçesinde *é:g-* “eğmek” (Ünlü 2012: 165), Çağatay lehçesinde de *é:g-* “eğmek” anlamında tespit edilmiştir (Ünlü 2013: 324). Batı Türkçesinde *é:g-* fiili “meylettirmek, ikna etmek” anlamında tespit edilmiştir (YTS 90).

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** *eg-*, **Hal.** *ey-*, **Çuv.** *av-*, *ay-*, **Yak.** *ieh-*, **Dolg.** *iek-* (Starostin vd... 494).

GT’de üç yerde tespit edilen *é:g-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

ék- “(tohum vb... şeyler) ekmek”

tohumnu süre yerge ékti “Tohumu sürdüğü yere ekti” (320/9)

ék- fiili Eski Türkçede tespit edilemedi, kelimeyi ilk defa Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz (EDPT 100a).

Uyg. *ék-*, **Kar.** *ék-*, **Har.** *ék-*, **Kıp.** *ék-*, **Çağ.** *ék-*, **Osm.** *ék-* > *ek-*, **Gag.** *ék-*, **Az.** *ek-*, **Trkm.** *ek-*, **Sal.** *eh-*, **Hal.** *hek-*, **Özb.** *ek-*, **YUyg.** *ek-*, **Krm.** *ek-*, **Tat.** *ik-*, **Bşk.** *ik-*, **Kırg.** *ek-*, **Kaz.** *ek-*, **KKalp.** *ek-*, **Nog.** *ek-*, **Çuv.** *ak-* (Starostin vd... 1132).

GT’de bir yerde tespit edilelen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

i:l- “değdirmek”

yüz armudın yégey bir kul birini i:lmegey tişke “Yüz armudu yiyecek bir kul birini (dahi) dişine değdirmeyecek” (61/8)

Clauson kelimeye “tutmak, bağlamak” anlamlarını vermiş; kelimenin lehçelerde anlam genişlemesine uğradığını belirterek, kelimenin Yakut lehçesinde uzun vokalli olduğunu belirtmiştir (EDPT 12b). Demirci, *i:l-* fiiline Eski Türkçede “tutmak, yakalamak, bağlamak” anlamlarını vermiştir (Demirci 2016: 63). Kelimeyi DLT’de “ilişmek” anlamında görmekteyiz (DLT I 169). Biz, Karahanlı lehçesinde iki *i:l-* fiili görmekteyiz, *i:l-* (I) “düşmek, inmek, bağlamak” *i:l-* (II) “dil uzatmak” (Ünlü 2012: 319). Harezmi lehçesinde sadece “bağlamak, ilişmek, takmak” anlamlarındaki *i:l-* (I) fiili bulunmaktadır (Ünlü 2012: 254). Çağatay lehçesinde *i:l-* (I) “bağlamak, ilişmek, takmak, almak” *il-* (II) “dikkate almak, göz önünde bulundurmak” anlamlarında iki tane *i:l-* fiili bulunmaktadır (Ünlü 2013: 519), bu fiillerden *il-* (II) muhtemelen kısa vokallidir. Batı Türkçesinde *i:l-* “dokunmak, geçmek, ilişmek, tutulmak, takılmak” anlamlarında tespit edilmiştir (YTS 127). Anadolu ağızlarında *i:l-* (I) “dokunmak, değmek, rastlamak” *il-* (II) “ateş almak” *i:l-* (III) “iki parçayı birbirine dikmek” *i:l-* (IV) “örmek, dikmek” anlamlarında fiil türünde dört *i:l-* fiili tespit edilmiştir (Derleme Sözlüğü 2533- 2534).

Tarihî ve çağdaş lehçelerde fiilin seyri şöyledir: **Uyg.** *il-*, **Kar.** *il-*, **Har.** *il-*, **Kıp.** *il-*, **Çağ.** *il-*, **Osm.** *il-*, **Gag.** *il-*, **Az.** *il-*, **Trkm.** *ıl-*, **Özb.** *il-*, **YUyg.** *il-*, **Tat.** *él-*, **Bşk.** *él-*, **Kırg.** *il-*, **Kaz.** *il-*, **KBalk.** *ilin-*, **KKalp.** *il-*, **Kum.** *il-*, **Nog.** *il-*, **Hak.** *il-*, **Oyr.** *il-*, **Tuv.** *il-*, **Yak.** *ıl-* (Starostin vd... 605).

GT’de “dokunmak” anlamında tespit edilen *i:l-* fiiline tarihi lehçelerde “dokunmak” anlamında rastlanmadı; ancak Anadolu ağızlarında GT’deki anlamıyla aynı anlamda *i:l-* fiili tespit edilmiştir.

é:n- “inmek”

tégme bir nefes kim é:ner hayatқа meded bérür “Her bir nefes iner ve hayat verir” (4/5)

Köktürk lehçesinden beri *é:n-* “inmek” fiilini görmekteyiz. GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

és- “esmek”

yél éser hisar içinde “Hisar içinde yel eser” (313/10)

Eski Türkçede *és-* fiili yoktur, kelimeyi Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz, tarihî ve çağdaş lehçelerde *és-* “esmek” anlamındadır.

it- “itmek”

saltanat tahtından aşağıya iter “Saltanat tahtından aşağıya iter” (349/11)

Eski Türkçede *it-* fiili tespit edilemedi; ancak bunun *-l-* fiilden fiil yapan yapım eki ile türemiş *itil-* “itilmek” anlamındaki türevi Eski Uygur lehçesinde DKPAM 3132’de görülmektedir. Biz *it-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; *it-* “itmek” (DLT I 171). Harezmi lehçesinde Suat Ünlü, *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinde “itmek” anlamındaki *it-* ile “düzenlemek, tanzim etmek” anlamındaki *ét-* ve yardımcı fiil olan “etmek, yapmak” anlamındaki fiilleri aynı maddede göstermiştir (Ünlü 2012: 270). Yine Demirci de “düzenlemek, tanzim etmek” anlamındaki *ét-* fiili ile “yapmak, etmek” anlamındaki yardımcı fiili aynı maddede göstermiştir; oysa bunlar ayrı madde başı olmalıdır. GT’de bir yerde tespit edilen *it-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

o:z- “(atlı için) yetişip önüne geçmek”

o:zup kéçti aşıkkan atlı érne “Aceleyle atlı eri geçti” (333/2)

Clauson, kelimenin temel anlamının “geçmek” olduğunu; ancak daha sonra kelimenin “kaçmak, kurtulmak” anlamlarını da kazandığını belirtmektedir (EDPT 279b). Karahanlı lehçesinde “ileri geçmek, geçmek, ilerlemek” anlamlarında tespit edilmiştir (Ünlü 2012: 596). Harezmi lehçesinde *o:z-* (I) “geçmek, aşmak, öne geçmek” ve *o:z-* (II) “seçmek” anlamında iki tane *o:z-* fiili bulunmaktadır (Ünlü 2012: 453), belki de “geçmek, aşmak, öne geçmek” anlamındaki *o:z-* (I) fiili asli uzun vokalli, “seçmek” anlamındaki *o:z-* (II) fiili de kısa vokallidir; çünkü Türkçede asli uzun vokal fonemiktir. Kıpçak lehçesinde CC’de “geride bırakmak, öne geçmek” anlamında tespit edilen fiil, GT’de de aynı anlamda tespit edilmiştir (Argunşah-Güner 2015: 791). Biz *o:z-* fiilini Çağatay lehçesinde de sadece “geçmek, ilerlemek” anlamlarında görmekteyiz (Ünlü 2013: 813). Batı Türkçesine geldiğimizde Tarama Sözlüklerinde *o:z-* fiili tespit edilemedi; Derleme Sözlüğünde *o:z-* (I) “büyüme, yükselmek, büyük adam olmak” *o:z-* (II) “öne geçmek, yarışı kazanmak” *o:z-* (III) “indirmek” anlamlarında tespit edilmiştir (DS 3308).

Fiilin çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Özb.** *uz-*, **YUyg.** *oz-*, **Tat.** *uz-*, **Başk.** *uđ-*, **Kırg.** *oz-*, **Kaz.** *oz-*, **KBalk.** *oz-*, **Kum.** *oz-*, **Nog.** *oz-*, **SUyg.** *yo:z-*, **Hak.** *os-* (Starostin vd... 1037).

GT’de bir yerde tespit edilen *o:z-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

ög- “övmek”

ol har sahibini yād étip dāyim ögerler “O eşek sahibini daima yād edip överler” (187/9)
ög- fiilini “övmek, metetmek” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz, Karahanlı lehçesinde de aynı anlamlarda görmekteyiz (Demirci 2016: 66). Harezmi lehçesinde ög- (I) “övmek, metetmek” ög- (II) “öğütmek” anlamlarında iki tane ög- fiili görmekteyiz (Ünlü 2012: 456). Kıpçak lehçesine geldiğimizde “övmek, metetmek” anlamında ög- fiilinin yanısıra öv- biçimini de görmekteyiz (EDPT 100a). Batı Türkçesinde ög- biçiminin yanısıra öv- biçimi de kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** öw-, **Krm.** öw-, **Tuv.** ö:rü-, **Yak.** üör- (Starostin vd... 1165).

öl- “ölmek”

kéttiñ yittiñ ve ger kaldıñ öldüñ “Gittin, yittin ve eğer kaldın (ise) öldün” (111/3)

Eski Türkçede öl- fiilini Köktürk lehçesinde *ölteçi sen* “öleceksin” (BK K 6) örneğinde olduğu gibi görmekteyiz. Eski Türkçede öl- anlamında uç- ve *kergek bol-* biçimlerini de görmekteyiz. öl- fiili Eski Türkçeden çağdaş lehçelere kadar “ölmek” anlamında görmekteyiz.

öp- “öpmek”

yér öpti sulñan dağı ol oğlanı kuçup közünden öpti “Yer öptü, Sultan dahi o oğlanı kucaklayıp gözünden öptü” (22/8, 9).

Eski Türkçede öp- fiili yoktur; ancak bu kökten türemiş *öpügse-* ve *öpiş-* fiilleri bulunmaktadır (Demirci 2016: 254; 488). öp- fiilini biz Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz; DLT’de *ol meni öpdi* “O beni öptü” (DLT I 163). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi ve çağdaş lehçelerde öp- “öpmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

ör- “(saç için) örmek”

saçın ö:rüp “saçımı örüp” (83/12)

Clauson, ö:r- (I) fiilini ün- fiili ile aynı anlamda “çıkma, yükselmek” ör- (II) “(saç vb şeyler için) örmek” anlamında olmak üzere iki tane ör- fiili göstermektedir (EDPT 195a). Marcel Erdal de tıpkı Clauson gibi ö:r- (I) “yükselmek, çıkmak” ör- (II) “örmek, dokumak” anlamında iki tane ör- fiili göstermiştir (OTWF 862). Ancak biz Eski Türkçede ör- (I) “başkaldırmak, isyan etmek” anlamında ör- fiilini sadece Köktürk lehçesinde (KT B) içerisinde *sogud örti* “Soğudlular isyan etti” anlamında görmekteyiz. “başkaldırmak, isyan etmek” anlamındaki ör- fiilini Köktürk lehçesinden sonra tespit edemiyoruz. Yine Eski Türkçede, Eski Uygur lehçesinden itibaren “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, yeşermek” anlamında başka bir ö:r- fiili vardır. Bu anlamdaki ö:r- fiili asli uzun vokallidir; yine bu anlamdaki ö:r- fiilini Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde de görmekteyiz; Osmanlı lehçesinde “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, yeşermek” anlamında ö:r- fiili yoktur; ancak bu kökten kalıplaşan *ö:rü dur-* biçimi vardır (Demirci 2016: 66). Çağdaş lehçelerde de “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, yeşermek” anlamında ö:r- fiilini görmekteyiz.

“örmek, dokumak” anlamındaki ör- (III) fiiline ilk Karahanlı lehçesinde rastlamaktayız, *ol saç ördi* “O saç ördü” (DLT I 172), Clauson, Harezmi lehçesinde “örmek, dokumak” anlamında ör- fiili tespit edememiştir; ancak Harezmi lehçesinde İbni-Mühennâ Lügat’inde 139. sayfada “(saç) örmek” anlamında ör- fiilini görmekteyiz (Ünlü 2012: 461). Böylece Eski Türkçeden itibaren üç tane ör- fiili bulunmaktadır.

ör- (I) “başkaldırmak, isyan etmek”
ö:r- (II) “(bitkiler için) büyümek, çıkmak, yükselmek”
ör- (III) “(saç vb... şeyler için) örmek, dokumak”
GT’de bir yerde tespit edilen *ör-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

öt- “geçmek”

ya kirişindem oğ ötmegi “Yay kirişinden ok geçmesi” (73/1)

Eski Türkçede; *öt-* (I) “geçmek, delmek” *öt-* (II) “(öğreti için) nüfuz etmek” *öt-* (III) “karnı ağrımak” anlamlarında üç tane *öt-* fiili bulunmaktadır (Demirci 2016: 67). Yine “şakımak” anlamındaki *öt-* fiilini biz Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz, DLT içerisinde *tatlıg öter sanduwaç* “Bülbül talı tatlı öter” (DLT I 529). Harezmi lehçesinde “şakımak” anlamındaki *öt-* fiilini Kutb içerisinde görmekteyiz (Kutb 3143). Kıpçak lehçesinde “şakımak” anlamındaki *öt-* fiili tespit edilemedi. Çağatay lehçesinde *öt-* “(horoz için) ötmek” anlamında ŞSL içerisinde bulunmaktadır (Ünlü 2013: 879). Yine Batı Türkçesinde de *öt-* “(horoz için) ötmek, (kuş için) şakımak” anlamlarında bulunmaktadır.

Böylece Türkçede;

öt- (I) “geçmek, delmek”

öt- (II) “(öğreti için) nüfuz etmek”

öt- (III) “karnı ağrımak”

öt- (IV) “(horoz için) ötmek, (kuş için) şakımak” olmak üzere dört tane *öt-* fiili vardır.

GT’de üç yerde tespit edilen *öt-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

uç- “uçmak”

üninden ürküben uçtı “Sesinden ürkerek uçtu” (121/6)

Eski Türkçede iki tane *uç-* fiili vardır; *uç-* (I) “ölmek” bu anlamdaki *uç-* fiilini ilk Köktürk lehçesinde görmekteyiz; *k(a)η(i)m k(a)g(a)n uçdokta* “Babam kağan öldüğünde” (KT D 30), Eski Uygur lehçesinde “ölmek” anlamındaki *uç-* fiilini *k(a)η(i)m k(a)g(a)n uçdı* “Babam kağan öldü” (Şu 12), *bo yılda aga uçup* “Bu yılda ölüp” (USp 22 54) örneklerinde görmekteyiz. Eski Uygur lehçesinden sonra “ölmek” anlamında *uç-* fiilini tespit edemiyoruz.

uç- (II) “uçmak”

“uçmak” anlamındaki *uç-* fiilini Köktürk lehçesinde yoktur, ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz; IB’de *uça umatın olurur tér* “Uçamadan oturur der” (IB 61). “uçmak” anlamında *uç-* fiilini hem tarihi lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde görmekteyiz. Çağatay lehçesinde *uç-* (I) “uçmak” fiilinin yanısıra *uç-* (II) “ıstırapla hareket etmek, göz seğirtmek” *uç-* (III) “zayıllık olmak, görünmez olmak” *uç-* (IV) “sevinmek” biçiminde dört tane *uç-* fiili görmekteyiz (Ünlü 2013: 1179).

ur- (1) “(taş vb... şeyler ile) vurmak”

taş bilen başına urdı “Taş ile başına vurdu” (63/10)

(2) “nal çakmak”

atıma na l urğul ay baytar “Ey Baytar atıma nal çak” (214/8)

bir süfi kabkabına urur idi mismār “Bir Sufi, (atının) nalına çivi çakardı”

(3) “ateş salmak”

yat çerige ot uruñ “Yabancı askere ateş salın” (22/4)

(4) “öldürmek”

melik buyurdu kim uruñ bu kavvādnı “Melik, bu kavatı öldürün diye buyurdu” (84/10)

(5) “çadır kurmak”

munda hāyme ursuñlar “Burada çadır kursunlar” (181/3)

(6) “nara atmak”

na'ra urduñ eşitip kuşlar ünün ayıttım “Nara attın, (sesini) işitip, kuşlar sesini çıkardım” (127/8)

(8) “yere vurmak”

hevādan yerge urdı “Havadan yere vurdu” (77/13)

(9) “çalmak, soygun yapmak”

köp mallı kārvin urdılar “Malı çok (olan) kervanı soydular” (117/2)

(10) “dövmek”

köp halk kēlip yigitni ol kadar urdılar “Çok (sayıda) halk gelip, yiğidi dövdüler” (203/1)

(11) “ısırmak”

niçe köp édürseñ saña bir kün ol urur zahm “Ne kadar yedersen de (kurt) bir gün ısırır” (28/10)

aç it tapar it tiş urur “Aç it bulur, (o) it (onu) ısırır” (308/8)

(12) “(yüzünü taşa) vurmak”

kim genc çatında ejdahā bar yoluñda arı bolup yürügil kir yüzni urur ğācerge “Hazine katında ejderha var, (hazinenin) yolunda temiz olup yürü, (içeri) gir, yüzünü taşa vur” (51/ 2,3,4)

(13) “(suretini) resmetmek”

körer bolsa urur naqşın “Görse, nakşını (duvara) resmeder” (239/10)

ur- fiili Eski Türkçeden beri dilimizde vardır; Eski Türkçede “(taş üzerine) hakkettirmek, atmak, vurmak, (kanun) çıkarmak, isabet ettirmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Gabain 2007: 305). Karahanlı lehçesinde *ur-* fiilini “vurmak, dövmek, öldürmek, yaralamak, müzik aleti çalmak” gibi anlamlarda bulmaktayız (Demirci 2016: 68). Harezmi lehçesinde *ur-* “vurmak, öldürmek, saplamak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Ünlü 2012: 626). Kıpçak lehçesinde hem *ur-* hem de *vur-* biçimi vardır (Demirci 2016: 69). Batı Türkçesinde biz hem *ur-* hem de *vur-* biçimlerini görmekteyiz (Demirci 2016: 69).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *ur-*, **Az.** *vur-*, **Trkm.** *ur-*, **Hal.** *hur-*, **Özb.** *ur-*, **YUyg.** *ur-*, **Krm.** *ur-*, **Tat.** *u:r-*, **Bşk.** *u:r-*, **Kırg.** *ur-*, **Kaz.** *ur-*, **KBalk.** *ur-*, **KKalp.** *ur-*, **Kum.** *ur-*, **Nog.** *ur-*, **Hak.** *ur-*, **Şor.** *ur-*, **Tuv.** *ur-* (Starostin vd... 1188).

GT’de sadece *ur-* biçimi tespit edilmiştir, 118 yerde geçen *ur-* fiilinin Karamanlioğlu sadece “vurmak” anlamını vermiştir (Karamanlioğlu 1989: 383). Ancak fiilin 13 tane anlamı tespit edilmiştir, *ur-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

ut- “(oyunda) yenmek”

oynap bu zamāne birle āsān utkan “Oynayıp bu zamane ile kolayca yenen” (74/6)

ut- “oyunda yenmek” anlamındaki fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde görmekteyiz, Eski Türkçede ve Orta Türkçede sadece *ut-* biçiminde tespit edilen fiil, Batı Türkçesinde Tarama Sözlüğünde *ut-* biçiminde iken (TS 4005), Anadolu

ağızlarında “oyunda yenmek” anlamında *ut-*, *yut-*, *ud-*, *üt-* biçimlerinde görülmektedir (DS 11, 4046).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *ut-*, **Trkm.** *ut-*, **Hal.** *ut-*, **Özb.** *yut-*, **YUyg.** *ut-*, **Krm.** *ut-*, **Tat.** *ut-*, **Bşk.** *ut-*, **Kırg.** *ut-*, **Kaz.** *ut-*, **KBalk.** *ut-*, **KKalp.** *ut-*, **Kum.** *ut-*, **Nog.** *ut-*, **SUyg.** *utur-*, **Hak.** *ut-*, **Tuv.** *ut-*, **Çuv.** *it-* (Starostin vd... 1506).

GT’de iki yerde tespit edilen *ut-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

uy- “uymak”

gayretlenip oğlanga uydular “Gayretlenip oğlana uydular” (22/7)

Eski Türkçede *ud-* “uymak, takip etmek” anlamlarında görülen bu fiil, Karahanlı lehçesinde *ud̄-* biçimindedir, Harezmi lehçesinde biz hem *ud̄-* hem de *uy-* biçimlerini görmekteyiz, Kıpçak lehçesinden itibaren *uy-* biçimindedir (Demirci 2016: 68). GT’de yedi yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

Eski Türkçede *uy-* diye bir fiil vardır; ancak bu fiilin *ud-* > *ud̄-* > *uy-* fiili ile hem morfolojik hem de semantik ilgisi yoktur, bu fiil “sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak” anlamlarındadır; ilk olarak Eski Uygur lehçesinde tespit edilmiştir; *olarını barça iyin uyup* “Onların tamamını (ayağıyla) bastırıp” (AY 496 15), Karahanlı lehçesinde de bu fiili *uy-* biçiminde görmekteyiz, DLT’de Besim Atalay bu fiili *oy-* biçiminde okumuştur; ancak bu *uy-* biçiminde okunmalıdır, nitekim Dankoff&Kelly’de bu fiil *uy-* biçiminde okunmuştur (Dankoff&Kelly 1985: 57). Karahanlı lehçesinden sonra “sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak” anlamında *uy-* fiili tespit edilemedi.

ür- “(köpek için) havlamak”

it ürse “Köpek havlasa” (258/4)

Türkçede iki tane *ür-* fiili vardır, her ikisi de Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılmaktadır. *ür-* “üfleme” anlamındadır ve asli uzun vokallidir; “havlamak” anlamındaki *ür-* fiili ise kısa vokallidir. “havlamak” anlamındaki *ür-* fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz.

Tarihî ve çağdaş lehçelerde fiilin seyri şöyledir: **Uyg.** *ür-*, **Kar.** *ür-*, **Har.** *ür-*, **Kıp.** *ür-*, **Çağ.** *ür-*, **Osm.** *ür-*, *ürü-*, **Krm.** *ür-*, **Tat.** *ör-*, **Bşk.** *ör-*, **Kaz.** *ür-*, **KKalp.** *ür-*, **Nog.** *ür-*, **Hak.** *ür-*, **Oyr.** *ür-*, **Tuv.** *ür-*, **Çuv.** *və^wr-*, **Yak.** *ür-*, **Dolg.** *ür-* (Starostin vd... 1188).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

üş- “(sinek için) üşüşmek”

ana it tégip çibin üşti “Ona köpek değip, sinekler üşüştü” (96/5)

“toplanmak, üşüşmek” anlamlarında gördüğümüz *üş-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır (Demirci 2016: 70). Biz bu fiili Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde *uş-* biçiminde de görmekteyiz (Sang 75v 20; TTS 4001). Anadolu ağızlarında “toplanmak, üşüşmek” anlamında sadece *üş-* biçimi vardır (DS 4080). Yine Anadolu ağızlarında *uş-* fiili vardır; ancak bu fiil *uş-* (1) “uçmak” (2) “yıkılmak” anlamlarında olduğu için, Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde tespit edilen *uş-* biçimi ile semantik bağlantısı yoktur. Anadolu ağızlarında *üş-* biçiminin halen daha kullanılmasına rağmen, Türkiye lehçesinde *üş-* biçiminden ziyade bu fiilin “-ş-” fiilden fiil yapan yapım eki ile genişletilmiş biçimi olan *üşüş-* fiili daha fazla kullanılmaktadır. GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

üz- (1) “kesmek, koparmak”

ol yipni yigitniñ elinden üzdi “O ipi yiğidin elinden kopardı” (202/1)

(2) “dağıtmak”

sen sen ol leşkerde saflar üzden ér... “Sen sen ol askerde saflar dağıtan er (olma)” (13/9)

üz- fiilini Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz, Köktürk lehçesinde Tuñukuk Yazıtında *üzgeli* “keseli” (T G 1) biçiminde tespit edilen fiil, Eski Uygur lehçesinde *üze bıça yırtıp* “keserek biçerek yırtıp” (M I 7, 16) örneğinde de görüldüğü gibi *bıç-* fiili ile birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Yine Eski Uygur lehçesinde *üzgen yağmur* “yıkıcı yağmur” (U I 26, 15) örneğinde görüldüğü gibi “yıkma” anlamında görmekteyiz. Eski Uygur lehçesinde *yalıñ kılıç tutup ok üzkelir* “Parlak kılıcını çekip oku parçalar” (TT I 162) örneğinde de “parçalamak” anlamında kullanılmaktadır. Karahanlı lehçesinde “kesmek, doğramak” anlamlarında görülen *üz-* fiili, Orta Türkçede umumiyetle bu anlamlarda kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde biz hem *üz-* hem de *yüz-* fiilini görmekteyiz ve bu fiiller “kesmek, koparmak, ayırmak, uzaklaştırmak” anlamlarında Tarama Sözlüğünde görülmektedir (Dilçin 2009: 237).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *üz-*, **Trkm.** *üz-*, **Hal.** *hiz-*, **Özb.** *uz-*, **YUyg.** *üz-*, **Krm.** *uz-*, *iz-*, **Tat.** *üz-*, **Bşk.** *üđ-*, **Kırg.** *üz-*, **Kaz.** *üz-*, **KBalk.** *üz-*, **KKalp.** *üz-*, **Kum.** *üz-*, **Nog.** *üz-*, **SUyg.** *yüz-*, **Hal.** *üs-*, **Oyr.** *üs-*, **Tuv.** *üs-* (Starostin vd... 1189).

GT’de beş yerde tespit edilen *üz-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

2.1.2. V+C+V şeklinde olan fiiller:

aya- “esirgemek”

ayar bolsa çerigden māl sultan “Sultan, askerinden mal esirgese” (44/5)

aya- fiilini Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz, Köktürk lehçesinde “korumak, himaye etmek anlamlarında görmekteyiz; *tört biñ yilkısın ayagma tuygut* “Dört bin yılıktan oluşan sürülerini koruyan Tuygut prensim” (KT GB). Eski Uygur lehçesinde fiilin “korumak, himaye etmek” anlamlarının yanısıra “saygı göstermek” anlamında da kullanıldığı görülmektedir; *agır ayamakın* “derin saygıyla” (U I 30 8). Karahanlı lehçesinde “acımak, korumak, lakap takmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016: 72). Harezmi lehçesinde *aya-* fiili tespit edilemedi. Demirci 2016’da, *aya-* fiilinin Kıpçak lehçesinde “acımak, lakap takmak, direnmek, saygı göstermek” anlamlarında olduğunu belirtmiştir (Demirci 2016: 72). Ancak *aya-* fiilinin tarihi lehçelerde tespit edilemeyen bir başka anlamı da “esirgemek” anlamıdır.

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** *aya-*, **Özb.** *aya-*, **YUyg.** *aya-*, **Krm.** *aya-*, **Tat.** *aya-*, **Bşk.** *aya-*, **Nog.** *aya-*, **Kırg.** *aya-*, **Kaz.** *aya-*, **KBalk.** *aya-*, **KKalp.** *aya-*, **Kum.** *aya-*, **Hak.** *aya-*, **Şor.** *aya-*, **Çuv.** *oya-* (Starostin vd... 279).

GT’de bir yerde tespit edilen *aya-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

öde- “ödemek”

hax borcın ödemegen seniñ borcından né kaygusı bar “Hak borcunu ödemeyen senin borcundan ne kaygı duyar” (343/9)

öde- fiili ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edilmektedir, burada *öte-* “ödemek” biçimindedir, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde de *öte-* biçiminde bulunmaktadır, Kıpçak lehçesinde fiil hem *öte-* hem de *öde-* biçiminde bulunmaktadır (Demirci 2016: 74). Kelime Eski Türkçeden günümüze kadar hep aynı anlamda kullanılmaktadır. GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

uyu- < **ET.** *udı-* “uyumak”

bir zālim uyur “Bir zalim uyur” (40/4)

uyu- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Köktürk lehçesinde *udı-* biçiminde iken, Karahanlı lehçesinde *uğı-*, Harezmi lehçesinde *uğı-*, *uyı-*, *uyu-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci 2016: 74). Kıpçak lehçesinde *uğı-*, *uyı-*, *uyu-* biçimlerinde kullanılmaktadır. GT’de sadece *uyu-* biçiminde tespit edilmiştir, sadece *uyu-* biçiminde kullanılması belki de GT’nin yazıldığı muhitin Oğuzcanın etkisinin fazla olduğu bir yer olmasından kaynaklanmaktadır. GT’de on üç yerde tespit edilen *uyu-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

2.1.3. V+C+C şeklinde olan fiiller:

art- “artmak”

künden küne sa ‘ādeti arttı “Günden güne saadeti arttı” (53/10)

taş sınımas altun kıymeti artmas “Taş kırmaz, altının kıymeti artmaz” (339/3)

Eski Türkçede iki tane *art-* fiili vardır, *art-* (I) “artmak” *art-* (II) “(sırtına) yüklemek, dolamak”. Biz *art-* (II) fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, Eski Uygur lehçesinin dışında *art-* (II) fiilini Harezmi ve Osmanlı lehçelerinde de *art-* (II) “(sırtına) yüklemek” anlamında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 77). *art-* (I) “artmak” anlamındaki *art-* fiilini de ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, gerek tarihi lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde *art-* fiili “artmak, çoğalmak” anlamlarında bulunmaktadır. GT’de altı yerde tespit edilen *art-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

élt- (1) “götürmek”

meni évine éltti “Beni evine götürdü” (183/8)

(2) “iletmek”

dağı da ‘vini kağı katıña éltürler “Davayı kadı huzuruna iletirler” (66/4).

(3) “ulaştırmak”

seni mađşūduña éltür “Seni maksadına ulaştırır” (50/10).

élt- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, *kantan kélipen süre éltti* “Nerden gelip seni bozguna uğrattı” (KT D 23). Kelime tarihî lehçelerin tamamında *élt-* veya *élet-* biçiminde bulunmaktadır (Demirci 2016: 78).

Çağdaş lehçelerde: **Özb.** *élt-*, **YUyg.** *ilt-*, **Krm.** *élt-*, **Tat.** *ilt-*, **Bşk.** *ilt-*, **KBalk.** *élt-*, **Kum.** *élt-*, **SUyg.** *élt-*, **Çuv.** *yes-*, *les-*, **Yak.** *ilt-* (Starostin vd... 582).

ört- “örtmek”

tanrı ta ‘ālā bu kulnuñ ‘aybını örter “Tanrı bu kulun ayıbını örter” (351/8)

ört- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Eski Uygur lehçesinde *kizle-* fiili ile beraber de kullanılmaktadır; *örtmezmen kizlemezmen* “örtmez (ve) gizlemem” (TT VIII 69). Kelime Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde de *ört-* “örtmek” anlamında kullanılmaktadır. Demirci ve EDPT’de Çağatay lehçesinde *ört-* fiilinin tespit edilemediğini belirtmektedir; ancak Çağatay lehçesinde *ört-* fiili bulunmaktadır (Ünlü 2013: 878).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yört-*, **Az.** *ört-*, **Trkm.** *ört-*, **Sal.** *öht-*, **Özb.** *ört-*, **Krm.** *ört-*, **Çuv.** *vit-* (Starostin vd... 1061).

GT’de üç yerde tespit edilen *ört-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

ürk- “korkmak”

ününden ürküben uçtı “Sesinden ürkerek uçtu” (121/6)

ürk- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, *ürküp barmış* “ürkü gitmiş” (Şu G 7) örneğinde olduğu gibi, kelime tarihi lehçelerin hepsinde *ürk-* “ürkmek” anlamında kullanılmıştır (Demirci 2016: 78).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yürk-*, **Az.** *ürk-*, **Trkm.** *ürk-*, **Hal.** *ürk-*, **Özb.** *hürk-*, **YUyg.** *ürkü-*, **Krm.** *ürk-*, **Tat.** *ürk-*, **Bşk.** *ürk-*, **Kırg.** *ürk-*, **Kaz.** *ürki-*, **KBalk.** *ürk-*, **KKalp.** *ürk-*, **Kum.** *ürk-*, **Nog.** *ürk-*, **SUyg.** *örk-*, **Hak.** *ürük-*, **Oyr.** *ürkü-*, **Yak.** *ürg-üt-*, **Dolg.** *ürg-üt-* (Starostin vd... 1060).

2.1.4. V+C+V+C şeklinde olan fiiller:

éşit- “işitmek”

ağzından niçe nevbet eşittim “Ağzından nice nöbet işittim” (131/11)

éşit- fiili Eski Türkçede *éşid-* biçimindedir; Karahanlı lehçesinden itibaren sondaki “-d-” fiilden fiil yapan yapım eki, sedasızlaşarak “-t-’ye dönüşür. Karahanlı lehçesinde iki tane *éşit-* fiili vardır, *éşit-* (I) “işitmek” *éşit-* (II) “araştırmak” DLT’de “araştırmak” anlamında yeni bir *éşit-* fiili görürüz; *ol anıñ évin éşitti* “O, onun evini araştırdı” (DLT I 211). EDPT’de DLT’de “araştırmak” anlamındaki *éşit-* biçiminden bahsedilmemiştir (EDPT 257b). *éşit-* (II) fiilinin kökeni DS’de *éş-* olarak gösterilmiştir (DS 185b). OTWF’da *éşid-* fiilinin tıpkı *küzed-*, *igid-*, *yokad-* fiilleri gibi “-d-” fiilden fiil yapan yapım ekine sahip olduğu belirtilmiştir (OTWF 491). Burada hemen şunu belirtmekte fayda var, “-d-” fiilden fiil yapan ve aynı zamanda faktitif anlamı katan yapım ekinin önemli bir özelliği de bu ekin fiilin köküne kaynaşmış olmasıdır, bundan dolayı *tok* biçimi olmasa *tod-* biçiminin *to-d-* şeklinde olacağını söylememiz oldukça zor olacaktı, yine aynı durum *kod-* < *ko-d-* biçimi için de geçerlidir, *ko-* kökünün varlığına *kon-* < *ko-n-* kelimesinden hareketle hükmedebiliyoruz. Burada da “-d-” fiilden fiil yapan yapım ekinin tıpkı *id-*, *kod-*, *tod-* örneklerinde olduğu için fonksiyonunda zayıflama olmuş ve “-d-” fiilden fiil yapan faktitiflik eki, kelimenin köküne kaynaşmıştır; bundan dolayı *éşid-* fiilinin kökenini *éş-* köküne dayandırılabilir.

GT’de doksan bir yerde tespit edilen *éşit-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

unut- “unutmak”

yana unuttum özümü “Yine özümü unuttum” (229/5)

unut- fiilini Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz; Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı lehçelerinde *bilge unutmaz* “Bilge unutmaz” (Tun-huan III a9) örneğinde görüldüğü gibi *unut-* biçimindedir. Harezmi lehçesinde biz hem *unut-* biçimini hem de *unut-* biçimini görmekteyiz: NF’de *unut-* 266/6, NF, KE, ME’de *unut-* (Ünlü 2012: 625). Kıpçak lehçesinden itibaren kelimeyi umumiyetle *unut-* biçimindedir. GT’de on iki defa kullanılan *unut-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

üvür- “üfleme”

aruğ koyunüvürseñ semiz körünür “Zayıf koyuna üfürsen semiz görünür” (331/2)

Eski Türkçede “üfleme” anlamında *ür-* fiili kullanılmaktadır, Eski Türkçede *ür-* (I) “üfleme” *ür-* (II) “havlamak” olmak üzere iki tane *ür-* fiili vardır (Demirci 2016: 69). Biz “üfleme” anlamındaki *üfür-* fiilini ilk olarak Karahanlı lehçesinde Suat Ünlü tarafından Hacettepe Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanan *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi* isimli çalışmada görmekteyiz (Ünlü 2004: 73 415r/8). Harezmi lehçesinde fiil tespit edilemedi, Kıpçak lehçesinde GT’de *üvür-* biçiminde tespit edildi. GT’de bir yerde tespit edilen *üvür-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

2.1.5. V+C+C+V şeklinde olan fiiller:

asra- (< Moğ.) “saklamak, gizlemek”

néçe köp māl u mülk asrar bolsa “Nice çok mal ve mülk saklasa” (177/11)

Eski Türkçede *asra-* fiili tespit edilemedi. Karahanlı lehçesinde de *asra-* yoktur. Fiil, ilk Harezmi lehçesinde “bakmak, besleyip büyütme” anlamlarında NF ve KE’de tespit edildi. Kıpçak lehçesinde *asra-* (I) “saklamak, gizlemek” (GT), *asra-* (II) “bakmak, beslemek” (CC), *asra-* (III) “ısırmak, dişlemek” (TZ) (ayrıca bk. KTS 13). Çağatay lehçesinde *asra-* (I) “korumak, kollamak, saklamak” *asra-* (II) “besleyip büyütme” (Ünlü 2012: 59). Batı Türkçesinde fiili hem *asra-* hem de *asar-* “korumak, kollamak” biçiminde görmekteyiz (YTS 27). GT’de bir yerde tespit edilen *asra-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

ésrü- “sarhoş olmak”

kişi anca ésrüse “Kişi öyle sarhoş olsa” (286/6)

Eski Türkçede bu fiil; *teñri meñisiñe ésurüp* “Tanrı beni sarhoş edip” (Maitr 103 29), örneğinde olduğu gibi *ésür-* biçimindedir, biz *ésür-* “sarhoş olmak” fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz. Karahanlı lehçesinde de bu fiil *ésür-* biçimindedir ve Harezmi lehçesinde metatezle fiil *ésrü-* ve *ésri-* biçiminde karşımıza çıkar (Demirci 2016: 80). Kıpçak lehçesinde hem *ésri-* hem de *ésir-* biçiminde görülen fiil, Çağatay lehçesinde *ésri-*, *ésür-*, *üsrü-* biçimlerinde bulunmaktadır. Batı Türkçesinde *ésir-* “sarhoş olmak, aklını kaybetmek” anlamlarında bulunmaktadır (YTS 97). GT’de iki yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

oḡsa- “benzemek”

‘ameli teñiz safarına oḡsar “Ameli deniz seferine benzer” (55/7)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Uygur lehçesinde kelime *oḡsa-* biçimindedir. Karahanlı lehçesinde hem *oḡsa-* hem de *oḡsa-* biçimini görmekteyiz (Ünlü 2012: 574). Harezmi lehçesinde sadece *oḡsa-* biçimi tespit edildi (Ünlü 2012: 441). Kıpçak lehçesinde *oḡsa-*, *oḡsa-*, *oḡsa-*, *oḡsa-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci 2016: 86). Çağatay lehçesinde *oḡsa-* ve *ahḡsa-* “benzemek” biçimlerini bulmaktayız (Ünlü 2013: 860). Kelime, Batı Türkçesinde *oḡsa-*, *oḡsa-* “benzemek” biçimlerinde bulunmaktadır (YTS 172). GT’de sekiz yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

2.2.1. C+V şeklinde olan fiiller:

dé:- “söylemek” (krş. *té:-*)

sen éygü bol yaman dé:sün ḡalāyık “Sen iyi ol, halk sana kötü desin”(124/12)

Eski Türkçede *té:-* biçimindedir, Karahanlı lehçesinde de *te:-* biçiminde görülen fiil, Harezmi lehçesinde hem *té:-* hem de *dé:-* biçiminde görülmektedir. Kıpçak lehçesinde *dé-*, *té:-*, *di:h-*, *dü:-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016: 89). Çağatay lehçesinde de hem *té:-* hem de *dé:-* biçiminde görülmektedir. Batı Türkçesinde *dé:-* biçimindedir. GT’de altmış dokuz yerde *dé:-* biçimi, iki yerde de *té:-* biçimi kullanılmıştır. Ağırlığın *dé:-* biçiminden yana olması, GT’nin yazıldığı yerde Oğuzcanın etkisinin çok fazla olmasından kaynaklanabilir. *dé:-*, *té:-* fiilleri etken-geçişli çatılıdır.

té:- “söylemek” (krş. *dé:-*)

barçasın öldürüñ té:p “Hepsini öldürün deyip” (24/12)

yé- “yemek”

yégil sen éy sa ‘ādetli muzaffer “Ey saadetli muzaffer ye” (187/7)

Köktürk lehçesinden beri *ye-* fiili dilimizde bulunmaktadır. Eski Türkçeden günümüze kadar *yé-* ya da *ye-* biçimlerinde görülmektedir. GT’de yüz elli üç yerde tespit edilen *yé-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

yu- “yıkamak” (krş. *yuv-*)

él yuğay “El yıkayacak” (16/11)

yu- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Karahanlı lehçesinde sadece *yu-* biçimi vardır. Harezmi lehçesinde biz *yu-* fiilinin yanında *yuv-* biçimini de görmekteyiz, Kıpçak lehçesinde *yu-*, *yuf-*, *yuv-* biçimlerinde görülmektedir. Çağatay lehçesinde sadece *yu-* biçimi vardır. Batı Türkçesine gelince *yu-*, *yuy-*, *yug-* biçimlerini görmekteyiz (Demirci 2016: 90). GT’de dokuz yerde *yu-* bir yerde *yuv-* biçimi geçmektedir, *yu-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

2.2.2. C+V+C şeklinde olan fiiller:

bağ- “bakmak”

bağtım alarnıñ ef’āline “Onların yaptıklarına baktım” (122/9)

açıp bağtım ise “Açıp baktım ise” 178/7)

bağ- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Karahanlı lehçesinde de umumiyetle *bağ-* biçiminde görülen bu fiil, TİEM 73 393v/9’da *anlar içinde kızlar turur közleri yümüklüg bağmaduk anlarka* örneğinde olduğu gibi *bağ-* biçiminde de görülmektedir (Ünlü 2012 89). Harezmi lehçesinde *bağ-* biçiminin yanısıra *bağ-* biçimi de vardır (Demirci 2016: 91). Kıpçak lehçesinde de hem *bağ-* hem de *bağ-* şekillerini görmekteyiz (KTS 22). Çağatay lehçesinde *bağ-* biçimindedir (Ünlü 2013: 96). Batı Türkçesinde biz *bağ-* biçiminin yanısıra *bağ-* biçimini de görmekteyiz (YZ 842). GT’de on dokuz yerde tespit edilen *bağ-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

bar- “varmak”

ol zāhid ayttı dāru içip za’if bolup barayım “O Zahit, darı içip zayıf olup varayım, dedi” (116/7)

algıl dağı bir özge yerge bargıl “Al ve bir başka yere var” (222/11)

Köktürk lehçesinden beri *bar-* fiili dilimizde vardır. “varmak, gitmek” anlamlarında kullanılan *bar-* fiili Batı Türkçesinde *b > v* değişimi sonucunda *var-* biçimine döner.

bas- (I) “(karınca için) üzerine basmak, ezmek”

küç bile bir karıncanı bassay “Güç kullanarak bir karıncayı ezsen” (67/4)

“üzerine basmak, ezmek” anlamlarındaki *bas-* fiili Köktürk lehçesinde tespit edilemedi. İlk olarak Eski Uygur lehçesinde “basmak, ezmek” anlamlarında *bas-* fiili tespit edildi, *ernek üze bas* “parmak(larının) üzerine bas” (TT V 12 120). Eski Uygur lehçesinden sonra “üzerine basmak, ezmek” anlamlarındaki *bas-* fiilini hem tarihi lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde görmekteyiz.

bas- (II) “baskın yapmak”

kélip bastılar éllerin bağlap “Gelip baskın yaptılar, ellerini bağlayıp” (77/1)

“baskın yapmak” anlamındaki *bas-* fiilini ilk Köktürk lehçesinde görmekteyiz; *kırkız bodunug uda basdımız* “Kırgız milletine uykudayken baskın yaptık” (KT D 35). Eski Uygur lehçesinde *er anta basmış* “Adam orada baskın yapmış” (Şu D 12), Karahanlı lehçesinde *bas-* “baskın yapmak” (Ünlü 2012: 107), Harezmi lehçesinde “baskın yapmak” anlamındaki *bas-* fiilini *Kutb’un Husrav u Şirin*’inde görmekteyiz

(Kutb 4195). Kıpçak lehçesinde GT’de ve diğer pekçok eserde “baskın yapmak” anlamındaki *bas-* fiilini görmekteyiz. Çağatay lehçesinde *bas-* “baskın yapmak” (Ünlü 2013: 104). Batı Türkçesinde *bas-* “baskın yapmak” (YTS 37). GT’de bir yerde tespit edilen *bas-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

bas- (III) “(güreşte) alt etmek”

bu velāyetde né kadar küreşçi bar idi barçasın bastı “Bu vilayette ne kadar güreşçi var ise hepsini alt etti” (77/1).

“yenmek, alt etmek” anlamlarında kullanılan *bas-* fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz (TT I 9 57). Karahanlı lehçesinde “yenmek, alt etmek” anlamlarında kullanılan *bas-* fiili tespit edilemedi. Harezmi lehçesinde *bas-* “yenmek, mağlup etmek” (Ünlü 2012: 79). Kıpçak lehçesinde “yenmek, alt etmek” anlamındaki *bas-* fiilini GT’nin dışında Kİ’de görmekteyiz. Çağatay lehçesinde de “yenmek, mağlup etmek” anlamlarında *bas-* fiilini görmekteyiz (Ünlü 2013: 104). Batı Türkçesine geldiğimizde *bas-* “alt etmek, yenmek” (YTS 37). GT’de bir yerde tespit edilen *bas-* (III) “(güreşte) alt etmek” fiili etken-geçişli çatılıdır.

bat- “batmak”

ayağı ecel balçıkına battı “Ayağı ecel balçığına battı” (249/2)

Köktürk lehçesinde kelime sadece *batsık* ve *batım* biçimlerinde geçmektedir (KT G 2; KT D 35). Eski Uygur lehçesinde *bat-* fiilinin yine “batmak” anlamındaki *çom-* fiili ile beraber kullanıldığı görülmektedir (EDPT 298a). Kelime tarihi lehçelerde ve çağdaş lehçelerde “batmak, gözden kaybolmak, gömülme” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. GT’de üç yerde tespit edilen *bat-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

bey- “dans etmek”

karınçalar tolun ay tégresinde saf beymiş “Karınçalar dolunay çevresinde saf tutup dans etmiş” (236/13)

Eski Türkçede *bey-* fiili tespit edilemedi. Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *bey-* fiili tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde *bey-* “dans etmek” biçiminin yanısıra *beyi-* “dans etmek” (CC 440) biçimleri de görülmektedir. Çağatay lehçesinde *bey-* ya da *beyi-* fiilleri tespit edilemedi. Batı Türkçesinde hem Tarama Sözlüğünde hem de Derleme Sözlüklerinde *bey-* ~ *beyi-* fiilleri tespit edilemedi.

biç- “biçmek”

yırtıp yanı kumaşlar biçtiler “Yırtıp yeni kumaşlar biçtiler” (186/11)

Eski Türkçede *biç-* biçiminde kalın sıradandır. Karahanlı lehçesinde de *biç-* biçiminde kalın sıradan tespit edilen fiil, Harezmi lehçesinde ilk defa hem *biç-* hem de *biç-* biçimlerinde görülmektedir (Kutb 32, MN 45). Kıpçak lehçesinde de *biç-* fiili hem *biç-* biçiminde kalın sıradan hem de *biç-* biçiminde ince sıradan örneklerini tespit etmekteyiz (EDPT 292b). Çağatay lehçesine geldiğimizde *biç-* biçimini Sanglax 143r 22’de görmekteyiz, *biç-* biçiminin yanısıra bir de *biç-* diye başka bir biçimi de görmekteyiz (Ünlü 2013: 135). Batı Türkçesinde kelime *biç-* biçiminde ince sıradandır. GT’de iki yerde tespit edilen *biç-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

bil- “bilmek”

anıñ çün hasletin bildim “Onun için huyunu bildim” (205/5)

bil- “bilmek” fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. GT’de yüz otuz dört yerde tespit edilen *bil-* fiili etken-geçişli çatılıdır. Yine *bil-* fiilini yardımcı fiil olarak da görmekteyiz.

bér- “vermek”

bağ u būstān harācını bérgil “Bağ ve bostan haracını ver” (50/2)

ya fāzilet bérésün ol ya ’izz ü cāh “O ya fazilet versin ya da şeref ve mekan versin” (351/7)

Eski Türkçeden beri hem fiil hem de yardımcı fiil olarak görülmektedir. Batı Türkçesinde *bér-* > *vér-* biçimindedir.

biş- (I) “olgunlaşmak”

sabr bilen bağda gūre bişer “Sabır ile bağda güre olgunlaşır” (332/13)

Biz *biş-* fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, Eski Uygur lehçesinde *biş-* ve *biş-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci 2016: 92). Karahanlı ve Harezm lehçelerinde de hem *biş-* hem de *biş-* biçimlerini yanyana görmekteyiz, Kıpçak lehçesinden itibaren kelimenin ince sıraya geçerek sadece *biş-* biçiminde kullanıldığını görmekteyiz (Demirci 2016: 92).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *piş-*, **Az.** *biş-*, **Trkm.** *biş-*, **Hal.** *biş-*, **Özb.** *piş-*, **YUyg.** *piş-*, **Krm.** *biş-*, *piş-*, **Tat.** *péş-*, *béş-*, **Bşk.** *béş-*, **Kırg.** *biş-*, **Kaz.** *piş-*, **Kaz.** *piş-*, **KBalk.** *biş-*, **KKalp.** *pis-*, **Kum.** *piş-*, **SUyg.** *pis-*, **Hak.** *pis-*, **Şor.** *piş-*, **Oyr.** *biş-*, **Tuv.** *biş-*, **Çuv.** *piş-*, **Yak.** *bus-* (Starostin vd... 1089).

bit- (I) < ET. *büt-* “(ot vb için) büyümek, yetiştirmek”

topraqı üze anıñ tikenler bitti “Onun toprağı üzerinde dikenler bitti” (249/12)

Eski Türkçede “(ot vb için) büyümek, yetiştirmek” anlamında *büt-* ya da *bit-* fiili tespit edilemedi. Karahanlı lehçesinde de “(ot vb... için) büyümek, yetiştirmek” anlamında *bit-* ~ *büt-* fiili tespit edilemedi. “(ot vb... için) büyümek, yetiştirmek” anlamında ilk defa Harezm lehçesinde *bit-* fiili tespit edildi (Ünlü 2012: 102). Kıpçak lehçesinde GT’de dört yerde “(ot vb için) büyümek, yetiştirmek” anlamında *bit-* fiili tespit edildi. Çağatay lehçesinde “(ot vb için) büyümek, yetiştirmek” anlamında *bit-* fiili vardır; ayrıca Çağatay lehçesinde *bit-* fiilinin *ös-*, *ulal-*, *ulğa-*, *ulğar-*, *ulğay-*, *uluğa-*, *anık-* fiilleri ile birlikte de kullanıldığı görülmektedir (Ünlü 2013: 155). Batı Türkçesinde; Tarama Sözlüğünde “(bitkiler için) çıkmak” anlamında *bit-* fiili bulunmaktadır (YTS 48). GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

bit- (II) < ET. *büt-* “(iş için) bitmek”

iş kim altun bile bitkey “iş altın ile bitecek” (326/3)

“bitmek, tamamlamak” anlamındaki *büt-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. *büt-* fiilinin asıl, temel anlamı “bitmek, tamamlanmak” anlamıdır; ancak bu fiilin Türkçenin tarihi boyunca çok geniş anlamlar kazanarak kullanıldığını görmekteyiz. Böylelikle *büt-* fiili çeşitlenmiştir. Eski Uygur lehçesinde *büt-* fiilini “bitmek, tamamlanmak” anlamlarında görmekteyiz. Karahanlı lehçesinde *büt-* fiilinin anlam genişlemesine uğrayarak çeşitlendiği görülmektedir. Karahanlı lehçesinde *büt-* biçiminin yanısıra *bit-* biçimi de ilk defa görülmeye başlanmıştır (Ünlü 2012: 164). Karahanlı lehçesinde *büt-* ~ *bit-* fiilinin beş farklı anlamı tespit edilmiştir.

büt- (I) “bitmek, tamamlanmak”

büt- (II) “(yara için) kapanmak, iyileşmek”

büt- (III) “inanmak”

büt- (IV) “(ses için) kesilmek”

büt- (V) “doğmak” (bk. Ünlü 2012: 164).

Yukarıda görüldüğü gibi, *büt-* fiili Eski Türkçeden sonra Karahanlı lehçesinde dört yeni anlam daha kazanmıştır. Yine ilk defa *büt-* fiilinin zıt anlamda da kullanıldığı görülmektedir. Harezmi lehçesinde hem *bit-* hem de *büt-* biçimi vardır, burada *bit-* ~ *büt-* (I) “bitmek, tamamlamak” *bit-* ~ *büt-* (II) “inanmak, tapmak” *bit-* ~ *büt-* (III) “(bitki için) yetişmek” *bit-* (IV) “yazmak” gibi anlamları vardır (Ünlü 2012: 102, 106). GT’de biz sadece *bit-* biçimini görmekteyiz, GT’de iki yerde tespit edilen *bit-* “bitmek, tamamlamak” fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

bit- (III) “(yara için) kapanmak”

kim cerāgati bitse nişanı qalur “Yara kapansa izi kalır” (348/3).

“(yara için) kapanmak, iyileşmek” anlamındaki *büt-* ~ *bit-* fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz (Ünlü 2012: 164). Harezmi lehçesinde bu anlamda *bit-* ya da *büt-* fiilini görmemekteyiz. GT’de bir yerde bu anlamda *bit-* fiili tespit edildi. Çağatay lehçesinde “(yara için) kapanmak” anlamında *bit-* ~ *büt-* fiili tespit edilemedi. Batı Türkçesinde “(yara için) kapanmak” anlamında *bit-* ~ *büt-* fiili tespit edilemedi.

bol- “(yardımcı fiil) olmak”

fitne yüzli rāst sözden bol yırak maslahatlı yalğan andan yahşırak “Fitne yüzli(nün) doğru sözünden uzak ol, münasip yalan ondan daha güzeldir”(18/4)

Yardımcı fiil fonksiyonunda *bol-* fiili Eski Türkçeden beri vardır. Batı Türkçesinde *bol-* > *ol-* biçimine dönüşmüştür.

bur- “burmak”

lāf urup burmağıl bıyık “Laf vurup bıyık burma” (326/8)

Eski Türkçede “katlamak, burmak” anlamlarında *bur-* fiili yoktur; Eski Türkçede *bur-* “kokmak” anlamında *bur-* fiili bulunmaktadır; ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edilen “kokmak” anlamındaki *bur-* fiili, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak lehçelerinde bulunmaktadır; Kıpçak lehçesinden sonra “kokmak” anlamındaki *bur-* fiilini tarihi lehçelerde görememekteyiz, çağdaş lehçelerde ise sadece Tarançi diyalektinde *pura-* “kokmak” biçiminde bir fiil vardır (Demirci 2016: 184). “katlamak, burmak” anlamındaki *bur-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; KB’de *kişenin bura*³ örneğinde gördüğümüz *bur-* fiilini DLT’de “(torba ağzı için) büzmek” anlamında görülmektedir (DLT II 6). Harezmi lehçesinde *bur-* “bükmek, burmak” (Ünlü 2012: 112). Kıpçak lehçesinde *bur-* “bükmek, burmak” Çağatay lehçesinde “bükmek, burmak” anlamında *bur-* biçiminin yanısıra *bür-* ve *bük-* fiillerini de görmekteyiz (Ünlü 2013: 174). Batı Türkçesinde hem *bur-* hem de *bük-* fiilleri bulunmaktadır. GT’de altı yerde tespit edilen *bur-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

buz- “bozmak”

kerekli dost ‘ahdini buzup-sen “Gerekli dost ahdini bozup” (343/4)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır; “bozmak, tahrip etmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Türkçeden Batı Türkçesine kadar hep *buz-* biçiminde olan bu fiil,

³ KB’deki *bur-* fiilini Clauson *bür-* biçiminde okumuştur; Arat, ilgili fiili *bur-* biçiminde okumuştur. Metnin tıpkıbasımına baktığımız zaman kelimenin ④ ⑤ ⑥ biçiminde yazılmasından dolayı *bur-* biçiminde okumanın daha doğru olduğunu düşünmekteyim.

Batı Türkçesinde *boz-* biçimindedir. GT’de dört yerde tespit edilen *buz-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

çak- “ifşa etmek”

êrlık ol iş degül köñül yıkkay ya kişi ‘aybını köriip çakķay “Erlık, gönül yıkacak ya da kişinin aybını ifşa edecek iş değildir” (292/12)

çak- fiili oldukça geniş anlamlarda kullanılmıştır; Eski Türkçede “vurmak, çarpmak; parçalamak, kesmek” anlamlarında bir *çak-* fiili vardır (Demirci 2016: 96). Karahanlı lehçesinde *çak-* (I) “aşağı inmek” *çak-*(II) “eriştirmek” *çak-* (III) “kışkırtmak” *çak-* (IV) “ateşlemek” (Ünlü 2012: 174). Harezmi lehçesinde *çak-* (I) “ateşlemek” *çak-* (II) “gammazlık etmek, ifşa etmek” *çak-* (III) “çakmak, ulaştırmak, kışkırtmak” anlamlarında *çak-* fiili vardır (Ünlü 2012: 130). Kıpçak lehçesinde *çak-* (I) “iftira atmak” *çak-* (II) “ifşa etmek” *çak-* (III) “vurmak, çakmak” *çak-* (IV) “ulaşmak” *çak-* (V) “işaret etmek” *çak-* (VI) “çalmak” *çak-* (VII) “şikâyet etmek” (KTS 45). Çağatay lehçesinde *çak-* (I) “vurmak, çakmak” *çak-* (II) “gammazlamak, açığa vurmak” *çak-* (III) “iftira atmak” *çak-* (IV) “ısırmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Ünlü 2013: 222). Batı Türkçesinde *çak-* (I) “iyice anlatmak, bildirmek, tanıtmak” *çak-* (II) “ifşa etmek, gammazlamak” *çak-* (III) “kovalamak” anlamlarında Tarama Sözlüğünde bulunmaktadır (YTS 61). Derleme Sözlüklerinde Tarama Sözlüğü ile aynı anlamlarda tespit edildi; Bartın yöresinde *çak-* fiili “işemek” anlamında da kullanılmaktadır; ancak *çak-* “işemek” fiili Derleme Sözlüklerinde ve TDK’nın genel ağ üzerindeki sözlüklerinin hiçbirinde yoktur. GT’de tespit edilen “ifşa etmek” anlamındaki *çak-* fiiline ilk Harezmi lehçesinde rastlamaktayız, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde de bu anlamlarda *çak-* fiili tespit edildi. GT’de bir yerde tespit edilen *çak-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

çal- “(musiki aleti) çalmak”

ķūs-ı rahıl çaldı ecelniñ éli “Ecelin eli göç davulu çaldı” (37/8)

“(müzik aleti) çalmak” anlamındaki *çal-* fiilini Clauson Karahanlı lehçesinde Kur’an Tercümesinde 356’da göstermiştir (EDPT 417b). Ancak Karahanlı lehçesine ait bütün eserleri taradım, bu anlamda *çal-* fiili tespit edemedim. Ben “müzik aleti çalmak” anlamında ilk defa *çal-* fiilini Harezmi lehçesinde tespit edebildim (Ünlü 2012: 131). Kıpçak lehçesinde GT’de tespit edilen “müzik aleti çalmak” anlamındaki *çal-* fiili bulunmaktadır. Çağatay lehçesinde *çal-* “müzik aleti çalmak” (sanglax 208r 16). Batı Türkçesinde Tarama Sözlüğünde bu anlamda *çal-* fiili bulunmamaktadır. GT’de bir yerde tespit edilen *çal-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

çap- “at sürmek, koşturmak”

men sünü oynap at çapup köp türlü êrdem körgüzüp “Ben aşık oynayıp, at koşturup çok türlü erdemler gördüm” (21/6)

OTWF’da kelime yoktur, EDPT ve DTS’de kelimenin ilk defa Karahanlı lehçesinde tespit edildiği belirtilmektedir (EDPT 394a; DTS 139). Ancak Demirci, *çap-* fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde tespit etmiştir, *çapa öğretser* “vurarak öğretse” (DKPAMP 122). Eski Türkçede “vurmak” anlamında tespit edilen *çap-* fiili, Karahanlı lehçesinde “vurmak, (suda) yüzmek, sıvamak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 96). Harezmi lehçesinde *çap-* (I) “vurmak, el vurmak” *çap-* (II) “kesmek” *çap-* (III) “(suda) yüzmek” *çap-* (IV) “koşmak, (at için) koşmak” anlamlarında tespit

edilmiştir (Ünlü 2012: 131). Kıpçak lehçesinde *çap-* (I) “koşmak, (at için) koşturmak” *çap-* (II) “vurmak, çarpmak” *çap-* (III) “(suda) yüzmek” *çap-* (IV) “deri soymak” Çağatay lehçesinde de *çap-* (I) “vurmak, çarpmak” *çap-* (II) “akın etmek” *çap-* (III) “at sürmek” *çap-* (IV) “baş kesmek” (Ünlü 2013: 227). Batı Türkçesinde *çap-* (I) “vurmak, çarpmak” *çap-* (II) “akın etmek” *çap-* (III) “at sürmek” anlamlarında tespit edildi (YTS 63).

Yukarıda da görüldüğü gibi, “koşmak, (at için) koşturmak” anlamlarında *çap-* fiilini ilk olarak Harezmi lehçesinde tespit edildi.

GT’de iki yerde tespit edilen *çap-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

çék- (1) “çekmek, çıkarmak”

alar sudan kilimni çeker “Onlar sudan kilimi çeker” (151/8)

(2) “(ağrı, acı) çekmek”

ékki kişi fâyidesiz renc çékti “İki kişi faydasız acı çekti” (320/8)

(3) “mihnet çekmek”

ékki kün anda belā ve mihnet çékti “İki gün orada bela ve mihnet çekip” (202/3)

(4) “(kılıç) çekmek”

eger ol hukm kılıcını çekse nebi ve veli başın aşığı çékkey “Eğer o hüküm sahibi kılıcını çekse, Nebi ve Veli’nin başını (kesip) aşığı çekecek” (350/2)

Eski Türkçede *çék-* fiili yoktur; “çekmek” anlamında Eski Türkçede *tart-* fiili kullanılmaktadır; biz *çék-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; ancak burada bildiğimiz “çekmek” anlamı yoktur; bu dönemde *çék-* (I) “kitap noktalamak” (DLT II 21), *çék-* (II) “attan kan almak” (DLT II 21), *çék-* (III) “sıkılan oku çekmek” (DLT II 21), *çék-* (IV) “bağlamak” (DLT II 21). Harezmi lehçesinde biz ilk defa “çekmek” anlamını KE, ME, İML’de görmekteyiz. *çék-* (I) “çekmek, yolmak” (KE 249r 17), *çék-* (II) “(ağrı, acı) çekmek, katlanmak, dayanmak” (Kutb 4658). Kıpçak lehçesinde biz fiili *çék-* ve *şék-* biçimlerinde görmekteyiz. *çék-* (I) “çekmek, çıkarmak” *çék-* (II) “(ağrı, acı) çekmek, katlanmak, dayanmak”; *şék-* “çekmek, çıkarmak” (KTS 47; 251). GT’de *çék-* fiilinin dört anlamı vardır. Çağatay lehçesinde *çék-* “çekmek, uzatmak; tartmak” (Ünlü 2013: 234) anlamlarında bulunmaktadır. Batı Türkçesinde *çek-* (I) “yükseltmek” *çek-* (II) “sıralamak, dizmek” *çek-* (III) “tartmak” *çek-* (IV) “uzatmak, çekmek” *çek-* (V) “zorla almak” *çek-* (VI) “(ağrı, acı) çekmek, katlanmak, dayanmak” (YTS 64). Ayrıca, Eski Türkçede “çekmek” anlamında kullanılan *tart-* fiili, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde de Eski Anadolu lehçesinde ve Osmanlı lehçesinde “çekmek” anlamıyla kullanılmaktadır (Demirci 2016: 141). GT’de on sekiz yerde tespit edilen *çék-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

çık- “çıkarmak”

belh şehrinden sāmiler bilen yoldaş bolup çıktım “Belh şehrinden Samiler ile yoldaş olup çıktım” (296/4)

Eski Türkçede *çık-* fiili yoktur, “çıkarmak” anlamında bu dönemde umumiyetle *taşık-* fiili kullanılmaktadır. *taşık-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tart-* “çekmek, çıkarmak” fiilini görmekteyiz. Batı Türkçesinde *taşık-* fiili yoktur (Demirci 2016: 402). Biz *çık-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz. Karahanlı lehçesinden günümüze kadar *çık-* fiili kullanılmaktadır. GT’de otuz yerde tespit edilen *çık-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

dur- “Yardımcı fiil” (bk. *tur-*)

kaç- “kaçmak”

‘amru bnu leys kullarından bir kul kaçtı “İbni Bnu Leys’in kullarından bir kul kaçtı” (67/9)

kaç- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır. Eski Türkçede *kaç-* “kaçmak” anlamında kullanılmaktadır. Karahanlı lehçesinde *kaç-* “kaçmak” Harezmi lehçesinde *kaç-*, *kaş-* “kaçmak” Kıpçak lehçesinde *kaç-*, *kaş-* “kaçmak” Çağatay lehçesinde ve Batı Türkçesinde *kaç-* “kaçmak” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016: 98).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *kaç-*, **Az.** *gaç-*, **Trkm.** *gaç-*, **Özb.** *koç-*, **YUyg.** *kaç-*, **Krm.** *kaç-*, **Tat.** *kaç-*, **Bşk.** *kaç-*, **Kaz.** *kaş-*, **KBalk.** *kaç-*, **KKalp.** *kaş-*, **Kum.** *kaç-*, **Nog.** *kaş-*, **Hak.** *has-*, **Şor.** *kaş-*, **Oyr.** *kaç-*, **Tuv.** *kaç-* (Starostin vd... 751).

GT’de on bir yerde tespit edilen *kaç-* fiili etken-geçişsiz çatıldır.

kağ- “(kapı için) vurmak”

dost évin süpürgil dağı düşmen éşikin kağmağıl “Dost evini süpür; (ancak) düşmanın kapısını çalma” (113/7)

Eski Türkçede *kak-* fiili yoktur, biz *kak-* fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinde “vurmak” anlamında görmekteyiz (DLT II 293). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *kak-* “vurmak” fiili bulunmaktadır (EDPT 609a).

kal- “kalmak”

bir sulţān oğluna atasından köp māl ve ni ‘met kaldı “Bir sultan oğluna babasından çok mal ve nimet kaldı” (59/6,7)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde olan *kal-* fiili Türkiye lehçesine kadar *kal-* “kalmak” anlamında bulunmaktadır. GT’de altmış sekiz yerde tespit edilen *kal-* fiili etken-geçişli çatıldır.

kap- “kapmak”

yamanlık kılğan érge éygülik kıl kapar it ağızına lokma ata dur “Kötülük yapan ere iyilik yap, it ağızına lokma atmaya devam et (it onu) kapar (86/8, 9)

kap- “kapmak” fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde “kapmak” anlamında kullanılmıştır. GT’de bir yerde kullanılan *kap-* fiili etken-geçişli çatıldır.

kat- “(pamuk) tıkamak”

ayttım év iyesine bi’llāh kutn kétür kulagıma katayım “Ev sahibine pamuk getir kulağıma tıkayayım dedim” (119/10)

Eski Türkçede iki tane *kat-* fiili vardır, *kat-* (I) “katılaştırmak” *kat-* (II) “karıştırmak” (Demirci 2016: 99). “sertleştirmek” anlamındaki *kat-* (I) fiili, Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Moğolcaya *kata-* biçiminde geçmiştir. Tarihi lehçelerde *kat-* “katılaştırmak, sertleştirmek” anlamlarında görülen fiil, Batı Türkçesinde *katı-* biçimindedir (Demirci 2016: 99). “karıştırmak” anlamındaki *kat-* (II) fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, tarihi lehçelerde “katmak, karıştırmak” anlamıyla görülmektedir. GT’de “(pamuk için) tıkamak” anlamında tespit edilen *kat-* fiili, “karıştırmak, ilave etmek, katmak” anlamındaki fiilin, yan anlam kazanmış biçimidir, GT’de bir yerde tespit edilen *kat-* fiili etken-geçişli çatıldır.

kel- “gelmek”

bu lātifé sulţāğa hoş keldi “Bu latife sultana hoş geldi” (20/8)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Batı Türkçesine geçince k > g değişimi ile *gel-* biçimine döner. GT’de yedi yerde tespit edilen *kel-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

kes- “kesmek”

hayatının kökin keser “Hayatının kökünü keser” (62/3)

Eski Uygur lehçesinden beri *kes-* fiili dilimizde vardır, tarihi lehçelerin hepsinde *kes-* “kesmek” anlamında kullanılmaktadır. GT’de on yerde kullanılan *kes-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

kéy- “giymek”

né bolsa kéy dağı éygü ‘amel kıl “Ne olsa giy ve iyi amel kıl” (101/12)

Eski Türkçede *kéd-* biçimindedir ve ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edilmiştir, d > đ > y değişimi sonucunda, Karahanlı lehçesinde *kéd-*, Harezmi lehçesinde *kéd-*, *kéy-*, Kıpçak lehçesinde *kéy-*, Çağatay lehçesinde *kéy-*, Batı Türkçesinde *gáy-* > *giy-* biçimlerinde görülür (Demirci 2016: 100).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *gı-*, **Az.** *gáy-*, **Trkm.** *gáy-*, **Sal.** *kiy-*, **Hal.** *ked-*, **Özb.** *kiy-*, **YUyg.** *kéy-*, *kiy-*, **Krm.** *kiy-*, **Tat.** *kiy-*, **Bşk.** *kiy-*, **Kırg.** *kiy-*, **Kaz.** *kiy-*, **KKalp.** *kiy-*, **Kum.** *giy-*, **Nog.** *kiy-*, **SUyg.** *kéz-*, **Hak.** *kis-*, **Şor.** *kés-*, **Oyr.** *kiy-*, **Tuv.** *két-*, **Yak.** *két-*, **Dolg.** *két-* (Starostin vd... 683).

GT’de yirmi bir yerde tespit edilen *kéy-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

kıy- “öldürmek”

‘aşıklarına kıyıp kanlar töker “Âşıkları öldürür kanlar döker” (231/9)

Bu fiil “öldürmek, küçük parçalara ayırmak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Uygur lehçesinde *kıd-* fiili tespit edilemedi. Türkçenin en önemli fonetik değişimi olan d > đ > y değişiminin aksine, *kıd-* fiili peltek z’li aşamaya geçmeden direk y’ye dönüşmüştür, Karahanlı lehçesinde sadece *kıy-* biçiminde bulunmaktadır. Karahanlı lehçesinde *kıy-* (I) “doğramak, öldürmek, parçalamak” ve *kıy-* (II) “sözünden dönmek” anlamlarında iki tane *kıy-* fiili vardır (Ünlü 2012: 424). Tarihi lehçelerde *kıy-* “doğramak, parçalara ayırmak, öldürmek” anlamlarında *kıy-* fiili bulunmaktadır (EDPT 595a). GT’de bir yerde tespit edilen *kıy-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

kéç- “geçmek”

ol mescid eşikindin kéçip “O mescit kapısından geçip” (282/9)

kéç- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Köktürk lehçesinde “nehir, çöl vb... yerleri geçmek” anlamında kullanılmıştır, tarihi lehçelerde anlam genişlemesine uğramış ve “nehir, çöl vb... şeyleri geçmek, (zaman için) geçmek, ölmek, ayrılmak, aşmak, gitmek” gibi pek çok anlamda kullanılmaktadır (Demirci 2016: 100). Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kéç-* > *géc-* > *geç-* biçimine dönüşmüştür. GT’de elli yedi yerde tespit edilen *kéç-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

kél- “gelmek”

ya ‘ni kün aşıa kélgil “Yani gün akşam olurken gel” (133/2)

Köktürk lehçesinden beri *kél-* fiili dilimizde kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kél-* > *gél-* > *gel-* biçimine dönüşmüştür. GT’de yedi yerde tespit edilen *kél-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

kır- “girmek”

namaz kılmaga kirdim “Namaz kılmaya geldim” (180/1)

kir- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, “girmek” anlamında bulunmaktadır, Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kir-* > *gir-* biçimine dönüşmüştür. GT’de otuz altı yerde tespit edilen *kir-* fiili etken-geçişsiz çatıdır.

kés- “kesmek”

hıdmat tama ‘ın andan késkil “Hizmet tamahını ondan kes” (225/2)

Eski Uygur lehçesinden beri *kés-* fiili dilimizde vardır. GT’de üç yerde tespit edilen *kés-* fiili etken-geçişli çatıdır.

két- “gitmek”

né yatur sen yatası yér degültür kételim “Sen ne yatıyorsun, (burası) yatılacak yer değil, gidelim” (272/12)

Eski Uygur lehçesinden beri *két-* fiili dilimizde vardır, Batı Türkçesinde k > g ve é > i değişimi ile *két-* > *gét-* > *git-* biçimine dönüşmüştür. GT’de yüz kırk dokuz yerde tespit edilen *két-* fiili etken-geçişsiz çatıdır.

kéz- “gezmek”

tört yanı köp kézdi “Dört yan çok gezdi” (179/5)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kéz-* > *géz-* > *gez-* biçimine dönüşmüştür. GT’de bir yerde tespit edilen *kéz-* fiili etken-geçişli çatıdır.

kop- “kopmak”

şam élinde bir fitne koptı “Şam ilinde bir fitne koptu”

Clauson, kelimenin aslında “ayağa kalkmak, yükselmek” anlamlarında olduğunu, Kaşgarlı’da *kop-* fiilinin *tur-* ile beraber kullanıldığını ve “kopmak; gelmek; kalkmak; başlamak; çıkmak; başkaldırmak” anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir (EDPT 580a). Fiil temelde *tur-* yardımcı fiili ile aynı anlamda kullanılmaktadır, Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde anlam genişlemesine uğramıştır. Clauson, *kop-* fiilini Köktürk lehçesinden beri dilimizde olduğunu belirtmiştir; ancak Köktürk lehçesinde *kop-* fiili yoktur. İlk, Eski Uygur lehçesinde IB’de *kop-* fiili tespit edildi; *utru talım kara kuş kopupan barmış tér* “Yırtıcı bir kara kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der” (IB 43). Burada da görüldüğü gibi *kop-* fiili, “ayağa kalkmak” anlamının yanısıra “uçmak, yükselmek” anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu fiilin ilk anlamı “ayağa kalkmak” olduğu halde, Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde yan anlamlar kazanmış ve böylece *kop-* fiili; “uçmak; yükselmek; gelmek; çıkmak; başlamak; kopmak” anlamlarında görülmektedir (Demirci 2016: 104).

koş- “koşmak”

mu ‘temed kişilerge koşup “Mutemet kişilere koşup” (207/2)

Eski Türkçede “koşmak” anlamında *koş-* fiili yoktur; Eski Türkçede, Eski Uygur lehçesinde “bağlamak, katmak, birleştirmek” anlamlarında *koş-* fiili vardır (Demirci 2016: 104). “bağlamak, katmak, birleştirmek” anlamlarındaki *koş-* fiili, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde görülmektedir (Demirci 2016: 104). Karahanlı lehçesinde de *koş-* (I) “koymak, katmak” *koş-* (II) “yazmak, şiir düzmek, türkü düzmek” (Ünlü 2012: 454), anlamlarında iki *koş-* fiili tespit edilmiştir. Harezmi lehçesinde *koş-* (I) “koşul koymak, katmak, göstermek, saymak” *koş-* (II) “eşlemek” *koş-* “koşmak” anlamlarında üç tane *koş-* fiili vardır. Bizim GT’de tespit ettiğimiz “koşmak” anlamındaki *koş-* fiili ilk defa Harezmi lehçesinde tespit edilmiştir. Kıpçak

lehçesinde *koş-* (I) “eklemek, ilave etmek; yanına getirmek; takılmak” *koş-* (II) “koşmak” (KTS 154). Çağatay lehçesinde *koş-* (I) “katmak, çift etmek, birleştirmek” *koş-* (II) “şiir söylemek” anlamlarında *koş-* fiili vardır (Ünlü 2013: 649). Batı Türkçesinde *koş-* (I) “eklemek, arttırmak” *koş-* (II) “şiir düzmek” *koş-* (III) “koşmak” *koç-* “koşmak” (YTS 157) anlamlarında *koş-* fiilleri vardır. GT’de bir yerde tespit edilen *koş-* fiili etken-geçişli çatıldır.

kov- “kovmak”

kovar bolsañ yana kaytarmas “Kovar olsan yine dönmez” (349/2)

kov- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, tarihi lehçelerde hep “kovmak” anlamında kullanılmıştır. GT’de bir yerde tespit edilen *kov-* fiili etken-geçişli çatıldır.

köç- “göçmek”

kañbul kılıp köçüp kittiler “Kabul edip göçüp gittiler” (205/12)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde *köç-* fiilini görmekteyiz (Demirci 2016: 104), GT’de iki yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatıldır.

kör- “görmek”

özünü körğil artuñ “Artık özünü gör” (328/3)

kör- fiili Köktürk lehçesinde “görmek, bakmak, tabi olmak” anlamlarında kullanılmaktadır; Eski Uygur lehçesinde sadece “görmek, bakmak” anlamlarında kullanılan *kör-* fiili, Karahanlı lehçesinde de aynı Eski Uygur lehçesindeki anlamlarıyla kullanılmıştır. Biz *kör-* fiilini Harezmi lehçesinde oldukça geniş anlamlarda görürüz; Harezmi lehçesinde “görmek, bakmak, maruz kalmak, sorumlu tutmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 278). Kıpçak lehçesinde “görmek, bakmak” anlamlarının yanısıra CC’de “anlamak” anlamında da kullanıldığı görülmektedir (KTS 158). Çağatay ve Batı Türkçesinde sadece “görmek, bakmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016: 278). Batı Türkçesine geldiğimizde k > g değişimi sonucunda *kör-* > *gör-* biçimine dönüşür. GT’de üç yüz dört yerde tespit edilen *kör-* fiili etken-geçişli çatıldır.

kuç- “kucaklamak”

ay yüzli özdeñ kuçaylar “Ay yüzlü güzeli kucaklarlar” (308/1)

kuç- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *kuç-* “kucaklamak” anlamında kullanılmaktadır (Demirci 2016: 105).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *guç-*, **Trkm.** *guç-*, **Özb.** *kuç-*, **Krm.** *kuç-*, **Tat.** *koç-*, **Kırg.** *kuç-*, **Kaz.** *kuş-*, **KKalp.** *kuş-*, **Yak.** *ku:s-*, **Dolg.** *kus-* (Starostin vd... 731).

kur- “kurmak”

on kişi yasın küç bilen kurar “On kişi yayını güç ile kurar” (296/8)

kur- fiilinin ilk anlamı “(yay) germek” anlamıdır, Eski Türkçede sadece bu anlamda tespit edilen *kur-* fiili, Karahanlı lehçesinde “(yayı) germek, kurmak, toplamak; himaye etmek” anlamlarında görülmektedir (DLT II 7, III 18; Ünlü 2012: 496). Harezmi lehçesinde *kur-* (I) “yapmak, kurmak, inşa etmek” *kur-* (II) “kurmak, uydurmak; hazırlamak” (Ünlü 2012: 354). Çağatay lehçesinde *kur-* (I) “kurmak, oluşturmak, dizmek, düzenlemek” *kur-* (II) “kudurmak” *kur-* (III) “aleti ayarlamak, saz çalmak” (Ünlü 2013: 670). Batı Türkçesinde *kur-* (I) “tertip etmeki düzenlemek, hazırlamak”

kur- (II) “tasarlamak” (YTS 160). GT’de dokuz yerde tespit edilen *kur-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

kül- “gülmek”

bu latife sultana hoş geldi dağı küldi “Bu latife sultana hoş geldi ve güldü” (20/8)

kül- “gülmek” fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Eski Türkçeden Batı Türkçesine kadar hep “gülmek” anlamında kullanılmıştır. Batı Türkçesinde *k > g* değişimi sonucunda *kül-* > *gül-* biçimine dönüşmüştür. GT’de yirmi üç yerde tespit edilen *kül-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

köy- “yanmak”

içine tüşicek köyer “İçine düşünce yanar” (47/8)

köy- fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *köy-* “yanmak” anlamında tespit edilen fiil, Batı Türkçesinde *köy-* ~ *göy-* biçiminde tespit edilemedi; ancak Batı Türkçesinde bu kökten türemiş *göyün-* fiili vardır (Demirci 2016: 105). GT’de yedi yerde tespit edilen *köy-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

min- “binmek”

birin kördüm özdey tazi at minmiş “Hızlı koşan at binen birisini gördüm” (186/12)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde olan fiil, Köktürk lehçesinde hem *bin-* hem de *min-* biçiminde karşımıza çıkar. Eski Uygur lehçesinde sadece *min-* biçiminde görülen fiil, Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *min-* ve *mün-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016: 93). Kıpçak lehçesinde biz hem *bin-* hem de *min-* biçimlerini görmekteyiz (KK 22 20; Tuh 17a 13). Çağatay lehçesinde *min-* ve *mün-* biçimleri vardır (Ünlü 2013: 762). Batı Türkçesinin batı kolunda umumiyetle *bin-* biçiminde iken doğu kolunda *min-* ve *mün-* biçimlerindedir (EDPT 348a).

mun- “bunamak”

atam qarıp munup-turur “Babam yaşlanıp bunalmış” (269/13)

Eski Türkçede kelime ilk Eski Uygur lehçesinde *bun-* biçiminde görülmektedir; ancak bu dönemde kelime “yoldan çıkmak” anlamındadır. Eski Uygur metinlerinde kelimeyi *az-* fiili ile birlikte ikileme olarak da görmekteyiz (TT VI 215). Karahanlı lehçesinde *mun-* “bunamak, saçmalamak” anlamlarında görülmektedir (DLT II 30; KB 294). Harezmi lehçesinde sadece *mun-* “bunamak” anlamında kullanılmaktadır. Kıpçak lehçesinde *mun-*, *muna-* “bunamak” (KTS 187), Çağatay lehçesinde *mun-* fiili bulunmamaktadır, bunun yerine “sıkıntı, gam, keder” anlamındaki *buñ* ismine gelen +*Al-* eki ile yapılmış *buñal-* fiili vardır (Ünlü 2013, 778). Çağdaş lehçelerde: **TT.** *buna-*, **Gag.** *bun-*, **Trkm.** *mun-*, **Krm.** *buna-*, **Hak.** *munu-*, **Tuv.** *mini-*, **Yak.** *mun-*, **Dolg.** *mun-* (Starostin vd... 953).

GT’de bir yerde geçen sözcük etken-geçişsiz çatılıdır.

oqi- “okumak”

bu beyitni oqıyu “Bu beyti okuyarak” (234/13)

bu şi irni oqudum “Bu şiiri okudum” (187/6)

Köktürk lehçesinde *oqi-* fiili “çağırarak, davet etmek” anlamlarında bulunmaktadır. “okumak” anlamı ilk defa Eski Uygur lehçesinde görülmektedir (Demirci 2016, 73). Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde *oqi-*, *oku-* fiilinin “çağırarak, davet etmek; okumak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Demirci 2016, 73).

Kıpçak lehçesinde *okı-, oku-* “okumak” (KTS 204). Çağatay lehçesinde *okı-, oku-* “çağırarak, davet etmek, seslenmek; okumak” (Ünlü 2013, 861). Batı Türkçesinde *oķı-, oķu-, oħı-, oħu-* “çağırarak, davet etmek, anmak; okumak” (YTS 173). Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *oku-*, **Az.** *oħu-*, **Özb.** *okı-*, **YUyg.** *oku-*, **Krm.** *oħı-, oku-*, **Tat.** *ukı-*, **Bşk.** *ukı-*, **Kırg.** *oku-*, **Kaz.** *okı-*, **KBalk.** *oku-*, **KKalp.** *okı-*, **Kum.** *oħu-*, **Nog.** *okı-*, **Yak.** *oguy-, uguy-* (Starostin vd... 1045).

GT’de sekiz yerde *oķı-*, 59 yerde de *oķu-* fiili geçmektedir. Sözcük etken-geçişli çatılıdır.

oķu- (bk. *oķı-*)

sal- “salmak, bırakmak”

tenizge salıñ saldılar bir kez batıp çıktı “Denize salın (dedi) saldılar bir kez batıp çıktı” (34/7)

sal- fiili Köktürk lehçesinde tespit edilemedi, Eski Uygur lehçesinde “salmak, hareket ettirmek, koymak” (U II 24 4; Demirci 2016, 107) anlamlarında bulunmaktadır. Karahanlı lehçesinde *sal-* fiilinin anlamı daha da genişleyerek, “salmak, atmak, göndermek, işaret etmek, toplamak” (DLT II 24), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçesinde “bırakmak, salmak” (Demirci 2016, 107) anlamlarındadır. Batı Türkçesinde *sal-* “salmak, göndermek, terk etmek, sevk etmek, atmak” (TTS 3277) anlamlarında tespit edilmiştir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *sal-*, **Az.** *sal-*, **Trkm.** *sal-*, **Sal.** *sal-*, **Hal.** *sal-*, **Özb.** *sol-*, **YUyg.** *sal-*, **Krm.** *sal-*, **Tat.** *sal-*, **Bşk.** *hal-*, **Kırg.** *sal-*, **Kaz.** *sal-*, **KBalk.** *sal-*, **KKalp.** *sal-*, **Kum.** *sal-*, **Nog.** *sal-*, **SUyg.** *sal-*, **Hak.** *sal-*, **Şor.** *sal-*, **Oyr.** *sal-*, **Tuv.** *sal-*, **Tof.** *sal-*, **Çuv.** *sol-* (Starostin vd... 1277).

GT’de on sekiz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

sat- “satmak”

atası bağıñ satsa “Babası bağıñı satsa” (86/5)

sat- fiili, Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunmaktadır. Tarihi lehçelerin tamamında *sat-* biçimindedir. Çağdaş lehçelerde ise **Çuv.** *sot-*, **Yak.** *a:t-*, **Dolg.** *at-* biçiminde, diğer tüm lehçelerde *sat-* biçimindedir (Starostin vd... 1193).

GT’de dokuz yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

sev- “sevmek”

çün sever-men dedin “Çünkü severim dedin” (225/2)

Sözcük ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edildi. Karahanlı lehçesinde *sev-* biçiminde çift dudak v’si ile olduğu varsayılan fiil, Harezmi lehçesinde *sev-, sév-, söw-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016, 109). Kıpçak lehçesinde *sév-, söv-* (BM 87v; Tuh 38b 10), Çağatay lehçesinde *sév-* (ŞHD 5a 3), Batı Türkçesinde *sev-* biçimindedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *sév-*, **Az.** *sév-*, **Trkm.** *söy-*, **Hal.** *sev-*, **Özb.** *sev-, söy-*, **YUyg.** *söy-*, **Krm.** *sev-, süy-*, **Tat.** *süy-*, **Bşk.** *hüy-*, **Kırg.** *süy-*, **Kaz.** *süy-*, **KBalk.** *süy-*, **KKalp.** *süy-*, **Kum.** *süy-*, **Nog.** *süy-*, **Oyr.** *sü-*, **Çuv.** *sav-*, **Yak.** *iey-* (Starostin vd... 1121).

GT’de sekiz yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

sıĝ- “sıĝmak”

sıĝar bir hucraĝa on iki miħmāñ “Bir hücreye on iki mihman sıĝar” (23/11)

Eski Uygur lehçesinde “sıǵmak, uymak” (Üç İtigsizler 101b 2; TT II 9) anlamlarında tespit edilen sözcük, Karahanlı lehçesinde anlamı daha da genişleyerek, “sıǵmak, uymak, tesir etmek, dokunmak” anlamlarında görülmektedir (KB 1607; Ünlü 2012, 680). Harezmi lehçesinde *sig-* “sıǵmak, içine girmek” (NF 3/17İ KE 10v/1), Kıpçak lehçesinde *sig-*, *siy-* biçimindedir, Çağatay ve Batı Türkçesinde *sig-* “sıǵmak” biçimindedir (Demirci 2016, 109).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *si-*, **Az.** *sig-*, **Trkm.** *sig-*, **Sal.** *siz-*, **Özb.** *sig-*, **YUyg.** *sig-*, **Krm.** *sig-*, **Tat.** *siy-*, **Bşk.** *hiy-*, **Kırg.** *siy-*, **Kaz.** *siy-*, **KKalp.** *siy-*, **Kum.** *siy-*, **SUyg.** *siy-*, **Oyr.** *siy-* (Starostin vd... 1245).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

sız- “sızmak”

cerre içinde né ise taşından sızar “Cerre içerisinde ne varsa dışına (o) sızar” (353/3)

Eski Türkçede “sızmak” anlamında *sız-* yoktur, bu dönemde “yorulmak” anlamında *sız-* bulunmaktadır. “yorulmak” anlamındaki *sız-* Harezmi lehçesinde HŞ’de tespit edildi, bu dönemden sonra “yorulmak” anlamındaki *sız-* tespit edilemedi. “sızmak, erimek” anlamındaki *sız-* fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (DLT II 9). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde *sız-* “sızmak, erimek” biçimindedir (EDPT 861a). Çağdaş lehçelerde Kuzey-doğu lehçelerinde *sız-* “sızmak”, **Az.**, **Trkm.** *sız-*, **Kaz.** *sız-*, **Kırg.** *sız-*, **Özb.** *sız-*, **Çuv.** *şar-* “sızmak” biçimlerinde görülmektedir (EDPT 861a).

GT’de bir yerde tespit edilen *sız-* etken-geçişsiz çatılıdır.

siñ- “sinmek”

ayttı benim sem ‘ime siñmedi “Benim kulağıma sinmedi, dedi” (121/13)

Eski Türkçede *siñ-* “sindirmek, hazmetmek” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016, 110). “sindirmek, hazmetmek” anlamlarındaki *siñ-* fiili tarihî lehçelerin hepsinde bulunmaktadır, bugün Türkiye lehçesinde bu köke getirilen *-DXr-* fiilden fiil yapan yapım eki ile genişletilmiş *sindir-* biçimi kullanılmaktadır. “sinmek” anlamındaki *siñ-* fiilini biz ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (Ünlü 2012, 688). Harezmi lehçesinde *siñ-* “sinmek, içe işlemek” anlamlarında görülmektedir (Ünlü 2012b, 524). Kıpçak lehçesinde *siñ-* “sinmek, sokulmak, eğilmek; gizlenmek, yere yatmak” (KTS 237). Çağatay lehçesinde *siñ-* “sinmek” (Ünlü 2013, 991). Batı Türkçesinde *siñ-* “sinmek”.

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

sok- “sokmak”

kolunu sokmağıl akreb inine “Akrep inine elini sokma” (56/3)

Eski Türkçede “dövmek, ezmek” anlamlarındaki *sok-* fiili, Eski Uygur lehçesinde tespit edildi (Maitr 82 47). Karahanlı lehçesinde DLT’de *sok-* “dövmek, ezmek” (DLT II 18), Harezmi lehçesinde “dövmek, ezmek” anlamlarında *sok-* fiili bulunmamaktadır. Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde “dövmek, ezmek” anlamlarında *sok-* fiili vardır (CC 120 13; Sang 244v 26). Çağatay lehçesinden itibaren “dövmek, ezmek” anlamlarında *sok-* fiili tespit edilemedi.

“sokmak, delmek, içerisine geçirmek” anlamındaki *sok-* fiilini biz ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (DLT II 18; KB 6071; Ünlü 2012a 692). Harezmi lehçesinde *sok-* “sokmak, içerisine koymak, (yılan için) sokmak” (Ünlü 2012b 527). Kıpçak,

Çağatay ve Batı Türkçesinde sok- “sokmak, girdirmek” (KTS 238; Ünlü 2013 998; YTS 201).

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** sok-, **Özb.** sok-, **YUyg.** sok-, **Krm.** soğ-, **Tat.** suk-, **Bşk.** huk-, **Kırg.** sok-, **Kaz.** sok-, **KBalk.** sok-, **Nog.** sok-, **SUyg.** sok-, **Hak.** soh-, **Şor.** sok-, **Oyr.** sok-, **Tuv.** sok-, **Tof.** so'k-, **Çuv.** s^bh-, **Yak.** oğuş-, **Dolg.** oğuş- (Starostin vd... 1306).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

sol- “solmak”

soldı kızıl gül yanağın éy sānem “Ey Sanem, kızıl güle (benzeyen) yanağın soldu” (236/1, 2)

Eski Türkçede *sol-* fiili bulunmamaktadır. Karahanlı lehçesinde “(meyve ve sebze için) tazeliğini kaybetmek” anlamında *sol-* fiilinin türevi *soluş-* vardır (DLT II 109). *sol-* fiilini ilk defa Harezmi lehçesinde görmekteyiz; *sol-* “solmak, rengi atmak” (KE 80r/15). Kıpçak lehçesinde *sol-* “solmak” (GT 236/2), Çağatay lehçesinde *sol-* “solmak” (Ünlü 2013, 999). Batı Türkçesinde *sol-* “solmak” (YTS 202).

GT’de üç yerde tespit edilen sözcük etken-geçişsiz çatılıdır.

sor- “sormak”

bir ulu ‘aziz érge sordum “Bir ulu aziz ere sordum” (155/4)

Eski Türkçeden beri iki tane *sor-* fiili vardır. *sor-* (I) “emmek”, *sor-* (II) “sormak”. Biz “sormak” anlamındaki *sor-* fiilini Eski Uygur lehçesinden itibaren görmekteyiz. *kişike sorgıl* “Kişiye sor” (USp 46 2). Tarihî lehçelerin hepsinde *sor-* “sormak” biçiminde görülmektedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** sor-, **Az.** sor-, **Trkm.** so:ra-, **Sal.** sor-, sur-, **Özb.** sora-, **YUyg.** sora-, **Krm.** sor-, **Bşk.** hura-, **Kırg.** sura-, **Kaz.** sura-, **KBalk.** sor-, sura-, **KKalp.** sora-, **Kum.** sora-, **Nog.** sora-, **SUyg.** sura-, **Hak.** sur-, **Oyr.** sura-, **Tuv.** sura- (Starostin vd... 1310).

GT’de kırk beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

soy- “soymak”

karınçalar soyar arslan terisin “Karıncalar aslan derisini soyar” (203/5)

soy- fiili eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunmaktadır. Karhanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde *soy-* “soymak, yüzmek” (Demirci 2016, 111).

Çağdaş lehçelerde **Tat.** suy-, **Bşk.** huy- ve **Çuv.** sü- biçiminde, diğer lehçelerde *soy-* biçimindedir (Starostin vd... 1337).

GT’de altı yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

sök- “sövmek”

ümidin kesip sultānga sökti “Ümidini kesip sultana sövdü” (16/10)

Eski Türkçede iki tane *sök-* fiili vardır. *sök-* (I) “sövmek, azarlamak”, *sök-* (II) “sökmek, parçalamak”. Biz “sövek, azarlamak” anlamındaki *sök-* fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz. *nomta yoridaçılarıg körüp söküp* “Öğretide yürüyenleri görüp sövüp” (AY 136 9). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *sök-* “sövmek”, Batı Türkçesinde *söv-* “sövmek” biçimindedir (Demirci 2016, 111).

Çağdaş lehçelerde kelime “sövmek, azarlamak” anlamında **Gag.** sü:-, **Az.** söy-, **Tkm.** sö:g-, **Özb.** sök-, **YUyg.** sök-, **Krm.** sök-, **Tat.** sük-, **Bşk.** hük- **Kır.** sök-, **Kzk.**

sök-, **Kk.** *sök-*, **Kum.** *sök-*, **Nog.** *sök-*, **Hak.** *sök-*, **Şor.** *sök-*, **Oyr.** *sök-*, **Yak.** *üöh-*, **Dolg.** *üök-* şeklindedir (Starostin vd... 1304).

GT’de on iki yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

sön- “sönmek”

şem ‘ söndi “Mum söndi” (230/4)

sön- fiili ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edildi. Tarihî lehçelerin hepsinde *sön-* “sönmek” biçiminde iken, Kıpçak lehçesinde *sön-* fiilinin yanısıra *söyün-* biçimi de görülmektedir (BM 23v; Kİ 54).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *sön-*, **Trkm.** *sö:n-*, **Krm.** *sön-*, **Tat.** *sün-*, **Bşk.** *hün-*, **Kaz.** *sön-*, **KKalp.** *sön-*, **Kum.** *sön-*, **Nog.** *sön-*, **Çuv.** *sün-* (Starostin vd... 1292).

GT’de iki yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

sun- (1) “el uzatmak”

anlar ta‘ām yēmege ēllerini sunarlar “Onlar yemek yemek için ellerini uzatırlar” (301/11)(2) “(emir için) boyun eğmek”

anıñ buyruğuna boyun sunmayın “Onun emirlerine boyun eğmeyin” (130/4)

sun- fiili Eski Türkçede ilk defa Eski Uygur lehçesinde tespit edilmiştir. Bu dönemde “yaymak, germek, (el vb... için) uzatmak” anlamlarında görülmektedir (TT X 175; TT V 15). Karahanlı lehçesinde, Eski Türkçedeki anlamlarının yanısıra “vermek, sunmak” anlamı da eklenmiştir (DLT II 28). Harezmi lehçesinde “uzatmak, vermek, sunmak” anlamlarında tespit edilen fiil, Kıpçak lehçesinde “uzatmak, vermek; boyun eğmek” anlamlarında görülmektedir (GT 301/11; 130/4; Tuh 17a 7), Çağatay lehçesinde *sun-* “vermek, sunmak, arz etmek” (Sang 247r 28). Batı Türkçesinde *sun-* “uzatmak, uzanmak” (YTS 206).

Çağdaş lehçelerde: **YUyg.** *sun-*, **Krm.** *sun-*, **Tat.** *son-*, **Bşk.** *hun-*, **Kırg.** *sun-*, **Kaz.** *usın-*, **KKalp.** *usın-*, **SUyg.** *sun-*, *sin-*, **Hak.** *sun-*, **Oyr.** *sun-*, **Tuv.** *sun-*, **Yak.** *ün-* (Starostin vd... 1319).

GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

sür- (1) “(at v... için) sürmek”

aşıkmayın atını sürgil “Hemen atını sür” (273/3)

(2) “(devran) sürmek”

ol biri devlet bilen devrān sürer “O devlet ile devran sürer” (79/12)

(3) “(hüküm) sürmek”

hükm anıñ sürer bolsa “Onun hükmü sürse” (234/2)

(4) “(bir şeye yüz) sürmek”

yüzüm yerge sürüp aytur-men “Yüzümü yere sürüp söylerim” (99/11)

(5) “kovmak”

sürün elimden kétsin “Ülkemden sürün gitsin” (42/8)

sür- fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Eski Türkçede “göç ettirmek, sürmek; (hayvan için) sürmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (KT D 23; M I 16). Karahanlı lehçesinde **sür-** I 1) “kovmak, sürgün etmek” 2) sürmek, meshetmek” 3) “infaz etmek, yerine getirmek” 4) beddua etmek, sövmek” 5) “(hayvan için) sürmek, koşturmak” **sür-** (II) “kızmak, çıkışmak” (Ünlü 2012a 711). Harezmi lehçesinde **sür-** (I)

“eğmek, bükme” *sür-* (II) “sürmek, kovmak, sürgün etmek” *sür-* (III) “çift sürmek” (Ünlü 2012b 540). Kıpçak lehçesinde *sür-* (I) “sürmek”, *sür-* (II) “sürmek, kovmak”, *sür-* (III) “taşımak, nakletmek” *sür-* (IV) “el ile dokunmak”, *sür-* (V) “(hayvan için) sürmek”, *sür-* (VI) “canlılarla neşvünema bulunmak” (KTS 245). Çağatay lehçesinde *sür-* (I) “sürmek, sevk etmek”, *sür-* (II) “devam etmek”, *sür-* (III) “kovmak, uzaklaştırmak” (Ünlü 2013, 1016). Batı Türkçesinde *sür-* (I) “sürmek, ilerlemek” *sür-* (II) “izlemek, edevam etmek” *sür-* (III) “geçirmek, yaşamak, görüp geçirmek”, *sür-* (IV) “kovalamak, uzaklaşmak”, *sür-* (V) “yitirmek”, *sür-* (VI) “ovmak”, *sür-* (VII) “katmak” (YTS 208).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *sür-*, **Gag.** *sür-*, **Trkm.** *sür-*, **Sal.** *sür-*, **Hal.** *sür-*, **Özb.** *sur-*, **YUyg.** *sü(r)-*, **Krm.** *sür-*, **Nog.** *sür-*, **Tat.** *sür-*, **Bşk.** *hür-*, **Kırg.** *sür-*, **Kaz.** *sür-*, **KBalk.** *sür-*, **KKalp.** *sür-*, **Kum.** *sür-*, **Hak.** *sür-*, **Şor.** *sür-*, **Oyr.** *sür-*, **Tuv.** *sür-*, **Çuv.** *sür-*, **Yak.** *ür-*, **Dolg.** *ür-* (Starostin vd... 1320).

GT’de on dokuz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tağ- “takmak”

éline yüzük kéçürüp tağtı “Eline yüzüğü geçirip taktı” (353/7)

Eski Uygur lehçesinde *tağ-* “takmak, asmak, bağlamak” (TT VII 25 19; Demirci 2016, 114). Karahanlı lehçesinde de aynı biçim ve anlamlarda görülen fiil, Harezmi lehçesinde *tağ-*, *dağ-*, *dağ-* biçimlerinde görülmektedir. Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *tağ-* biçimindedir (Demirci 2016, 114). Anadolu ağızlarında *tağ-* biçiminin yanısıra *dağ-* biçimi de görülmektedir (DS 1332).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dağ-*, **Az.** *tağ-*, **Trkm.** *dağ-*, **Özb.** *tağ-*, **Krm.** *tağ-*, **Tat.** *tağ-*, **Bşk.** *tağ-*, **Kırg.** *tağ-*, **Kaz.** *tağ-*, **KBalk.** *tağ-*, **KKalp.** *tağ-*, **Kum.** *tağ-*, **Oyr.** *tağ-* (Starostin vd... 1350).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

tam- “damlamak”

bir néçe katra kadahka tamup turur “Birkaç damla kadehe damlamış” (243/9)

tam- “damlatmak” fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay lehçelerinde *tam-* “damlatmak”, Batı Türkçesinde *dam-* “damlatmak” biçimindedir (Demirci 2016, 115).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

tap- “bulmak”

enbiyā mirāsın taptum “Enbiya mirasını buldum” (163/4)

Eski Türkçede iki tane *tap-* fiili vardır. **tap-** (I) “bulmak”, **tap-** (II) “hizmet etmek”. Her iki fiil de ilk olarak Eski Uygur lehçesinde tespit edildi. Tarihî lehçelerin hepsinde **tap-** (I) “bulmak” biçimindedir.

Çağdaş lehçelerde **tap-** (I) “bulmak” **Az.** *tap-*, **Trkm.** *tap-*, **Sal.** *ta’p-*, **Özb.** *top-*, **YUyg.** *tap-*, **Krm.** *tap-*, **Tat.** *tap-*, **Bşk.** *tap-*, **Kırg.** *tap-*, **Kaz.** *tap-*, **KBalk.** *tap-*, **KKalp.** *tap-*, **Kum.** *tap-*, **Nog.** *tap-*, **SUyg.** *tap-*, **Hak.** *tap-*, **Şor.** *tap-*, **Oyr.** *tap-*, **Tuv.** *tip-*, **Tof.** *ti’p-*, **Çuv.** *top-*, **Yak.** *tap-*, **Dolg.** *taptar-* (Starostin vd... 1436).

tap- (I) “bulmak” fiili GT’de “bulmak, kazanmak, elde etmek” anlamlarında elli yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tap- (II) “hizmet etmek” tarihî lehçelerin tamamında aynı biçimdedir. Çağdaş lehçelerde: **Az.** *tapın-*, **Trkm.** *tap-*, **Özb.** *topin-*, **YUyg.** *tevin-*, **Krm.** *tabın-*, **Tat.** *tabın-*,

Bşk. tabın-, Kırg. tabın-, Kaz. tabın-, KBalk. tabın-, KKalp. tabın-, Nog. tabın-, Yak. tapta-, Dolg. tapta- (Starostin vd... 1404).

GT’de “hizmet etmek” anlamındaki **tap-** (II) fiili tespit edilemedi.

taş- “taşmak”

dāyim suvı taşıp “Daima suyu taşıp” (278/9)

taş- fiili Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunmaktadır. Eski Türkçede “taşmak, çıkmak, gitmek” anlamlarında görülmektedir. Tarihî lehçelerde **taş-** “taşmak, çıkmak, gitmek” vb... anlamlarında kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde: **Gag. taş-, Az. daş-, Trkm. daş-, Özb. toş-, YUyg. taş-, Krm. taş-, Tat. taşı-, Kırg. taşı-, Kaz. taşı-, KKalp. taşı-, Kum. taşı-, Nog. taşı-, SUyg. taşı-, Hak. taş-, Oyr. taşgin-, Tuv. daži-, Yak. tahiy-** (Starostin vd... 1433).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

tat- “tatmak”

ayttı bu gark bolmañıñ mihnetin tatmayın “Bu gark olmanın mihnetini tatmayın, dedi” (34/13)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Tarihî lehçelerin hepsinde **tat-** “tatmak”.

Çağdaş lehçelerde: **Gag. dat-, Az. dad-, Trkm. da:t-, Hal. ta:t-, Özb. tot-, YUyg. teti-, Krm. tat-, tati-, Tat. tat-, Bşk. tati-, Kırg. tat-, Kaz. tat-, KBalk. tat-, KKalp. tat-, Kum. tati-, Nog. tat-, SUyg. tati-, Hak. dati-, Çuv. tuda-l-** (Starostin vd... 397).

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

tty- “durdurmak”

şi’r okudı kim hevāda uçkan kuşlarını tıydı “Şiir okudu, havada uçan kuşları durdurdu” (128/7)

Eski Türkçede **ttd-** “engel olmak, durdurmak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri fiil görülmektedir (KT K 11). Karahanlı lehçesinde **tt-** biçimindedir (DLT II 292), Harezmi lehçesinde **ttd-**, **tty-** biçimlerini yanyana görürüz (Kutb 192). Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde **tty-** biçimindedir. Batı Türkçesinde sözcük tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde: **Özb. tıy-, Krm. tıy-, Tat. tıy-, Bşk. tıy-, Kırg. tıy-, Kaz. tıy-, KBalk. tıy-, KKalp. tıy-, Nog. tıy-, Hak. tis-, Oyr. tiyin-, Çuv. çar-, Yak. tit-, Dolg. tit-** (Starostin vd... 1347).

GT’de üç yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tég- “değmek, ulaşmak”

niçe ‘aқıllara tégdi ziyānı “Ziyanı nice akıllara ulaştı” (103/11)

Köktürk lehçesinde “ulaşmak, değmek, hücum etmek” anlamlarında görülmektedir (KT D 32; KT G 3). Eski Uygur lehçesinde “ulaşmak, değmek” anlamlarındadır (İKPÖ XXXI V). Tarihî lehçelerde **tég-** biçiminin yanısıra Kıpçak lehçesinde **tég-, dég-, téy-** biçimlerinde de görülmektedir (Kİ 49; KK 10 1; Tuh 22b 13). Batı Türkçesinde **dég-** > **değ-** biçiminde görülmektedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag. di-, Az. deg-, Trk. dég-, Hal. tey-, Özb. deg-, YUyg. deg-, Krm. tıy-, Bşk. tey-, Kırg. tıy-, Kaz. tıy-, KBalk. tıy-, KKalp. tıy-, Kum. tıy-, Nog. tıy-, Hak. tig-, Şor. tég-, Oyr. tıy-, Tuv. deg-, Tof. deg-, Çuv. tiv-, Yak. tıy-, Dolg. tıy-** (Starostin vd... 1372).

GT’de on dokuz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tik- (1) “(elbise vb...) dikmek”

oturup hırksın tiker idi “Oturup hırkasını diker idi” (78/13)

(2) “(arı, yıla vb...) sokmak”

yılan sen her kimke yetsen tikersin “Sen yılan (gibi) her kime değsen sokarsın”

(74/11) (3) “(ağaç) dikmek”

tikdi sahāvet naḥlini “Sahavet fidanını dikti” (320/2)

(4) “(bir nesne için) dik koymak”

atıp oknu tiker “Atıp oku diker” (210/10)

(5) (mec.) “göz dikmek”

mülāzim daḡı fermānga köz tikip “Mülazim fermana göz dikip” (73/6)

Köktürk lehçesinde *tik-* “dikmek, yukarı kaldırmak, yetiştirmek” anlamlarında görülmektedir (KT G 11). Eski Uygur lehçesinde “dikmek, yukarı kaldırmak, sürtmek, delmek” anlamlarında kullanılmaktadır (AY 168 3; AY 132b 11). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tik-* “dikmek, yukarı kaldırmak, sürtmek, delmek, dikiş dikmek” gibi oldukça geniş anlamlarda kullanılmaktadır. *tik-* fiili, GT’de beş farklı anlamda kullanılmıştır.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dik-*, **Az.** *dik-*, **Trkm.** *dik-*, **Hal.** *tik-*, **Özb.** *tik-*, **YUyg.** *tik-*, **Krm.** *tik-*, **Tat.** *téke-*, **Bşk.** *téke-*, **Kırg.** *tik-*, **Kaz.** *tik-*, **KBalk.** *tik-*, **KKalp.** *tik-*, **Kum.** *tik-*, **Nog.** *tik-*, **SUyg.** *tik-*, **Hak.** *tek-*, **Çuv.** *çik-*, **Yak.** *tik-* (Starostin vd... 1370).

GT’de on yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tér- “derleyip toplamak”

évünj rahtın térip otka yaḡadur “Evin eşyalarını derleyip toparla ateşte yak” (86/7)

“dermek, toplamak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri *tér-* fiili görülmektedir. Batı Türkçesinde *dér-* > *der-* biçiminde seyr eder.

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *der-*, **Trkm.** *tir-*, **Sal.** *tere-*, **Özb.** *ter-*, **YUyg.** *ter-*, **Tat.** *ter-*, **tiyr-**, **Bşk.** *ter-*, **Kır.** *ter-*, **Kaz.** *ter-*, **KKalp.** *ter-*, **Nog.** *ter-*, **SUyg.** *ter-*, **Hak.** *tir-*, **Şor.** *ter-*, **Oyr.** *ter-*, **Tuv.** *teri-*, **Yak.** *teriy-*, **Dolg.** *teriy-* (Starostin vd... 1368).

téş- “delmek”

eyā ahmak küyev yetmiş yaşar-sen éliḡ titrer néçük inçi téşer-sen “Ey ahmak, sen yetmiş yaşındasın, elin titriyor (bu halde) niçin inci deliyorsun” (276/13)

Harezmi lehçesinden itibaren *téş-* “delmek” fiili görülmektedir (HŞ 178). Kıpçak lehçesinde *téş-*, *déş-* (CCI Gr), Çağatay lehçesinde *téş-* (Ünlü 2013, 1117). Batı Türkçesinde *déş-* > *deş-* “delmek, (yara için) parçalamak, yarmak” (YTS 77).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tuḡ- “(ay, güneş vb... şeyler için) doğmak”

karaḡu kéçede tolun ay tuḡdı “Karanlık gecede dolun ay doğdu” (243/6)

Köktürk lehçesinde *tug-* “doğmak, (güneş için) doğmak” anlamlarında görülmektedir (KT G 2). Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde *tug-* biçiminde iken, Kıpçak lehçesinde *tug-*, *dug-*, *duw-* biçimleri görülür (Demirci 2016, 122). Çağatay lehçesinde *tug-*, Osmanlı lehçesinde *doḡ-* biçimindedir (Demirci 2016, 122).

GT’de Karamanlıoğlu sözcüğü *tog-* biçiminde okumuştur, eserde beş yerde geçen kelime etken-geçişli çatılıdır.

tol- “dolmak”

ma’de çün toldı “Mide doldu” (169/8)

tok, tod- gibi türevler dikkate alınırsa, belki de **to-* kökünden gelmiş olmalı. OTWF’da sözcüğün kökü **to-* olarak gösterilmiştir (OTWF 678). *tol-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Tarihî lehçelerde *tol-*, Batı Türkçesinde *dol-* biçimindedir.

GT’de dokuz yerde tespit edilen sözcük etken-geçişsiz çatılıdır.

tög- “döğmek”

halvet yerde taptılar dağı muhkem tögdiler “İssız yerde buldular, muhkem dövdüler” (152/11)

Karahanlı lehçesinden itibaren dilimizde vardır; *er tuz tögdi* “Adam tuz dövdü” (DLT III 184). Harezmi lehçesinde *tög-, döğ-* “dövmek, ufalamak, ezmek” (Ünlü 2012b 602). Kıpçak lehçesinde *tög-, döğ-, töv-, töy-* “dövmek, ufalamak, ezmek, vurmak, kırmak” (KTS 282). Çağatay lehçesinde *tög-* “dövmek, ufalamak, ezmek” (Ünlü 2013, 1152). Batı Türkçesinde *dög-* “ezmek, kırmak; topa tutmak; basmak, baskın yapmak” (YTS 83).

GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

tök- “dökmek”

köp türlü ni’metler tökdi “Çok çeşitli nimetler döktü” (256/2)

tök- fiili Eski Kırgız lehçesinden itibaren görülmektedir. *tört buluḡka tökti* “(Düşmanı) dört tarafa döktü” (Uybat II 3). Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tök-*, Batı Türkçesinde *tök-, dök-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016, 121).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dök-*, **Az.** *tök-*, **Trkm.** *dök-*, **Sal.** *tü-*, **Hal.** *tök-, tek-, Özb.* *tok-*, **YUyg.** *tök-*, **Krm.** *tök-*, **Tat.** *tük-*, **Bşk.** *tük-*, **Kırg.** *tök-*, **Kaz.** *tök-*, **KBalk.** *tök-*, **KKalp.** *tök-*, **Kum.** *tök-*, **Nog.** *tök-*, **SUyg.** *tök-*, **Şor.** *tök-*, **Oyr.** *tök-*, **Tuv.** *tö’k-*, **Tof.** *tö’k-*, **Çuv.** *tb^wk-*, **Yak.** *toḥ-*, **Dolg.** *tok-* (Starostin vd... 1375).

GT’de on altı yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tön- “dönmek”

yüz halayıḡka tönüp “Yüz Halayık’a dönüp” (116/11)

Eski Türkçede *tön-* fiili yoktur. Fiili ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tön-* “dönmek”, Batı Türkçesinde *dön-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

töz- “tahammül etmek”

kimge tözüp-sen “Kime tahammül edip” (343/2)

Eski Türkçede *töz-* fiili yoktur, ilk Karahanlı lehçesinde *töz-* “acı çekmek, katlanmak, tahammül etmek” anlamlarında görülmektedir (DLT III 182). Harezmi lehçesinde “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek” (Ünlü 2012b, 605). Kıpçak *töz-* “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek” (KTS 283), Çağatay lehçesinde *töz-* “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek” (Ünlü 2013, 1155). Batı Türkçesinde fiil tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde Kıpçak lehçelerinden sadece Kazak lehçesinde *töz-* “acı çekmek” biçiminde yaşamaktadır, sözcük Macarcaya da *tür-* “acı çekmek” biçiminde girmiştir (EDPT 572b).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

tur- (I) 1) “ayağa kalkmak”

bir fakir na'ra urdı dağı turdı sahrağa yüz tutdı “Bir fakir nara attı, (daha sonra) sahraya (doğru) yüzünü (çevirdi)” (126/10)

2) “durmak, bulunmak”

ayttı tik turğil “Dik dur dedi” (51/9)

Eski Uygur lehçesinden itibaren görülmektedir. Karahanlı, Harezmi lehçesinde *tur-*, Kıpçak lehçesinde *tur-*, *dur-*, Çağatay lehçesinde *tur-*, Batı Türkçesinde *dur-* biçimindedir (Demirci 2016, 122).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dur-*, **Az.** *dur-*, **Trkm.** *dur-*, **Sal.** *dir-*, **Hal.** *tur-*, **Özb.** *tur-*, **YUyg.** *tur-*, **Krm.** *tur-*, **Tat.** *tor-*, **Bşk.** *tor-*, **Kırg.** *tur-*, **Kaz.** *tur-*, **KBalk.** *tur-*, **KKalp.** *tur-*, **Kum.** *tur-*, **Nog.** *tur-*, **SUyg.** *dur-*, **Hak.** *tur-*, **Şor.** *tur-*, **Oyr.** *tur-*, **Tuv.** *tur-*, **Tof.** *dur-*, **Çuv.** *twr-*, **Yak.** *tur-*, **Dolg.** *tur-*, (Starostin vd... 404).

GT’de altmış sekiz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

tur- (II) “yardımcı fiil”

kuvvetim za 'if turur “Kuvvetim zayıftır” (11/3)

Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılan yardımcı fiillerden biridir. Bu yardımcı fiil ile ilgili Eraslan “Gabain’in de belirttiği gibi, *er-* ve *bol-* yardımcı fiillerinden daha sonra yardımcı fiil olmuştur; ancak asli anlamlarını ve kullanışlarını büsbütün yitirdiği söylenemez” (Eraslan 2012, 437). C. Brockelmann, *tur-* fiilini “sükûnet ve hareket” bildiren fiiller arasında göstermiştir (Eraslan 2012, 438). T. Banguoğlu *tur-* fiilini tasvir fiillerinin “sürek fiili” olarak adlandırmıştır (Eraslan 2012, 438).⁴

tut- “tutmak”

kanā 'at kūşesin tutkıl kéçip dünye safāsından “Dünya sefasından geçip kanaat köşesini tut” (131/10)

“tutmak, yakalamak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır.

Köktürk lehçesinde “tutmak, yakalamak” *il tuts(i)k yér ötük(e)n yış (e)rm(i)ş* “Ülke edinilecek yer Ötüken dağlarıymış” (KT G 4), Eski Uygur *tut-* “tutmak, yakalamak” *kirtüdin kelmiş öñi öñi b(e)lgülerin tutmakıg öñi öñi öçmekig y(a)rıkayur m(e)n* “Gerçeklikten gelmiş ayrı ayrı belirtilerle sönmeyi buyuruyorum” (AY 145 1), Karahanlı lehçesinde *tut* “tutmak, yakalamak, zonklamak, kefil olmak” (DLT II 292), Harezmi *tut* “tutmak, yakalamak, farz etmek, sahip olmak, yönetmek”(NF 201 17), Kıpçak *tut-* “tutmak, yakalamak, elde etmek, yerine getirmek” (GT 185 1), Çağatay, *tut-* “tutmak, yakalamak, elde etmek, yerine getirmek” (Sang 168r 1), Batı Türkçesinde *tut-* “tutmak, yakalamak” (TTS 3862)

Anadolu ağızlarında *tut-* fiilinin yanı sıra *dut-* şekli de vardır.

dut- “tutmak, yakalamak” (DTYA, EİA).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *tut-*, **Az.** *tut-*, **Trkm.** *tut-*, **Sal.** *tut-*, **Hal.** *tut-*, **Özb.** *tut-*, **YUyg.** *tut-*, **Krm.** *tut-*, **Tat.** *tot-*, **Bşk.** *tot-*, **Kırg.** *tut-*, **Kaz.** *tut-*, **KBalk.** *tut-*, **KKalp.** *tut-*, **Kum.** *tut-*, **Nog.** *tut-*, **SUyg.** *tut-*, **Hak.** *tut-*, **Şor.** *tut-*, **Oyr.** *tut-*, **Tuv.** *tut-*, **Tof.** *tu't-*, **Çuv.** *tit-*, **Yak.** *tut-*, **Dolg.** *tut-* (Starostin vd... 1478).

GT’de yüz otuz yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

tuy- “duymak”

bu vāqı 'anı tuyup sultānga anlattı “Bu vakayı duyup sultana anlattı” (51/5)

⁴ Bu konuda daha bakınız Gabain 2007, 87; Eraslan 2012, 437; Hacıeminoğlu 2003, 176).

Köktürk lehçesinden beri görülmektedir. **Kök.**, **EUyg.** *tuy-* “duymak; fark etmek” (Tuñ 2 B 3; U II 5). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tuy-* “duymak; fark etmek” (Demirci 2016, 123). Batı Türkçesinde *duy-* “duymak, işitmek, fark etmek”.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *duy-*, **Az.** *duy-*, **Trkm.** *duy-*, **Özb.** *tuy-*, **YUyg.** *tuy-*, **Krm.** *duy-*, *tuy-*, **Tat.** *toy-*, **Bşk.** *toy-*, **Kırg.** *tuy-*, **Kaz.** *tuy-*, **KKalp.** *tuy-*, **KBalk.** *tuy-*, **Nog.** *tuy-*, **SUyg.** *tuy-*, **Çuv.** *tuy-* (Starostin vd... 1383).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

tür- “dürmek”

öz özüme ayttım imdiden kerî hevâ ve heves ferşin türüp mecâlis terkin urup halvetde ‘uzlet ihtiyâr kılmak kérek “Kendi kendime şimdi heves ve istekleri dürüp meclislerde sırtına vurup تنها (yerde) ihtiyarlığı yalnız geçirmek gerek dedim” (249/13, 250/1)

tür- fiili Köktürk lehçesinde yoktur, ilk Eski Uygur lehçesinde “dürmek, bükmek” anlamlarında görülmektedir (AY 137 4). Karahanlı lehçesinde *tür-* “dürmek, bükmek” (DLT II 7), Harezmi lehçesinde *tür-*, *dür-* “dürmek, bükmek” (ME 7 3; NF 395 15), Kıpçak lehçesinde *tür-* “dürmek, bükmek, katlamak” (GT 250 1), Çağatay lehçesinde *tür-* “dürmek, katlamak, bükmek” (Ünlü 2013, 1172), Batı Türkçesinde *dür-* “bükmek, katlamak, toplamak” (YTS 78).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dür-*, **Az.** *dür-*, **Trkm.** *düyr-*, **Sal.** *tür-*, **Özb.** *tür-*, **YUyg.** *tür-*, **Tat.** *tör-*, **Bşk.** *tör-*, **Kırg.** *tür-*, **Kaz.** *tür-*, **KKalp.** *tür-*, **KBalk.** *tür-*, **Nog.** *tür-*, **Hak.** *tür-*, **Şor.** *türgek*, **Oyr.** *tür-*, **Tof.** *dür-*, **Yak.** *tür-* (Starostin vd... 1387).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

tüş- 1) “uğramak”

evin kördiler melik ayttı barıp anda түşelim “Evini gördü, Hükümdar gidelim oraya uğrayalım dedi” (180/13)

2) “biri ile evlenmek”

bir kişiğe түştün cehân körgen köp tecrübe kılgan “Cihanı görmüş çok tecrübeli biri ile evlendin” (265/13)

3) “(yer, su vb...yerlere) düşmek”

etekim elimden түşti “Eteğim elimden düştü” (15/1)

tahârat kıılır idi suğa түşti “Taharet ederken suya düştü” (107/7)

4) “(endişe, kaygı vb... şeylere) düşmek”

düşmen endişesine түşüp “Düşman endişesine düşüp” (38/7)

5) “(devlet, makam vb... şeylerden) ayrılmak”

êrdem iyesi devletinden түsse kayğusı yok turur “Erdem sahibi devletteki makamından ayrılrsa kaygı duymaz” (278/10)

6) “perişan hale düşmek”

hâlin perişân körüp ayttı sen munda néçök түştün “Halini perişan görüp, sen bu duruma için düştün dedi” (206/11, 12)

7) “(anlaşma) yapmak”

ittifâk түşti “anlaşma yaptı” (270/8)

8) “(görüş ayrılığına) düşmek”

yayağlar arasında münâza ‘a түşti

“Yayalar arasında görüş ayrılıkları çıktı” (293/2)

Köktürk lehçesinde “düşmek; geri dönmek” anlamlarında tespit edilmiştir (Tuñ 1 G 9). Eski Uygur lehçesinde aynı anlamda görülen fiil Karahanlı lehçesinde **tüş-** (**I**) “düşmek, inmek, konmak” **tüş-** (**II**) “yakışık olmak, uygun düşmek” (Ünlü 2012a 852). Harezmi lehçesinde **tüş-**, **düş-** “düşmek, yıkılmak; binek hayvandan inmek” (Ünlü 2012b 613). Kıpçak lehçesinde **tüş-**, **düş-** “düşmek, yıkılmak” (KTS 288). Çağatay lehçesinde **tüş-** (**I**) “düşmek, inmek, konmak” **tüş-** (**II**) “yakışık olmak, uygun düşmek” (Ünlü 2013, 1174). Batı Türkçesinde **düş-** “düşmek, yenilmek, üzerine yürümek, girmek, sığınmak” (YTS 88). Ayrıca Anadolu ağızlarında **düş-** biçiminin yanısıra **tüş-** biçimi de bulunmaktadır (Demirci 2016, 124).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *düş-*, **Az.** *düş-*, **Trkm.** *düş-*, **Özb.** *tüş-*, **YUyg.** *tüş-*, **Krm.** *tüş-*, **Tat.** *tüş-*, **Bşk.** *tüş-*, **Kırg.** *tüş-*, **Kaz.** *tüş-*, **KBalk.** *tüş-*, **KKalp.** *tüş-*, **Kum.** *tüş-*, **Nog.** *tüş-*, **SUyg.** *tüş-*, **Şor.** *tüş-*, **Oyr.** *tüş-*, **Tuv.** *düş-*, **Yak.** *tüş-*, **Dolg.** *tüş-* (Starostin vd... 1385).

GT’de **tüş-** fiilinin sekiz farklı anlamı tespit edilmiştir, **eserde bir yerde tespit** edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

tüz- “(çini kâse) yapmak”

alıp maşrıq éliniñ topraqından kılurlar kırk yılda sahn-ı çini tüzüp bir künde yüz kâşān içinde satarlar “Maşrıq ülkesinin toprağından kırk yıl çini kaseler yaparlar, bu kaseleri Kaşan şehrinde bir günde yüz tane satarlar” (332/10, 11).

Köktürk lehçesinde **tüz-** biçimi yoktur; ancak onun **tüzül-** “ilişkileri düzeltmek” (KT G 5), biçiminde pasif biçimi bulunmaktadır. **tüz-** fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, bu dönemde **tüz-** “ilişkileri düzeltmek” (Hüen-ts 151), Karahanlı lehçesinde **tüz-** “ilişkileri düzeltmek, düzenlemek” (DLT II 9), Harezmi lehçesinde **tüz-**, **düz-**, **tiz-**, **diz-** “dizmek, sıraya koymak, düzenlemek” (Kutb 191; Ünlü 2012b 615), Kıpçak lehçesinde **tüz-** (**I**) “ilişkileri düzeltmek, düzenlemek” (Kİ 48); **tüz-** (**II**) “düzmek, yapmak, meydana getirmek”, **tüz-** (**III**) “sabit olmak”, **tüz-** (**IV**) “söylemek” (KTS 288). Çağatay lehçesinde **tüz-** “düzmek, düzenlemek, sıraya koymak” (Sang 173r 22; Ünlü 2013 1176), Batı Türkçesinde **düz-** “dizmek, ipliğe geçirmek, yapmak, tanzim etmek” (YTS 89).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *düz-*, **Az.** *düz-*, **Trkm.** *düz-*, **Sal.** *tüz-*, **Özb.** *tüz-*, **YUyg.** *tüz-*, **Krm.** *tüz-*, **tüzü-**, **Tat.** *töz-*, **Bşk.** *tödö-*, **Kırg.** *tüz-*, **Kaz.** *tüz-*, **KBalk.** *tüzet-*, **KKalp.** *düz-*, *düze-*, **Nog.** *tüz-*, **SUyg.** *tüz-*, **Hak.** *tüs-*, *tüzet-*, **Şor.** *tüzet-*, **Oyr.** *tüze-* (Starostin vd... 402).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yağ- “yağmak”

eger yağsa bulutdan āb-ı hayvān “Eğer buluttan ab-ı hayat suyu yağsa” (25/12)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Tarihî lehçelerde **yağ-** “yağmak” biçimlerindedir (Demirci 2016, 125).

Çağdaş lehçelerde: **Sal.** *yag-*, **Az.** *yag-*, **Trkm.** *yag-*, **Özb.** *yag-*, **YUyg.** *yag-*, **Tat.** *yaw-*, **Bşk.** *yaw-*, **Kırg.** *ca-*, *caw-*, **Kaz.** *jaw-*, **KKalp.** *jaw-*, **Kum.** *yaw-*, **Nog.** *yaw-*, **SUyg.** *yag-*, **Hak.** *çag-*, **Oyr.** *ya-*, **Tuv.** *çag-*, **Tof.** *çag-*, **Çuv.** *śu-* (Starostin vd... 1146).

GT’de dokuz yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

yap- (**I**) “kapamak, örtmek”

karındaşına aş içinde ağı bérđiler ol kız tākanı yaptı “Kardeşine aş içerisinde agu verdiler, o kız pencereyi kapadı” (23/1, 2).

Eski Türkçede “kapatmak, örtmek” anlamında *yap-* fiili yoktur. Bunun yerine bu dönemde “yapmak, inşa etmek” anlamında *yap-* fiili görmekteyiz. “kapatmak, örtmek” anlamındaki *yap-* (I) fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; *er kapug yaptı* “Adam kapıyı kapattı” (DLT III 57). Yine bu dönemde Eski Türkçeden beri görülen “inşa etmek, yapmak” anlamındaki fiil de görülmektedir: *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (Ünlü 2012a, 947), Harezmi lehçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek” (KE 82v 21), *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (NF 28/12). Bu dönemde *yap-* (III) “yardımcı fiil” de görülmeye başlanır. Kıpçak lehçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek”, *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek”, *yap-* (III) “yardımcı fiil” (KTS 311). Çağatay lehçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek”, *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (Ünlü 2013, 1230). Batı Türkçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek”, *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (YTS 247).

GT’de üç yerde tespit edilen *yap-* (I) fiili etken-geçişli çatılıdır.

yap- (II) “(yardımcı fiil) yapmak”

yétkeninçe küçün köñül yapkıl “Gücün yettiğince gönül yap” (89/2).

Eski Türkçe ve Karahanlı lehçesinde yardımcı fiil fonksiyonunda *yap-* fiili yoktur. *yap-* fiilini yardımcı fiil olarak ilk defa Harezmi lehçesinde görmekteyiz; *éşik yap-* (HŞ 46), Kıpçak lehçesinde *köñül yap-* (GT 89/2). Çağatay lehçesinde yardımcı fiil fonksiyonunda *yap-* fiili yoktur. Batı Türkçesinde *yap-*; *iyilik yap-* örneğinde olduğu gibi yardımcı fiil olarak karşımıza çıkar.

yar- “yarmak”

uruşsañ ol seniñ başıñ yarar “(Onunla) kavga etsen o senin başını yarar” (335/10)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde görülmektedir (IB 40). Tarihî lehçelerde *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” vb... anlamlarda görülmektedir (Demirci 2016, 126).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yar-*, **Az.** *yar-*, **Trkm.** *yar-*, **Özb.** *yor-*, **YUyg.** *yar-*, **Krm.** *yar-*, **Tat.** *yar-*, **Bşk.** *yar-*, **Kırg.** *car-*, **Kaz.** *jar-*, **KBalk.** *car-*, **KKalp.** *car-*, **Kum.** *yar-*, **Nog.** *yar-*, **SUyg.** *yar-*, **Hak.** *çar-*, **Şor.** *çar-*, **Oyr.** *yar-*, **dar-**, **Tuv.** *çar-*, **Çuv.** *şor-*, **Yak.** *sar-*, **Dolg.** *sar-* (Starostin vd...1152).

GT’de yedi yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yat- “yatmak”

yürümege takatım kalmayın tüşüp yattım “Yürümeye takatim kalmayınca düşüp yattım” (110/13)

Köktürk lehçesinde *siñükün tagça yatdı* “Kemiğin dağ gibi yığıldı” (KT D 24) örneğinde olduğu gibi “yığılmak; yatmak” anlamlarında görülmektedir. Eski Uygur ve Karahanlı lehçesinde “yatmak” (IB 3; DLT II 313). Diğer tarihî lehçelerde “yığılmak; yatmak, uzanmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016, 126).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yat-*, **Az.** *yat-*, **Trk.** *yat-*, **Sal.** *yaht-*, **Hal.** *yat-*, **Özb.** *yot-*, **YUyg.** *yat-*, **Krm.** *yat-*, **Tat.** *yat-*, **Bşk.** *yat-*, **Kırg.** *cat-*, **Kaz.** *jat-*, **KBalk.** *jat-*, **KKalp.** *jat-*, **Kum.** *yat-*, **Nog.** *yat-*, **SUyg.** *yat-*, **Hak.** *çat-*, **Şor.** *çat-*, **Oyr.** *dat-*, **Tuv.** *çi’t-*, **Tof.** *çi’t-*, **Yak.** *sit-*, **Dolg.** *hit-* (Starostin vd... 466).

GT’de otuz üç yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yaz- (I) “yazmak”

muni levhinde yazdı kätib “Katip bunu levaya yazdı” (283/4)

“yazı yazmak” anlamındaki *yaz-* (I) fiili ile ilgili Kaşgarlı; *ol bitig yazdı* “O kitap yazdı” örneğini verdikten sonra, “yazı yazmak” anlamındaki *yaz-* fiilinin Oğuzca olduğunu belirtmiştir (DLT III 59). Harezmi lehçesinde *yaz-* “yazı yazmak” (Kutb 76), Kıpçak *yaz-* “yazı yazmak” (Kİ 93), Çağatay *yaz-* “yazı yazmak” (Sang. 329v 26). Batı Türkçesi *yaz-* “yazı yazmak”.

GT’de on bir yerde tespit edilen *yaz-* “yazı yazmak” fiili etken-geçişli çatılıdır.

yaz- (II) “yanılmak”

kul yazıp yazuk kılıp ol uftanur “Kul yanılıp günah (işleyince) o utanır” (8/11)

Eski Türkçede iki tane *yaz-* fiili vardır. *yaz-* (I) “çözmek”. Bu fiili ilk defa Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz (H I 113). *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak”. Bu anlamdaki *yaz-* fiilini de ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz; *söziñe yazmayın tedi* “Sözüne aldanmayın, dedi” (Ş B 5). *bakşılarka yazdım yañıltım* “Bakşılara yanıldım” (TT I 4). Karahanlı lehçesinde *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak” (DLT III 59). Harezmi lehçesinde *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak” (Kutb 76), Kıpçak lehçesinde *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak” (KTS 316). Çağatay lehçesinde *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak” (Ünlü 2013, 1244). Batı Türkçesinde *yaz-* (II) “şaşırmak, yanılmak, hata yapmak” (YTS 252).

Çağdaş lehçelerde *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak” anlamlarında **Trkm.** *ya:z-*, **Özb.** *yoz-*, **YUyg.** *yaz-*, **Tat.** *yaz-*, **Bşk.** *jad-*, **Kırg.** *caz-*, **Kaz.** *jaz-*, **KBalk.** *jaz-*, **KKalp.** *jaz-*, **Hak.** *ças-*, **Oyr.** *yas-*, *das-*, **Tuv.** *ças-*, **Yak.** *sıs-*, **Dolg.** *hus-* (Starostin vd... 868).

GT’de bir yerde tespit edilen *yaz-* (II) “hata yapmak, yanılmak” fiili etken-geçişli çatılıdır.

yeñ- “yenmek”

her ki nefsin yeñer bahādur ol “Her kim nefsini yenersen o bahadır” (292/7)

Eski Türkçede *yeñ-* fiili yoktur. İlk defa Karahanlı lehçesinde görmekteyiz. DLT’de Kaşgarlı; *er anı yeñdi* “Adam onu yendi, alt etti” (DLT III 391) örneğini verdikten sonra, kelimenin Oğuzca ve Kıpçakça olduğunu belirtir. EDPT’de Harezmi lehçesinde *yeñ-* fiili gösterilmemiştir (942b); ancak NF 151/7; KE 68v/1’de *yeñ-*, *yéñ-* biçimlerinde bulunmaktadır. Kıpçak lehçesinde *yeñ-* (Tuh 37a), Çağatay lehçesinde *yeñ-* (Sang. 352v I), Batı Türkçesinde *yeñ-* “yenmek, mağlup etmek; dayanmak, tahammül etmek” (YTS 254).

GT’de iki yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

yığ- “yığmak”

ol kadar māl yığdı kim ‘azîz-i mısır boldı “O kadar mal yığdı ki Mısır’ın azizi oldu” (162/12)

Köktürk lehçesinde *yığ-* “yığmak, toplamak” (Tuñ II B 8). Eski Uygur ve Karahanlı lehçesinde *yığ-* “yığmak, toplamak” (H II 39 4; KB 372). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *yığ-* “yığmak, toplamak” (Demirci 2016: 129).

Çağdaş lehçelerde: **Sal.** *yıg-*, **Az.** *yıg-*, **Trkm.** *yıg-*, **Krm.** *cıg-*, **Özb.** *yıg-*, **YUyg.** *yıg-*, **Krm.** *jıg-*, **Tat.** *jıg-*, **Bşk.** *yıg-*, **Kırg.** *cıg-*, **Kaz.** *jıg-*, **KKalp.** *cıg-*, **Kum.** *jıg-*, **Nog.** *yıg-*, **SUyg.** *yıg-*, **Hak.** *çıg-*, **Şor.** *çıg-*, **Oyr.** *yu:-, du:-, Tuv. *çıg-* (Starostin vd... 992).*

GT’de on altı yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yık- “yıkmaq”

zulm étip zalim melik mülkin yıkar “Zalim Hükümdar, zulüm edip mülkünü yıkar” (328/8)

Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde *yık-* fiili görülmektedir. Tarihî lehçelerde *yık-* “yıkmaq” biçimindedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yık-*, **Az.** *yıh-*, **Trkm.** *yık-*, **Hal.** *yuk-*, **Özb.** *yık-*, **YUyg.** *yık-*, **Krm.** *yık-*, **Tat.** *yık-*, **Bşk.** *yık-*, **Kırg.** *cık-*, **Kaz.** *jık-*, **KKalp.** *jık-*, **Kum.** *yık-*, **Nog.** *yık-*, **Hak.** *yuk-*, **Oyr.** *yık-*, *dık-*, **Çuv.** *ś'bx-* (Starostin vd... 977).

yél- “koşmaq”

yéler dünyeniñ artınça haris ér “Haris adam dünyanın ardınca koşar” (345/7)

Köktürk lehçesinde “koşmaq; atı dört nala koşturmak” anlamlarında *yél-* fiilini Tuñ 1 K 2). Tarihî lehçelerde *yél-* “koşmaq; (at için) koşmaq” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016, 128).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *yel-*, **Trkm.** *yel-*, **Özb.** *yel-*, **Tat.** *cil-*, **Bşk.** *yel-*, **Kırg.** *cel-*, **Kaz.** *jel-*, **KKalp.** *jel-*, **Nog.** *yeli-*, **Şor.** *çel-*, **Oyr.** *yel-*, *del-*, **Tuv.** *çel-*, **Yak.** *siel-* (Starostin vd... 886).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yét- “ulaşmaq, yetmek”

men saltanatka yéttim “Ben saltanata ulaştım” (163/2)

Eski Türkçede iki tane *yét-* fiili vardır. **yét- (I)** “yedeğinde götürmek” fiili ilk defa Köktürk lehçesinde Tuñyukuk yazıtında görülmektedir (Tuñ 1 K 1). Eski Uygur lehçesinde *yét-* (I) “yedeğinde götürmek” (İKPÖ XXV 2), Karahanlı lehçesinde DLT II 314, Harezmi lehçesinde fiil tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde (CC 123), Çağatay lehçesinde *yéd-* “yedeğinde götürmek” (Sang 348r 1). Batı Türkçesinde Tarama Sözlüklerinde *yét-* fiili yoktur; ancak Derleme Sözlüklerinde *yét-*, *yéd-* “yedeğine alıp götürmek” (DS 4259).

yét- (II) “ulaşmaq, yetişmek” fiilini ise ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz (Ş D 1). Tarihî lehçelerin tamamında *yét-* “ulaşmaq, yetmek” fiili bulunmaktadır (Demirci 2016, 128).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yet-*, **Az.** *yet-*, **Trkm.** *yet-*, **Sal.** *yet-*, **Özb.** *yet-*, **YUyg.** *yet-*, **Krm.** *yet-*, **Tat.** *cit-*, **Bşk.** *yet-*, **Kırg.** *cit-*, **Kaz.** *jet-*, **KBalk.** *jet-*, *zet-*, **KKalp.** *jet-*, **Kum.** *yet-*, **Nog.** *yet-*, **SUyg.** *yet-*, *yit-*, **Hak.** *çit-*, **Şor.** *çet-*, **Oyr.** *yet-*, *det-*, **Tuv.** *çe't-*, **Çuv.** *sit-*, **Yak.** *sit-*, **Dolg.** *hit-* (Starostin vd... 1536).

GT’de altmış dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

yum- “(göz için) yummaq”

köp māl u mülk asrar bolsa yumar köz “Çok malı mülkü saklansa (buna)göz yumar” (177/12)

Eski Türkçede ilk Eski Uygur lehçesinde *yum-* “yummaq, kapamak” anlamlarında görülmektedir. Tarihî lehçelerin tamamında *yum-* “yummaq, kapamak” biçimindedir.

GT’de altı yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yut- “yutmak”

alıp balıx ol ér ağıñ yutup “O adam ağdan balığı alıp yutup” (188/5)

Eski Türkçede *yut-* fiili yoktur. İlk defa Karahanlı lehçesinde görülmektedir. Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *yut-* “yutmak” biçiminde görülmektedir (EDPT 885b).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yuv- “yıkamak” (*bk. yu-*).

2.2.3. C+V+C+V şeklinde olan fiiller:

béyi- “büyümek”

az ot béyise yanar “Az ateş büyüse yanar” (324/10)

Eski Türkçede *bédü-* biçimindedir (Maitr 75 63). Karahanlı lehçesinde *bedü-* (DLT III 259), Harezmi lehçesinde sözcük tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde *béyi-* (GT 324/10), Çağatay lehçesinde sözcük tespit edilemedi; ancak *biyik, büyük* biçiminde bu kökten türemiş isim biçimleri bulunmaktadır. Batı Türkçesinde *büyü-* “büyümek”.

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *böyü-*, **SUyg.** *pezi-*, **Hal.** *bidi-*, **Tuv.** *bedi-*, **Gag.** *bü-*, **Karaim.** *büyü-* (Starostin vd... 334).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

bile- (mecaz) *diş bile-* “kızmak”

anı içkesen munda özün zevk éterge tiş biler “Onu içtiğinde burada özün zevklenip, (onlara) kızarsın” (9/4)

bile- fiili Eski Türkçede yoktur. İlk defa Karahanlı lehçesinde görülmektedir. Tarihî lehçelerde *bile-* biçimindedir (EDPT 332b). Sözcük *diş* ismi ile birlikte mecazi anlamda da yaygın kullanılmaktadır. GT’de de *diş* ile birlikte mecazi anlamda kullanılmıştır.

boya- “boyamak”

boyap saçın karağa “Saçını karaya boyap” (271/9)

Eski Türkçede *bodu-* biçiminde olan fiil, “boya sürmek; kına sürmek” anlamlarındadır (Maitr 28 15). Karahanlı lehçesinde *boğu-* biçimindedir (DLT III 260). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *boya-* biçimindedir (EDPT 300a).

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

karı- “yaşlanmak”

karısa kulların āzād kılamak “Yaşlansa kullarını azat etmek...” (161/5)

Köktürk lehçesinde *karı-* “yaşlanmak” (Ih 3). Tarihî lehçelerin tamamında *karı-* “yaşlanmak” biçimindedir (Demirci 2016: 133).

Çağdaş lehçelerde: **Özb.** *kari-*, **YUyg.** *keri-*, **Kırg.** *karı-*, **Kaz.** *karı-*, **Hak.** *kire-*, **Şor.** *karı-*, **Oyr.** *karı-*, **Tuv.** *kiri-*, **Tof.** *kiri-*, **Yak.** *kiriy-*, **Dolg.** *kiriy-* (Starostin vd... 672).

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

töşe- “döşemek”

yaşıl atlas bisāt töşegey “Yeşil halılar döşeyecek” (5/11)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır (U III 35 15). Karahanlı lehçesinde *töşe-*, Harezmi lehçesinde *töşe-*, *döşe-* (Ali 55; Kutb 184). Kıpçak lehçesinde *töşe-* (Kİ 39), Çağatay lehçesinde *töşe-* (Sang 177r 22), Batı Türkçesinde *döşe-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yasa- “(asker) hazırlamak”

ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler “Güçlü düşman ordusu geldi, bunlar dahi askerleri hazırlayıp karşı gittiler” (20/13)

Eski Türkçede *yasa-* fiili görülmez. USp içerisinde *yasa-* biçiminde okunan kelime yanlış okumadır, zaten Clauson da bu kelimenin *yagak* olduğunu ifade eder (EDPT 974a). *yasa-* fiilini ilk defa Kıpçak lehçesinde görmekteyiz. Çağatay lehçesinde *yasa-* “düzenlemek” (Sang. 331r 2). Batı Türkçesinde *yasa-* (I) “düzenlemek, kurmak, hazırlamak”, *yasa-* (II) “yere yatırmak”, *yasa-* (III) “yığmak” (YTS 249).

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

yüri- < ET *yori-* “yürümek”

yolunda arı bolup yürügil “Yolunda arı olup yürü” (51/3)

Köktürk lehçesinde *yori-* “yürümek” *s(e)l(e)ne kodı yor(i)p(a)n* “Selenga Nehrinden aşağıya yürüyerek” (BK D 37). Eski Uygur lehçesinde *yori-* “yürümek” *adakin yorip* “ayağını yürütüp” (TT VI 324), *kentü ıssız boş yoriyur* “Kendisi ıssız boş yerde yürüyor” (M I 17 2). Karahanlı lehçesinde *yori-*, *yor-* “yürümek” Karahanlı Türkçesinde hem KB’de hem de DLT’de “yürümek” anlamında *yor-* şekli geçmektedir. (KB 6613; DLT I 456), Harezmi lehçesinde *yöri-*, *yörü-* “yürümek” (NF 162 14), Kıpçak lehçesinde *yirü-*, *yürü-* “yürümek” (GT 51 3), Çağatay *yür-*, *yürü-*, *yüri-* “yürümek” (Sang 341v 20), Batı Türkçesinde *yöri-* > *yürü-* “yürümek” (TTS 4775) Anadolu ağızlarında *yörü-* ve *yöri-* şekilleri de bulunmaktadır.

yörü- “yürümek” (DS 11 4310)

yöri- “yürümek” (DA, UMA).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yörü-*, **Az.** *yeri-*, *yürü-*, **Trkm.** *yöre-*, **Sal.** *yür-*, **Özb.** *yur-*, **YUyg.** *jür-*, *jür-*, **Krm.** *yuru-*, *yürü-*, **Tat.** *yörü-*, *yör-*, **Bşk.** *yörö-*, **Kırg.** *cür(ü)-*, **Kaz.** *jür-*, **KBalk.** *jür(ü)-*, **KKalp.** *jür-*, **Kum.** *yuru-*, *yürü-*, **Nog.** *yür(ü)-*, **SUyg.** *yor-*, *cor-*, *yür-*, **Hak.** *çor-*, **Şor.** *çör-*, **Oyr.** *dor-*, **Tuv.** *çur(u)-*, **Tof.** *çoru-*, **Çuv.** *süre-*, **Yak.** *sirit-*, **Dolg.** *hirit-* (Starostin vd... 482).

GT’de altmış üç defa tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

2.2.4. C+V+C+C şeklinde olan fiiller:

korq- “korkmak”

ol kün cāhıñ beyük idi korqtum “O gün itibarı çok büyüktü korktum” (64/5)

Köktürk lehçesinde Tuñukuk Yazıtında ilk defa görülmektedir. *neke korkur biz* “Niçin korkuyoruz?” (Tuñ 2 B 4). Eski Uygur lehçesinde *kork-* “korkmak” (IB 2), Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *kork-* “korkmak” (Demirci 2016, 140).

GT’de yirmi bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

sanç- “sançmak”

sulṭān nökerleri tutup sançar “Sultan nökerleri tutup sançar” (61/10)

Sözcük ilk defa Köktürk lehçesinde yazıtlarda geçmektedir: *sanç-* “sançmak, saptamak” *(i)ki (e)r(i)g ud(u)ş(u)ru s(a)nçdı* “İki eri takip ettirerek sançtı” (KT D 36), Eski Uygur lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” *yagı sançıp* “düşmanı mızraklayıp” (U II 78 30), Karahanlı *sanç-* “sançmak, saptamak” (DLT III 420), Harezmi lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” (NF 335 16), Kıpçak lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak, hayvanı yürütmek için herhangi bir cisim ile dürtmek” (KK 75 8), Çağatay lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” (Sang 235v 26), Batı Türkçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” (TTS 3300).

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

tart- “çekmek”

ol bi-çāre yük tartıp “O çaresiz yükü çekip” (292/9)

Eski Uygur lehçesinde *tart-* “çekmek, almak; tartmak” anlamlarında görülmektedir. *ol éñ ilki tartar* “O ilk önce çeker” (Üİ 99b 4). Karahanlı lehçesinde “çekmek, almak; tartmak” anlamlarının yanısıra fiile “uzatmak, germek” anlamları da eklenmiştir (DLT III 426). Harezmi lehçesinde fiilin anlamı daha da genişleyerek, “uzatmak, germek, vermek, sürmek, ölçmek, tahammül etmek” (KE 226r 2; Demirci 2016, 141). Kıpçak lehçesinde Harezmi lehçesindeki anlamlar aynen devam eder. Çağatay lehçesinde *tart-*, *tarta-*, *tartı-* “çekmek, asılmak, çizmek, getirmek, inlemek” (Ünlü 2013, 1084). Batı Türkçesinde *tart-* “çekmek; saklamak; tartmak; tahammül etmek” (YTS 216).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dart*, **Az.** *dart-*, **Trkm.** *dart-*, *tart-*, **Sal.** *ta't-*, **Özb.** *tort-*, **YUyg.** *ta(r)t-*, **Krm.** *tart-*, **Tat.** *tart-*, **Bşk.** *tart-*, **Kırg.** *tart-*, **Kaz.** *tart-*, **KBalk.** *tart-*, **KKalp.** *tart-*, **Kum.** *tart-*, **Nog.** *tart-*, **SUyg.** *tart-*, **Hak.** *tart-*, **Şor.** *tart-*, **Oyr.** *tart-*, **Tuv.** *ti'rt-*, **Tof.** *ti'rt-*, **Çuv.** *tort-*, **Yak.** *tart-*, **Dolg.** *tart-* (Starostin vd... 1367).

yenç- “ezmek”

kim anı yol üze yençip kéçer “Onu yol üzerinde ezip geçer” (163/8)

Eski Türkçede *yenç-* fiili yoktur, bu fiilin faktitif biçimi *yençür-* fiili vardır. “hürmet etmek, saygı göstermek” anlamındaki *yençür-* fiili sadece Eski Uygur lehçesinde görülmektedir, bu dönem metinlerinde *yençür-* fiilinin *aya-* ve *yükün-* fiilleri ile ikileme halinde kullanıldığı da tespit edilmiştir (U III 13 5). Eski Türkçeden sonra *yenç-* fiili görülmektedir; ancak bu dönemde fiilin zıt anlam kazanarak “koparmak, atmak, ezmek” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (DLT III 435; KB 2945). Harezmi lehçesinde *yenç-*, *yanç-* “koparmak, kesmek; ezmek, döğmek; saplamak” anlamlarında görülür (Ünlü 2012b 678). Kıpçak lehçesinde sözcük sadece GT’de “ezmek” anlamında tespit edilmiştir. Kıpçak lehçesinden sonra sözcük tespit edilemedi.

GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yirt- “yırtmak”

éli bilen nāmūs yakasın yırttı “Eli ile namus yakasını yıktı” (279/10)

Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde *yirt-* fiili görülmektedir. Tarihî lehçelerde *yirt-* biçimindedir.

GT’de dokuz yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

2.2.5. C+V+C+V+C şeklinde olan fiiller:

bırağ- “bırakmak, koymak”

sultan buyurdu qaranı dağı kırnaqñı élin ayakñın bağlap qal’a burcundan handaqqā bıraksunlar “Sultan emir verdi; zencinin ve cariyeinin elini ve ayağını bağlayıp kale burcundan aşağıya hendeğe atsınlar” (95/ 3, 4)

zencir bilen bağlap habske bıraktılar “Zincir ile bağlayıp hapse koydular” (290/11)

Eski Türkçe ve Karahanlı lehçesinde *bırak-* fiili yoktur. Sözcüğü ilk defa Harezmi lehçesinde tespit etmekteyiz (NF 359/13). Kıpçak lehçesinde *bırak-* “bırakmak, koymak” (GT 95/3). Çağatay lehçesinde *bırak-* “bırakmak, terk etmek, feragat etmek” (Ünlü 2013, 133). Batı Türkçesinde *bırak-*, *bırağ-* “bırakmak, koymak, atmak” (YTS 44).

GT’de on iki yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

bégen- “beğenmek”

éşitip terbiyetin begendi “İşitip terbiyesini beğendi” (280/11)

Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *bégen-* fiili tespit edilemedi. İlk defa Kıpçak lehçesinde *bégen-*, *beyen-*, *biyen-* biçimlerinde tespit edilmiştir (KTS 26). Çağatay lehçesinde *bégen-* “beğenmek” (Ünlü 2013, 138). Batı Türkçesinde *bégen-* > *begen-* “beğenmek”.

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

buyur- “buyurmak”

‘amelni ‘aql iyisine buyurgıl “Amelini akıl sahibine buyur” (322/2)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde *buyur-* fiilini görmekteyiz. Tarihi lehçelerin hepsinde *buyur-* “buyurmak, emretmek” biçimindedir (Demirci 2016, 143).

GT’de kırk dört yerde geçen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

köter- (1) “kaldırmak” (bk. *kötür-*)

başın köterdi dağı ayttı “Başını kaldırıp söyledi” (108/1)

(2) “götürmek”

mundan artursañ sen anı köterür sen “Bundan artırsan, sen onu götürürsün” (166/12)

kötür- (1) “kaldırmak” (krş. *köter-*)

yigit başın kötürüp ayttı “Yiğit başını kaldırıp söyledi” (151/13)

(2) “götürmek”

cān bilen mührini kötürdi “Canı ile mührünü götürdü” (95/1)

Köktürk lehçesinde *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek” (KT D 11) biçiminde görülür. Eski Uygur lehçesinde de *kötür-* biçimindedir, bu dönemde “kaldırmak, yükseltmek; yok etmek” anlamlarında kullanılır (AY 208 4; 619 20). Karahanlı lehçesinde *kötür-* biçiminde görülen fiil, “kaldırmak, yükseltmek; yok etmek; götürmek” anlamlarında kullanılır (KB 101). Harezmi lehçesinde *kötür-*, *költür-* biçimlerinde görülür ve Karahanlı lehçesindeki anlamlar ile aynıdır (NF 150 8; 287 1). Kıpçak lehçesinde *kötür-*, *köter-* “götürmek, kaldırmak” anlamlarındadır (Kİ 78). Çağatay lehçesinde *kötür-*, *köter-* “götürmek, kaldırmak, yükseltmek” (Ünlü 2013, 660). Batı Türkçesinde *götür-* biçimindedir. Biz GT’de tespit edilen *köter-* biçimini Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde görmekteyiz.

GT’de on üç yerde *köter-* fiili, on dört yerde de *kötür-* fiili tespit edilmiştir, fiiller etken-geçişli çatılıdır.

kutul- “kurtulmak” (bk. *ķurtul-*)

men ol kuş men nicelerden kutulğan “Ben o kuşum nicelerinden kurtuldum” (140/12)

semir- “semirmek”

semrip teni aķ yüzi kızıl bolup “Semirip teni, ak yüzü kızıl olup” (141/3)

Sözcüğü ilk defa Karahanlı lehçesinde *semri-* biçiminde görmekteyiz, Eski Türkçede *semri-* fiili yoktur; ancak bunun faktitifli biçimi olan *semrit-* fiili bulunmaktadır (IB 16). Clauson, *semri-* fiilini **semir* isminden getirmektedir (EDPT 830a). Karahanlı lehçesinde *semri-* “semirmek” (DLT III 281), Harezmi lehçesinde *semri-*, *semir-*, *semrü-*, *semür-* “semirmek” (Ünlü 2012b, 512). Kıpçak lehçesinde

semri-, *semir-* “semirmek” (KTS 231), Çağatay lehçesinde *semir-*, *semiz-* “semirmek” (Ünlü 2013, 967). Batı Türkçesinde *semri-* “semirmek” (YTS 196).

GT’de bi yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

süpür- “süpürmek”

dostlar évin süpürgil “Dosların evini süpür” (113/7)

Eski Türkçede *süpür-* veya onun pasif biçimi olan *süprül-* biçimi yoktur. Biz her iki fiili de Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (DLT II 85). Tarihî lehçelerde *süpür-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yigir- “azarlamak, kızmak”

ol yigirse sen aña miskinlik ét “O kızsın sen ona miskinlik et” (200/8)

Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde *yigir-* fiili yoktur. Bu fiili ilk defa Kıpçak lehçesinde görmekteyiz. Çağatay lehçesinde **yigir-** (I) “iğrenmek”, **yigir-** (II) “ağızdan gaz çıkarmak”, **yigir-** (III) “girmek; ip ve halat çekmek” (Ünlü 2013, 1253). Çağatay lehçesinden sonra sözcük tespit edilemedi.

GT’de yedi yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

yügür- “koşmak”

éy cān yügürür cümle seniñ nef’iñ için “Ey can cümle senin nefin için koşar” (6/13)

Köktürk lehçesinden itibaren dilimizde *yügür-* fiilini görmekteyiz (KT D 24). Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *yügür-* “koşmak” (Demirci 2016, 145).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *yüyer-*, **Trkm.** *yügür-*, *yüwür-*, **Sal.** *yugur-*, *yükür-*, **Özb.** *yügür-*, *yugur-*, **YUyg.** *jügür-*, **Krm.** *yuwur-*, *juwur-*, **Tat.** *yöger-*, **Bşk.** *yüger-*, **Kırg.** *cügür-*, **Kaz.** *jügür-*, **KKalp.** *jügür-*, *jüwir-*, **Nog.** *jüwir-*, **Hak.** *çügür-*, **Şor.** *çügür-*, **Oyr.** *yügür-*, *dügür-*, **Tuv.** *çügür-*, **Yak.** *sü:r-*, **Dolg.** *hür-* (Starostin vd... 1537).

2.2.6. C+V+C+C+V şeklinde olan fiiller:

çégne- “çiğnemek”

dudağı kön degül kim çégnegey sen “Dudağı deri değil ki çiğneyeceksin” (157/49)

Eski Türkçe ve Karahanlı lehçelerinde sözcük tespit edilemedi. Harezmi lehçesinde *çeyne-*, *çiyne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (Ünlü 2012b, 137), Kıpçak lehçesinde *çayna-*, *çeyne-*, *çiyne-*, *şayna-*, *şeyne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (KTS 52), Çağatay lehçesinde *çigne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (Ünlü 2013, 249), Batı Türkçesinde *çeyne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (YTS 66) biçimindedir.

GT’de bir yerde geçen fiil etken-geçişli çatılıdır.

çörge- 1) “(ayrılık acısı ile) yanmak”

uşbu kün çörger meni çün mār canan firkāti “Bu gün yılan (gibi) sevgilinin ayrılığı yakar”(250/6)

2) “(ip için) dolamak”⁵

yipin éline çörge “İpi eline doladı” (250/13)

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi lehçelerinde fiil tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde sadece GT’de tespit edildi. Çağatay lehçesinde *çörge-* “ateşte yakmak”

⁵ Karamanlıoğlu, Gülistan Tercümesinde (GT 250/13) bu kelime ile ilgili tereddüt etmiştir, metinde *çözge-* biçiminde okumuş ve parantez içerisinde *çörge-* ? biçiminde göstermiştir, tıpkıbaşında kelime *çörge-* biçiminde yazılmıştır.

biçiminin yanısıra, *çörge*- biçiminde türemiş şekli de vardır (Ünlü 2013, 260). Çağatay lehçesinden sonra fiil tespit edilemedi.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

sayra- “ötmek”

vefa istemegil bülbülden ey yār

ki her bir gül üze yüz türlü sayrar “Ey sevgili! Her bir gül üzerinde yüz türlü öttüğü (için) bülbülde vefa isteme” (266/13)

Eski Türkçede *sayra-* fiili yoktur. İlk Karahanlı lehçesinde görülmektedir. *sanduvaç sayradı* “Bülbül şakıdı”, *er telim sayradı* “Adam hezeyan etti” (DLT III 311). Harezmi lehçesinde *sayra-* (I) “ötmek, bağırma”, *sayra-* (II) “hareket etmek” (Ünlü 2012b, 507). Kıpçak lehçesinde *sayra-* “ötmek, şakıma” (KTS 230). Çağatay lehçesinde *sayra-* (I) “ötmek”, *sayra-* (II) “sahip olma”, *sayra-* (III) “kayma” (Ünlü 2013, 958). Batı Türkçesinde *sayra-* “ötmek, şakıma” (YTS 194).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

titre- “titremek”

eyā ahmak küyev yetmiş yaşar-sen éliñ titrer néçük inçi téşer-sen “Ey ahmak, sen yetmiş yaşındasın, elin titriyor (bu halde) niçin inci deliyorsun” (276/13)

Eski Uygur lehçesinde *titre-* “titremek, sallanma” (Maitr 5 29). Tarihi lehçelerde *titre-*, *ditre-* “titremek, sallama” anlamlarındadır (Demirci 2016, 148).

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

2.2.7. C+V+C+C+V+C şeklinde olan fiiller:

kurtar- < *kurtgar-* “kurtarma”

yamannı öltürgey halknı anıñ belāsından kurtarğay “Kötüyü öldürecek (ve) halkın onun belasından kurtaracak” (326/10,11)

Fiil belki de **kurt+gar-* biçiminden gelmiş olabilir (EDPT 649b). Eski Uygur lehçesinde *kurtgar-*, *kutgar-*, *kutar-* biçimlerinde görülmektedir (TT V 24 65; Maitr 41 22; OTWF 744). Karahanlı lehçesinde *kutgar-* biçimindedir (DLT II 192). Harezmi lehçesinde *kurtkar-*, *katgar-* biçimlerinde görülür (Kutb 145, 146). Kıpçak lehçesinde *kutkar-* (Tuh 14b 13), Çağatay lehçesinde *kutkar-* (Sang. 282b), Batı Türkçesinde ise *kurtar-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

kurtul- “kurtulma”

öl dağı revān kurtul “Öl ve hemen kurtul” (30/13)

Eski Türkçede *kurtul-*, *kutul-* fiilleri yoktur. İlk Karahanlı lehçesinde *kurtul-* “kurtulma” *kutul-* “kurtulma” (DLT II 233; DLT II 121) görülmektedir. Harezmi lehçesinde *kurtul-*, *kutul-*, *kutul-* “kurtulma” (NF 200/14; NF 100/2; KE 89v 14), Kıpçak lehçesinde *kurtul-*, *kutul-*, *kutul-*, *kuttul-* “kurtulma” (KTS 164), Çağatay lehçesinde *kurtul-*, *kutul-*, *kutul-* “kurtulma” (Ünlü 2013, 672), Batı Türkçesinde *kurtul-*, *kurtul-* “kurtulma” (YTS 161).

GT’de yedi yerde *kurtul-*, on bir yerde *kutul-* fiili tespit edilmiştir, fiil etken-geçişli çatılıdır.

3. Sonuç:

Gülistan tercümesinde toplam 177 adet olarak tespit edilen basit fiiller; V+C, V+C+V, V+C+C, V+C+C+V, C+V, C+V+C, C+V+C+V, C+V+C+C, C+V+C+V+C,

C+V+C+C+V ve C+V+C+C+V+C biçiminde sınıflandırılmıştır. Tespit edilen 177 adet fiilin 60 tanesi Köktürk lehçesinden beri, 1 tanesi Eski Kırgız, 78 tanesi Eski Uygur, 26 tanesi Karahanlı, 7 tanesi Harezmi, 5 tanesi de Kıpçak lehçesinden beri dilimizde görülmeye başlayan fiiller olduğu tespit edilmiştir.

3.1. İlk defa Köktürk lehçesinde görülen fiiller:

<i>a:ç-</i>	<i>kéç-</i>	<i>tıd-</i> > (GT'de) <i>ty-</i>
<i>a:l-</i>	<i>kel-</i>	<i>tik-</i>
<i>a:ş-</i>	<i>kél-</i>	<i>tug-</i>
<i>a:z-</i>	<i>kıd-</i> > (GT'de) <i>kıy-</i>	<i>tur-</i> (II)
<i>aç-</i>	<i>kir-</i>	<i>tut-</i>
<i>ay-</i>	<i>kork-</i>	<i>tuy-</i>
<i>aya-</i>	<i>kov-</i>	<i>tüş-</i>
<i>bar-</i>	<i>kör-</i>	<i>ud-</i> > (GT'de) <i>uy-</i>
<i>bas-</i> (I)	<i>kötür-</i>	<i>udı-</i> > (GT'de) <i>uyu-</i>
<i>bér-</i>	<i>mın-</i>	<i>unut-</i>
<i>biç-</i> > (GT'de) <i>biç-</i>	<i>o:z-</i>	<i>ur-</i>
<i>bil-</i>	<i>okı-</i>	<i>ut-</i>
<i>bol-</i>	<i>oku-</i>	<i>ü</i>
<i>buz-</i>	<i>ög-</i>	<i>yat-</i>
<i>dur-</i> (II)	<i>öl-</i>	<i>yé-</i>
<i>é:n-</i>	<i>ör-</i>	<i>yıg-</i>
<i>élt-</i>	<i>sanç-</i>	<i>yorı-</i> > (GT'de)
<i>éşid-</i>	<i>sür-</i>	<i>yürü-</i>
<i>kaç-</i>	<i>té:-</i>	<i>yügür-</i>
<i>kal-</i>	<i>tég-</i>	
<i>karı-</i>	<i>tér-</i>	

3.1.1. İlk defa Eski Kırgız lehçesinde görülen fiiller:

tök-

3.1.2. İlk defa Eski Uygur lehçesinde görülen fiiller:

<i>a:r-</i>	<i>buyur-</i>	<i>két-</i>
<i>aķ-</i>	<i>çak-</i>	<i>kéz-</i>
<i>aŋ-</i>	<i>çap-</i>	<i>kop-</i>
<i>art-</i>	<i>dur-</i> (I)	<i>kov-</i>
<i>at-</i>	<i>eg-</i>	<i>köç-</i>
<i>bak-</i>	<i>en-</i>	<i>köy-</i>
<i>bas-</i> (I)	<i>ésrü-</i>	<i>kuç-</i>
<i>bas-</i> (III)	<i>iç-</i>	<i>kur-</i>
<i>bat-</i>	<i>il-</i>	<i>kurtar-</i>
<i>bédi-</i> > (GT'de)	<i>kap-</i>	<i>kül-</i>
<i>béyi-</i>	<i>kat-</i>	<i>oķsa-</i> >
<i>biş-</i>	<i>kéd-</i> > (GT'de)	(GT'de) <i>oķsa-</i>
<i>bit-</i> (II)	<i>kéy-</i>	<i>öde-</i>
<i>bodü-</i>	<i>kes-</i>	<i>ört-</i>
<i>bun-</i> > <i>mun-</i>	<i>kés-</i>	<i>öt-</i>

<i>sal-</i>	<i>tam-</i>	<i>ür-</i>
<i>sat-</i>	<i>tap-</i>	<i>ürk-</i>
<i>sev-</i>	<i>tart-</i>	<i>üş-</i>
<i>sig-</i>	<i>taş-</i>	<i>yar-</i>
<i>siñ-</i>	<i>tat-</i>	<i>yaz- (II)</i>
<i>sok-</i>	<i>titre-</i>	<i>yég-</i>
<i>sor-</i>	<i>tol-</i>	<i>yét-</i>
<i>soy-</i>	<i>töşe-</i>	<i>yık-</i>
<i>sök-</i>	<i>tur- (I)</i>	<i>yirt-</i>
<i>sön-</i>	<i>tür-</i>	<i>yu-</i>
<i>sun-</i>	<i>tüz-</i>	<i>yum-</i>
<i>tak-</i>	<i>uç-</i>	<i>yuv-</i>

3.1.3. İlk defa Karahanlı lehçesinde görülen fiiller:

<i>ék-</i>	<i>yeñ-</i>	
<i>és-</i>	<i>yut-</i>	<i>bit- (II)</i>
<i>it-</i>	<i>bile-</i>	<i>bur-</i>
<i>öp-</i>	<i>semir-</i>	<i>çék-</i>
<i>tög-</i>	<i>süpür-</i>	<i>çık-</i>
<i>tön-</i>	<i>sayra-</i>	<i>kak-</i>
<i>töz-</i>	<i>kurtul-</i>	<i>koş-</i>
<i>yap- (I)</i>	<i>üvür-</i>	<i>sl:z-</i>
<i>yaz- (I)</i>	<i>bit- (I)</i>	<i>sol-</i>

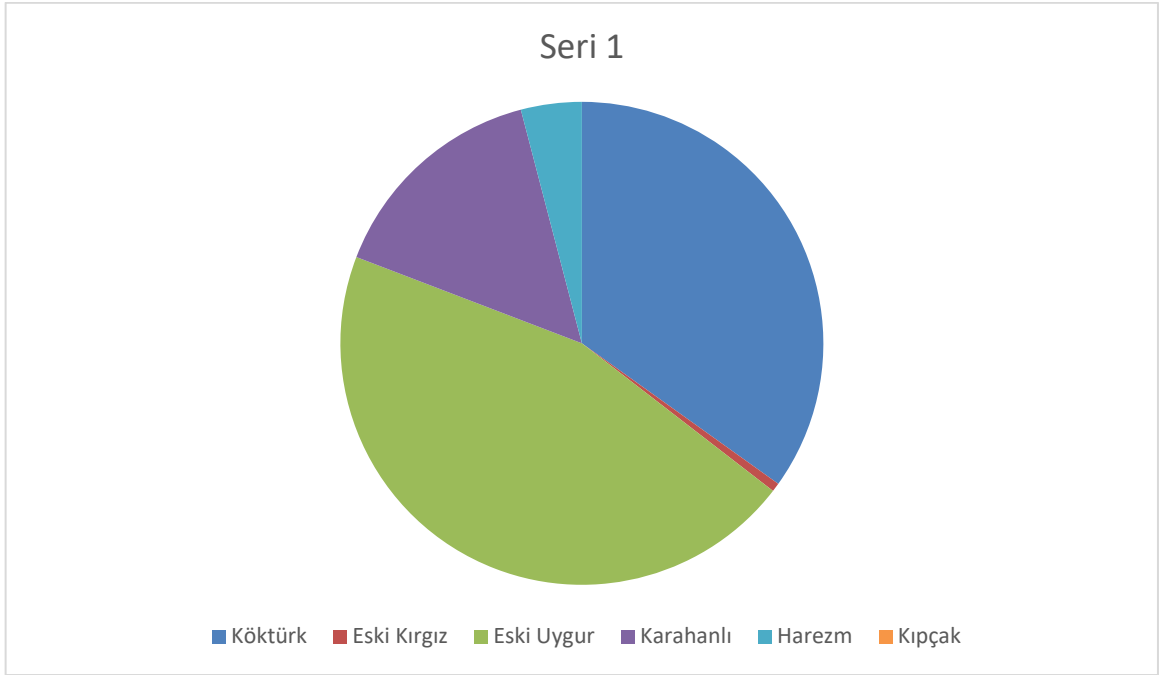
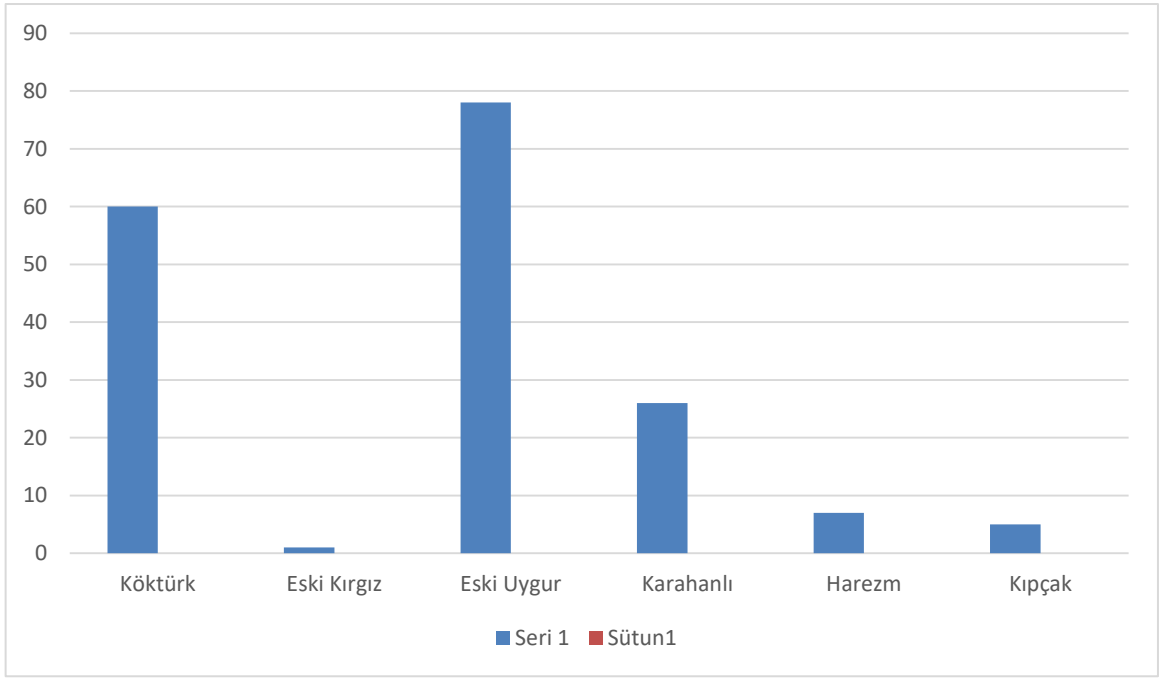
3.1.4. İlk defa Harezmi lehçesinde görülen fiiller:

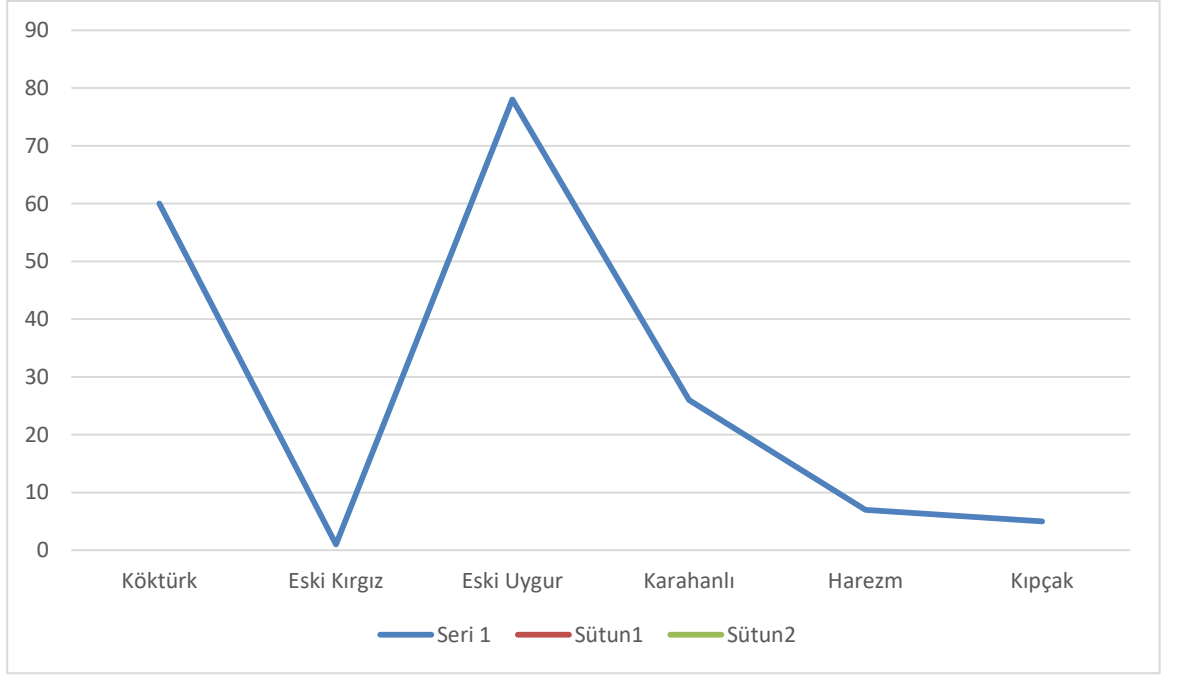
<i>asra-</i>	<i>téş-</i>
<i>bırak-</i>	<i>yap- (II)</i>
<i>çal-</i>	<i>yenç-</i>
<i>çégne-</i>	

3.1.5. İlk defa Kıpçak lehçesinde görülen fiiller:

<i>begen-</i>	<i>yasa-</i>
<i>bey-</i>	<i>yigir-</i>
<i>çörge-</i>	

4. Dağılımların Grafikler Üzerinde Görünümü:

5. Kısaltmalar:

Abush	Abuşka
AH	Atabetü'l-Hakayık
'Ali	Ali Kıssa-i Yûsuf
Alt.	Altay Lehçesi
AY	Altun Yaruk
Az.	Azeri Lehçesi
Bar.	Baraba Diyalekti
bk.	Bakınız
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk ve'l Kıpçak
BT	Berliner Turfantexte
C	konsonant
CC I	Codex Cominicus (İtalyanca Kısmı)
CC İN	Codex Cumanicus (İngilizce Kısmı)
CC	Codex Cumanicus
Çağ.	Çağatay Lehçesi
Çuv.	Çuvaş Lehçesi
DLT	Divanü Lügati't-Türk
Dolg.	Dolgan Diyalekti
DS	Derleme Sözlüğü
DTS	Drevnetyurskiy Slovar
EAT.	Eski Anadolu Lehçesi
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth- Century Turkish.
Gag.	Gagavuz Lehçesi
GT	Gülistan Tercümesi
H	Heilkunde I, II
Hak.	Hakas Lehçesi
Hal.	Halaç Lehçesi
Har.	Harezmi Lehçesi
Hüen-ts	Hüen-tsang
IB	Irk Bitig
Ih	İhe Hüşotu Yazıtı
İKPO	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İM	İrşâdü'l-Müluk ve's Selâtin
Kar.	Karahanlı Lehçesi
Kaz.	Kazan Tatarcası
KB	Kutadgu Bilig
KBalk.	Karaçay-Balkar Lehçesi
KE	Kıssaü'l-Enbiyâ
Kıp.	Kıpçak Lehçesi
Kırg.	Kırgız Lehçesi
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
KK	El-Kavanînü'l-Külliyeye Li-zabti'l Lügati't Türkiyye
KKalp.	Karakalpak Lehçesi
Krm.	Kırım Lehçesi
krş.	Karşılaştırınız.

KT	Köl Tegin
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kum.	Kuman Lehçesi
Kutb	Kutb'un Husrav u Şirin'i
Küer.	Küerik Diyalakti
Kzk.	Kazak Lehçesi
M	Manichaena I, II, III.
Maitr	Maytrisimit
ME	Mukaddimetü'l- Edeb
MM	Mu'inü'l Mürid
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Nog.	Nogay Lehçesi
OTWF	Old Turkic Word Formation
Oyr.	Oyrot Diyalakti
Özb.	Özbek Lehçesi
Sag.	Sagay Diyalakti
Sal.	Salar Lehçesi
Sang	Sanglax
Starostin	Handbook of Oriental Studies
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi
Şor.	Şor Lehçesi
Şu	Şu Destanı
Tar.	Tarançi Diyalakti
Tat.	Tatar Lehçesi
Tel.	Teleüt Lehçesi
Tob.	Tobol Diyalakti
Trkm.	Türkmen Lehçesi
TT	Turfantext
TTS	Tanıkları ile Tarama Sözlüğü
Tuh	Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'llügati't-Türkiyye
Tuv.	Tuva Lehçesi
TZ	Et-Tuhfetü'l-zekiyye
UW	Uigurischer Wörterbuch
Uyg.	Eski Uygur Lehçesi
V	vokal
Yak.	Yakut Lehçesi
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig (Çeviri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ata, A. (1988). *Nehcü'l-Ferâdis III*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Atalay, B. (1988). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. c: I, II, III, IV. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford the Clarendon Press.
- Demirci, Ü. Ö. (2012). “ıd- Fiilinin Yapısı Üzerine,” *Turkish Studies*, volume 7/4, s: 1421-1431.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Kocaeli: Umuttepe yayınları.
- Demirci, Ü. Ö., Karşı, S. (2014). *Kutb'un Husrav u Şirin'i -Dizin-*. İstanbul: Kesit yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Eraslan, K., Sertkaya, O. F., Yüce, N. (1979). *Kutadgu Bilig III* (İndeks). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch*. København.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*. İstanbul: Cönk yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Han, M. M. (1960). *Sanglax*. London: (yay: Sır Gerhard Clauson).
- Karamanlıoğlu, A. F. (1958). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Nadalyev, V. M; Nasilov, D. M; Tenişev, E. R. Şçerbak, A. M (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki.
- Röhnborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1-6.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: (?).
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara: (?).
- Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleleri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yudahin, K. K., (1998) Kırgız Sözlüğü. (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.